

ਯੂਨਿਟ-3

ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ, ਭੌਤਿਕ ਸਰੋਤ - ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ, ਪਠਾਰ, ਮਾਰੂਬਲ, ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

3.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

- ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ
- ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਮੁਲਾਂਕਣ

3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

3.2 ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ

3.3 ਉੱਤਰੀ-ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਮਨੀਪੁਰ, ਮੇਘਾਲਿਆ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਸਿੱਕਿਮ, ਤ੍ਰੀਪੁਰਾ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ੋਰਮ)

3.4 ਪਠਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

3.5 ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

3.6 ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ, ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

3.7 ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

3.8 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

3.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲਿਆਂ, ਪਠਾਰਾਂ, ਮਾਰੂਬਲਾਂ, ਮੈਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

- ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲਿਆਂ, ਪਠਾਰਾਂ, ਮਾਰੂਬਲ, ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ (ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ ਸਮੇਤ) ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਮੂਲ ਤੱਤ
- ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲਿਆਂ, ਪਠਾਰਾਂ, ਮਾਰੂਬਲ, ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ।

- ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ, ਪਠਾਰ, ਮਾਰੂਬਲ, ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ।
- ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲਿਆਂ, ਪਠਾਰਾਂ, ਮਾਰੂਬਲ, ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਧਰਾਤਲੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ।

ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ :

1. Majid Husain – Geography of India, Tata McGraw Hill, New Delhi (2013)
2. Manohar Sajnani – Encyclopedia of Tourism Resources in India (In two Vol.), Kalpoz Pub. Delhi, 2001
3. H.Y. Sharada Prasad and Ashok Dilwali-life and Landscapes, under the Incredible India Series, Wisdom Tree Publications, New Delhi, 2007

ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਯਾਨਿਟ-3	ਨਤੀਜੇ
ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੋਤ-ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ, ਪਠਾਰ, ਮਾਰੂਬਲ, ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ	ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਯੁਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲਿਆਂ, ਪਠਾਰਾਂ, ਮਾਰੂਬਲ, ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
3.2 ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
3.3 ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਗਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਮਨੀਪੁਰ, ਮੇਘਾਲਾਅ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਸਿੱਕਿਮ, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ੋਨਮ	3.3 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਗਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਮਨੀਪੁਰ, ਮੇਘਾਲਾਅ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਸਿੱਕਿਮ, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ੋਨਮ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
3.4 ਪਠਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਠਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
3.5 ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
3.6 ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ, ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਲਾਂਕਣ ਪਲਾਨ (ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ)

ਯੂਨਿਟ-1	ਵਿਸ਼ਾ	ਮੁਲਾਂਕਣ ਤਰੀਕਾ	ਸਮਾਂ ਸਾਰਨੀ	ਕਬਨ
3.1	ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
3.2	ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
3.3	ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਮਨੀਪੁਰ, ਮੇਘਾਲਿਆ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਸਿੱਕਿਮ, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ੋਂਗ)	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
3.4	ਪਠਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
3.5	ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
3.6	ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ, ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		

3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਸਥਿਤ ਮਾਨਵ ਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰੇ ਗਏ ਪਹਾੜ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਬਸਤੀਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਤਾਪ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਏਸ਼ੀਆਨ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੰਡੀਅਨ ਥਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਉਪਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ 80 ਵਿੱਚੋਂ 50 ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਐਸੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਬਣਵਾਏ।

ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ ਅਕਸਰ ਛੋਟੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਮੈਦਾਨੀ ਖੇਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੇਹਰਾਦੂਨ (ਉੱਤਰਾਖੰਡ) ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ।

ਮੈਦਾਨ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਤਲਛਟ ਦੇ ਜਮਾਵ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਚਪਟੀ ਟੋਪੋਗਰਾਫੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ, ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਮੈਦਾਨ ਇੱਕਲੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ 70% ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਾਸਤੂਕਲਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੱਟਾਨਾਂ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਫੀਡਬੈਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਵਾਸਤੂਕਲਾ ਸੰਬੰਧਤ, ਸਮਾਰਕ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇਮਾਰਤ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਚੱਟਾਨ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਸਤਬੇਧ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਮਾਰੂਬਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਵਕਸ਼ੇਪਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਥੇ ਵਨਸਪਤੀ ਘੱਟ, ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਪਥਰੀਲੀ ਹੈ। ਬਾਰ ਮਾਰੂਬਲ ਭਾਰਤੀ ਮਾਰੂਬਲ ਟੋਪੋਗ੍ਰਾਫੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਠਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਉਠਾਂ ਦਾ ਕਾਰਵਾਂ। ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਧਰਾਤਲ ਪਰਿਆਵਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਟਰਾਂਜਿਸ਼ਨਲ ਜੋਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਮਸਰ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ 'ਨੂੰ ਦਲਦਲ ਖੇਤਰ, ਪੀਟ ਲੈਂਡ ਜਾਂ ਪਾਣੀ, ਚਾਹੇ ਕੁਦਰਤੀ ਮਾਨਵ ਨਿਰਮਿਤ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਪਾਣੀ ਵਹਿਣ ਯੋਗ, ਤਾਜ਼ਾ ਜਾਂ ਖਾਰਾ ਪਾਣੀ, ਜਿੱਥੇ ਲਹਿਰ 6 ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ' ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮਕਸਦ

ਕਈਂ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਰਾਜਾਂ ਵੇਲੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਹੀ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਜੋਂ ਹਿੱਸਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਸਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਜੰਮ੍ਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਿਸੋਰਟ ਹਨ।

ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ

ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਈਂ ਰਿਸੋਰਟ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਲਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਵਿੰਧੀਆ, ਪਰਬਤ ਸ਼੍ਰੀਨੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਪਹਾੜੀ ਟੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਦਾਨ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ ਹਨ। ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ, 100 ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 42 ਦਾ ਵੱਡਾ ਝੁੰਡ ਪੱਛਮੀ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕੁਮਾਊਂ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 25 ਦਾ ਝੁੰਡ ਨੀਲਗਿਰੀ - ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਤਿੰਨ ਦੱਖਣੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। 15 ਦਾ ਝੁੰਡ ਸਹਾਦਰੀ ਸ਼੍ਰੀਨੀ ਨਾਲ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ 12 ਦਾ ਉੱਤਰੀ-ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਖਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਕੇਂਦਰੀ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਪੂਰਬੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਅਗਾਵਲੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਨ।

ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਰਿਸੋਰਟ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਕੁਝ ਹਿੱਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਾਈ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :-

(ੴ) ਘੱਟ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ (ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਲ ਤੋਂ 800 ਤੋਂ 1200 ਮੀ.)

(ਅ) ਮੱਧ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਰਿਜ਼ੋਰਟ (ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਲ ਤੋਂ 1200 ਤੋਂ 2100 ਮੀਟਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ)

(ੳ) ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ (2100 ਤੋਂ 3500 ਮੀਟਰ ਵਿਚਕਾਰ)

ਨਕਸੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੱਧਵਰਤੀ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਕੁਝ ਛੋਟੀ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬੰਡੇ ਜਿਹੇ ਵੱਧ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇੱਥੇ ਵਧੀਆ ਜਲਵਾਯੂ, ਗਰਮੀ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਠੰਢ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪੱਛਮੀ ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਠੰਡੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਰਫਬਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪਹਾੜੀ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ ਘੱਟ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਕਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦੀ 1000 ਮੀ. ਦੀ ਉਚਾਈ ਉੱਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਕਾਲਕਾ ਨੇੜੇ, ਹੈਫਲੋਂਗ (1637 ਮੀ.) ਆਸਾਮ ਵਿੱਚ ਸਿਲਚਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉੱਤਰ ਕੈਚਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਉੱਤਰ ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਜਮਾਪੁਈ (1309 ਮੀ.), ਉਖਰੁਲ (1900 ਮੀ.), ਮਨੀਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੰਫਾਲ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ, ਦੀਮਾਪੁਰ ਇੰਫਾਲ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਾਉ (1788 ਮੀ.), ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਿਰੁਮਲਾ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਹਾਰਸ਼ਲੀ ਪਹਾੜੀਆਂ (1265 ਮੀਟਰ), ਕੇਰਲ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਮਨਾਰ (1600 ਮੀ.), ਮੁੰਬਈ ਕੋਲ ਮੇਥਰਨ (830 ਮੀ.), ਸਤਪੁੜ (873 ਮੀ.) ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਸਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂਗਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਅਮਗਾਵਤੀ ਕਸਬੇ ਕੋਲ ਸਤਪੁੜਾ ਦੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਿਕਲਦਾਰਾ (1000 ਮੀ.)

ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਹ ਘੱਟ ਆਕਰਸ਼ਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਈਟਾਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਦਰਜਨਾਂ ਸਥਾਨ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਘਾਟ ਜਾਂ ਸਤਪੁੜਾ ਪਰਬਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਹੈ। ਸ਼ਿਮਲਾ, ਦਾਰਜਲਿੰਗ, ਗੰਗਟੋਕ ਜਾਂ ਮਸੂਰੀ ਆਪਣੀ ਢੂੰਘੀ ਖਾਈਆਂ ਅਤੇ ਬਰੱਦ ਵਾਲੀ ਚੋਟੀਆਂ ਕਾਰਨ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਢਲਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਚੋਟੀਆਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਹਰੀ ਭਰੀ ਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਕੱਟ ਕੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਲੁਭਾਉਣ ਯੋਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਤਮ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ ਜਿਵੇਂ ਨੈਨੀ ਤਾਲ, ਉਦਗਾਮ ਮੰਡਲਮ (ਉਟੀ) ਅਤੇ ਕੋਡੇਕਨਾਲ ਝੀਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ, ਜੋ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘਿਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੱਕ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਉਟੀ ਵਿੱਚ, ਦੂਰ ਤੋਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਖੁੱਲੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਉਦੈਪੁਰ ਝੀਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਪਾਸੇ ਦੇ ਝੀਲ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ।

ਪਹਾੜੀ ਰਿਜ਼ੋਰਟਸ ਜਿਵੇਂ ਮਾਉਂਟ ਆਈ, ਮੌਰਨੀ, ਮੇਥਰੇਨ, ਪਚਮਨੀ, ਸਤਪੁੜਾ ਅਤੇ ਰਾਂਚੀ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਉਭਾਰ ਵਾਲੇ ਚੌੜੇ ਸਿਰੇ ਜਾਂ ਇੱਕ ਉਭੜ-ਖਾਬੜ ਪਠਾਰੀ ਸਤਹ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਹਰੀ-ਭਰੀ ਵਾਦੀ ਜਾਂ ਜੰਗਲੀ ਭੂਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਲਾਂਗ ਅਤੇ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੋ ਤੰਗ ਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਦੋ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਧੌਲਾ ਧਾਰ ਤੋਂ ਕਾਂਗੜਾ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਪੱਧਰਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੋਲਾਕਾਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਯਾਤਰਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਸਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਨਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਵੇਂ ਮਨਾਲੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲਗਾਮ ਵਾਦੀ ਦੀ ਸਾਈਟ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੌਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ। ਇੰਡੋ-ਭੂਟਾਨ ਸੀਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ, ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਤਵਾਂਗ ਅਤੇ ਜੰਮ੍ਹ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਲਮਰਗ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੈਲ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਡਲਹੌਜ਼ੀ, ਟੈਂਬੂ ਸਾਂਗਲਾ, ਥਾਨੇਦਾਰ ਅਤੇ ਮਾਸ਼ਹੋਲੋਗ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ।
  - ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ
  - ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ
  - ਮੈਦਾਨ
  - ਮਾਰੂਥਲ
  - ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ

3.2 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ

(ੴ) ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿੱਚ

ਅਲਮੋਰਾ, ਕੁਮਾਊ ਬੇਤਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਰਾਨੀਖੇਤ ਅਤੇ ਨੈਨੀਤਾਲ ਵਰਗੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚਮਕ- ਦਮਕ ਅਲਮੋਰਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨਰ ਨਰਾਇਣ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਰੇਂਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਗੁਣਗੁਣਾਊਂਦੀ ਹੋਈ ਸੁੰਦਰਮਈ ਨੀਲਕੰਠ ਦੀ ਚੋਟੀ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ, ਬਦਰੀਨਾਥ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਭੀਮਤਾਲ, ਨੈਨੀਤਾਲ ਤੋਂ 22 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਾਂਡਵ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਨਾ 'ਭੀਮ' ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਕਾਰਨ ਮਸੂਰੀ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਰਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਸੂਰੀ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਅਦਭੂਤ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਰਕੇ, ਮਸੂਰੀ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਮਾਊਂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਨੈਨੀਤਾਲ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਧਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਝੀਲਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ 60 ਝੀਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੁਨਦਨਾਦੂਨ (Dundanadun), ਮਸੂਰੀ, ਔਲੀ ਅਤੇ ਪਿੱਥੰਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਛੋਟੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਤਰਾਖੰਡ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਤਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1. ਨੈਨੀਤਾਲ ਝੀਲ ਸ਼ਹਿਰ
2. ਮਸੂਰੀ
3. ਅਲਮੌਰਾ
4. ਅਸਕੋਟ
5. ਔਲੀ
6. ਬਦਰੀਨਾਥ
7. ਬਾਗੋਸ਼ਵਰ
8. ਵੈਗੀਨਾਗ
9. ਭੀਮਤਾਲ
10. ਬਿਨਸਾਰ
11. ਚਮੌਲੀ
12. ਔਲੀ
13. ਚੰਪਾਵਤ
14. ਚੌਕੌਰੀ
15. ਚੋਪਤਾ
16. ਦੇਹਰਾਦੂਨ
17. ਦੀਦੀ ਹੱਟ
18. ਗੰਗੋਲੀਹੱਟ
19. ਧਨੌਲਤੀ
20. ਗੜ੍ਹਵਾਲ
21. ਜੋਸ਼ੀਮੱਠ
22. ਰੋਸਾਨੀ
23. ਕੇਦਾਰਨਾਥ
24. ਲੈਨਡੋਅਰ
25. ਲੈਨਸਡੋਨੇ
26. ਲੋਹਾਘਾਟ
27. ਮੁਕਤੇਸ਼ਵਰ

28. ਮੁਨਸਿਆਰੀ
29. ਮਸੂਰੀ
30. ਨੈਨੀਤਾਲ
31. ਨੰਦਾ ਦੇਵੀ
32. ਨਕੁਚਿਆਤਲ
33. ਪੌਰੀ
34. ਪਿਖੋਰਾਗੜ੍ਹ
35. ਤਰਕੇਸ਼ਵਰ ਮਹਾਂਦੇਵ
36. ਰਾਨੀਖੇਤ
37. ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼
38. ਰੁਦਰਪ੍ਰਯਾਗ
39. ਉੱਤਰਕਾਸ਼ੀ
40. ਮਰਚੂਲਾ
41. ਜੋਸ਼ੀਮੱਠ
42. ਛੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਾਦੀ
43. ਕਨਾਟਲ

ਆ) ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ

ਚੈਲ, ਚੰਬਾ ਵਾਦੀ, ਡਲਹੋਜੀ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਕਾਂਗੜਾ, ਕਸੌਲੀ, ਖੱਜਿਆਰ ਕੁਫਰੀ, ਕੁੱਲੂ, ਲਾਹੌਲ ਅਤੇ ਸਪੀਤੀ, ਮਨਾਲੀ, ਪਾਲਮਪੁਰ, ਰੇਨੁਕਾ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਸੋਲਨ, ਚੌਪਤਾ, ਧਨੌਲਤੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ। ਚੌਪਤਾ ਗੋਪੇਸ਼ਵਰ ਉੱਖੀਮੱਠ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਗੋਪੇਸ਼ਵਰ ਤੋਂ 40 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਪੱਧਰ ਤੋਂ 2,900 ਮੀ. ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਹੈ।

ਕੁੱਲ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ-

1. ਚੇਲ
2. ਧਰਮਕੋਟ
3. ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ
4. ਮਕਲੋਡਗੰਜ
5. ਡਲਹੋਜੀ
6. ਕਸੌਲੀ
7. ਕੁੱਲੂ
8. ਮਨਾਲੀ

9. ਸ਼ਿਮਲਾ
10. ਕੁਫਰੀ
11. ਬਰੋਗ
12. ਕਿਆਰੀ ਘਾਟ
13. ਸੋਲਨ
14. ਮਾਸ਼ਬਰਾ
15. ਕਾਂਗੜਾ
16. ਖੱਜਿਆਰ
17. ਹਰੀਪੁਰਧਾਰ
18. ਲਾਹੌਲ ਅਤੇ ਸਪੀਤੀ
19. ਪਾਲਮਪੁਰ

੯) ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ

ਇੱਕ ਕੱਪ ਆਕਾਰ ਦੀ ਚਰਗਾਹ, ਹਰੀ ਭਰੀ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੇਵਲ ਗਾਂਵਾਂ ਦੀ ਟੱਲੀਆਂ ਹੀ ਭੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਲਮਰਗ ਅਤੇ ਜੋਨਮਾਰਗ ਇੱਕ ਫਿਲਮੀ ਸੈੱਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਅਚੰਥੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕਈ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਖਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ ਹਨ।

ਰੰਗਡਮ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ 20 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ ਪਜੀਲਾ ਜਲਸੰਭਾਰ ਜਿਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ਜੰਸਕਾਰ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਟਰਾਂਸ ਹਿਮਾਲਾ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖ ਹੈ।

ਲੱਦਾਸ਼ ਹੋਰਾਂ ਬਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਦੋ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰਬਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘਿਰੀ ਹੋਈ, ਦ ਗਰੇਟ ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਕਰਾਕੋਰਮ, ਇਹ ਦੋ ਤਿਰਛੀਆਂ ਹਨ, ਲੱਦਾਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਜੰਸਕਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ।

ਲੇਹ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਗੋਲਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਢਲਾਣ ਇਸਨੂੰ ਇੰਡਸ (Indus) ਦੀ ਵਾਦੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ (1,730 ਮੀ.) ਆਪਣੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ, ਕਿਸਤੀ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਗਾਰਡਨ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

2,130 ਮੀ. ਦੀ ਉਚਾਈ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਤੋਂ 95 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ, ਪਹਿਲਗਾਮ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਹਾੜੀ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਘੱਟ ਮਸ਼ਹੂਰ, ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਸੈਲਾਨੀ ਬਾਂਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਟਨੀਟੈਪ ਕੋਈ ਘੱਟ ਸੁੰਦਰ ਜਾਂ ਵਿਗਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

2,740 ਮੀ. ਦੀ ਉਚਾਈ ਉੱਤੇ, ਸੋਨਮਰਗ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਮੁੱਖ ਬਾਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲੱਦਾਖ ਤੋਂ ਜੋਜੀਲਾ ਪਾਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸਲਈ ਸੈਲਾਨੀ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

1. ਬਹਦੇਰਵਾਹੀਦਾ

2. ਪਟਨੀਟੈਪ

3. ਅਰੂ

4. ਗੁਲਮਾਰਗ

5. ਪਹਿਲਗਾਮ

6. ਸੋਨਮਾਰਗ

7. ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ

8. ਯੂਸਮਾਰਗ

9. ਲਹ

(d) ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ

ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਲੋਂਗ, ਬੋਮਦੀਲਾ, ਈਟਾਨਗਰ, ਖੋਨਸਾ, ਤਵਾਂਗ, ਜੀਰੋ ਆਦਿ ਹਨ।

(e) ਅਸਾਮ ਵਿੱਚ

ਹੈਵਲੋਂਗ ਅਤੇ ਮਾਈਬੋਂਗ ਅਸਾਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ।

(f) ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ

ਇੱਕਲਾ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਮਾਊਂਟ ਆਬੁ ਦਾ ਝੁੰਡ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੋ ਅਰਾਵਲੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਸਿਰੇ ਤੇ ਸਥਿਤ 1,220 ਮੀ. ਗਰੇਨਾਈਟ ਟੇਬਲ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਅਰਾਵਲੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸੋਹਨਾ ਹੈ, ਦਿਸ਼ਮੋਹਕ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ। ‘ਸੋਹਨਾ’ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਤਲਬ ‘ਸੋਹਣਾ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੋਰਨੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹਰਿਆਣਾ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ।

(g) ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ

ਮੱਧਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੰਚਮਰਹੀ, ਅਮਰਕੰਟਕ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਪੁਰੀ ਹਨ।

(h) ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ

ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ ਪਾਵਾਗੜ, ਸਪੁਤਰਾ ਅਤੇ ਵਿਲਸਨ ਪਹਾੜੀਆਂ।

(i). ਝਾਰਖੰਡ ਵਿੱਚ

ਝਾਰਖੰਡ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ ਹਜਾਰੀਬਾਗ ਅਤੇ ਰਾਂਚੀ।

(j) ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ

ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਤਾਜਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1. ਦਾਰਜਲਿੰਗ ਦੀ 'Toy Train'
2. ਦਾਰਜਲਿੰਗ
3. ਕਲੀਮਪੋਂਗ
4. ਕੁਰਸੀਉਂਗ
5. ਮਿਗੀਕ

ਸਾਰੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਥੇਤਰ ਦੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ?

3.3 ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਮਨੀਪੁਰ, ਮੋਘਾਲਿਆ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਸਿੱਕਿਮ, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ੌਰਮ)

ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਣ ਲਈ ਸੈਵਨ ਸਿਸਟਰਜ ਸਟੇਟਸ ਵੱਲ ਖਿਚਦੇ ਹਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਪਰੋਕਤ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਬਾਵਾਂ

1. ਨੋਹਕਾਲੀਕੇਈ
2. ਚਿਰਾਪੁੰਜੀ
3. ਜੋਵਾਈ
4. ਸ਼ਿਲੋਂਗ
5. ਐਜ਼ੋਲ
6. ਕੋਹੀਮਾ
7. ਫੱਤਸੀਰੇ
8. ਲਾਚੁੰਗ
9. ਗੰਗਾਤੋਕ
10. ਪੇਲਿੰਗ
11. ਯੁਕਸੋਮ

ਇਹ ਸਥਾਨ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਜੰਖਿਮ ਭਰੇ ਸੈਰਸਪਾਟੇ, ਪਰਿਆਵਰਣੀਏ ਸੈਰ, ਭੂਮੀ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਭੂਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

(a) ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ

ਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾਰਿੰਗਬਾੜੀ ਹੈ।

(b) ਅੰਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ

ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ:

1. ਅਰਾਕੂ ਦੀ ਵਾਦੀ
2. ਹੋਰਸਲੇਅ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ

1. ਅਗਾੜ੍ਹ ਦੀ ਵਾਦੀ
2. ਹੋਰਸਲੇਅ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
3. ਨਾਲਾਮਲਾ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
4. ਅਨੰਨਬਾਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ

(a) ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ

ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸਥਾਨਾਂ ਚੋਂ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੁਨਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

1. ਕੁਦਰੇਮੁੱਖ
2. ਅਗੁੰਬੇ
3. ਬਾਬਾ ਬੁੰਦਨਗਿਰੀ
4. ਬਿਲੀਗਿਰੀ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
5. ਦੰਦੇਲੀ
6. ਹੋਰਾਨਾੜ੍ਹ
7. ਹੋਸਾਨਗਾਰਾ
8. ਕੀਮਾਨਗੁੰਡੀ
9. ਰੋਪਾ
10. ਮਦੀਕੇਰੀ
11. ਮੁਦੀਗੇਰੇ
12. ਮੁਲਾਆਨਗਿਰੀ
13. ਨੰਦੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
14. ਚਿਕਾਮਾਗਾਲੂਰ
15. ਸਾਕਲੇਸ਼ਪੁਰ
16. ਸਿਰਸੀ
17. ਸਿਦਾਪੁਰਾ
18. ਸੋਮਵਾਰਪੇਟ
19. ਸਰੀਨਗੇਰੀ
20. ਤਾਲਾਕਾਵੇਰੀ
21. ਤੀਰਬਾਹਾਲੀ
22. ਵੀਰਜਾਪੇਟ
23. ਧਾਨਾ
24. ਧੇਲਾਪੁਰਾ

(b) ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ

ਕੇਰਲਾ ਦੋਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰਯਟਕ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਕੇਰਲਾ ਆਪਣੇ ਬੀਚਾਂ, ਬੈਕਵਾਟਰ, ਪਰਬਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

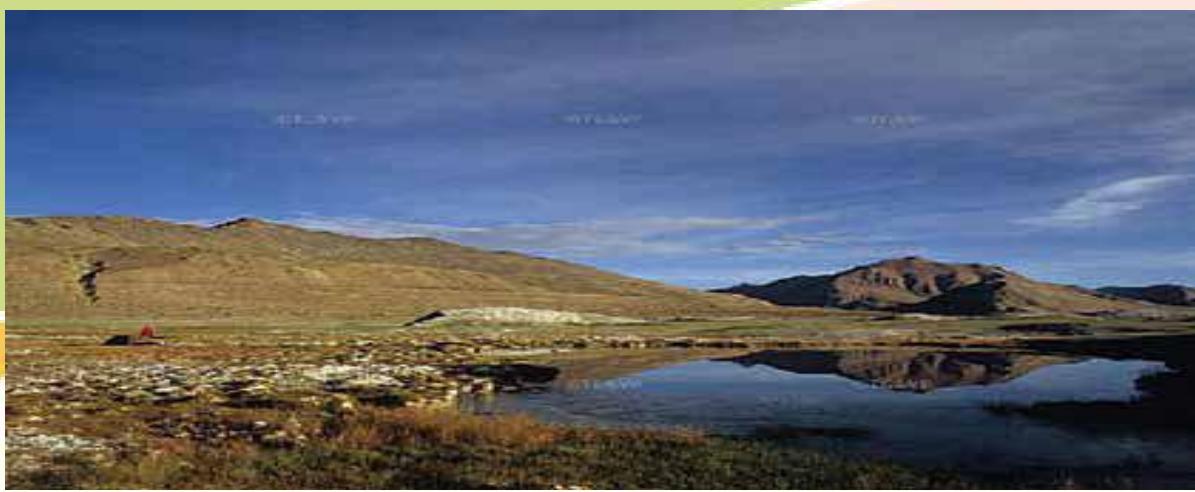
ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ:

1. ਮੁਨਾਰ
2. ਚਾਰਲਕੁੰਡ
3. ਦੇਵੀਕੁਲਮ
4. ਕਾਲਪੇਟਾ
5. ਕੋਟਾਨਚੇਰੀ
6. ਕੁਮੀਲੀ
7. ਮੰਨਾਬਾਵੇਡੀ
8. ਨੀਲੀਆਮਪਾਥੀ
9. ਪੀਰਮੇਡ
10. ਪੋਨਮੁੜੀ
11. ਰਾਨੀਪੁਰਮ
12. ਸੁਲਥਾਨ ਬਾਬਰੀ
13. ਬੁਸ਼ਾਗਗਿਰੀ
14. ਵਿਲਾਰੀਮਾਲਾ
15. ਵਾਈਬਿਰੀ
16. ਵਾਗਾਮੋਨ

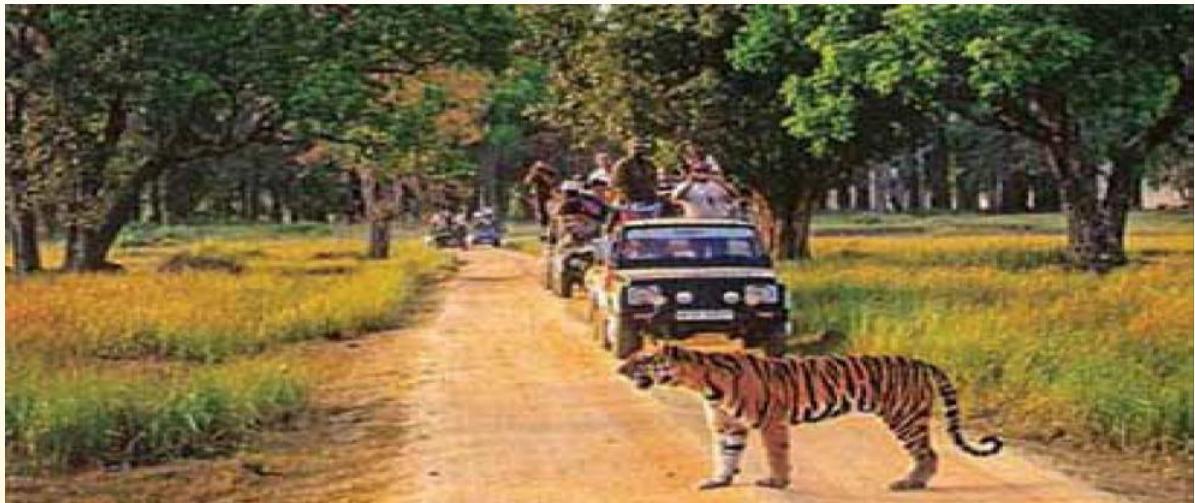
(e) ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਸਹਾਦਰੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਲਕਿ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸੈਲਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੰਡਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ:

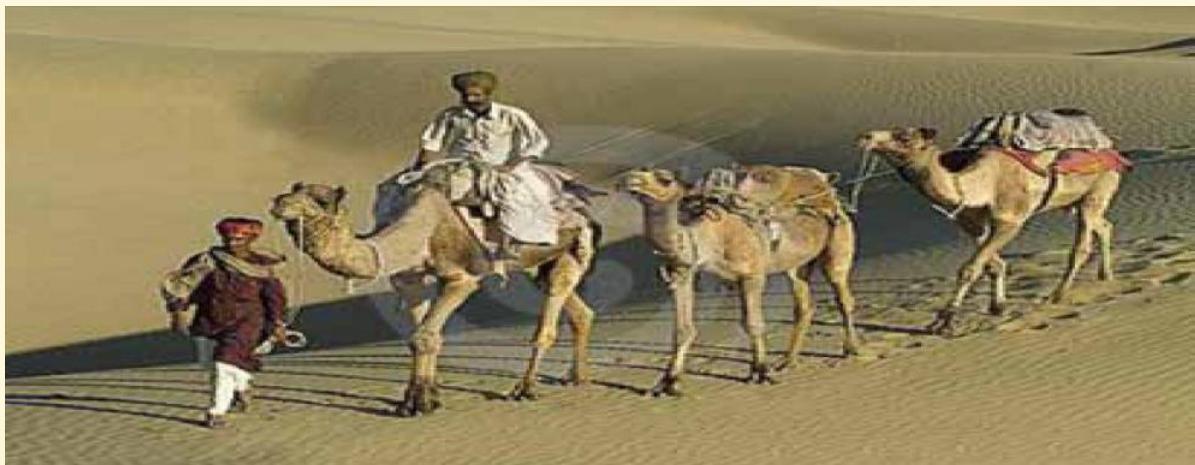
1. ਲੋਨਾਵਲਾ
2. ਅਮਬੋਲੀ
3. ਚਿਕਹਾਲਦਾਰਾ
4. ਇਗਤਪੁਰੀ
5. ਜਵਾਹਰ
6. ਕਰਜ਼ਾਤ
7. ਖੰਡਾਲਾ
8. ਲਾਵਾਸਾ
9. ਮਹਾਬਲੇਸ਼ਵਰ

ਮਾਲਵਾ ਦਾ ਪਠਾਰ

ਜੀਪ ਸਫ਼ਾਰੀ, ਰਨਬੰਸ ਭੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਡੂ ਘਰ

ਉਠਾਂ ਦਾ ਕਾਛੀਲਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ (Camel Caravan)

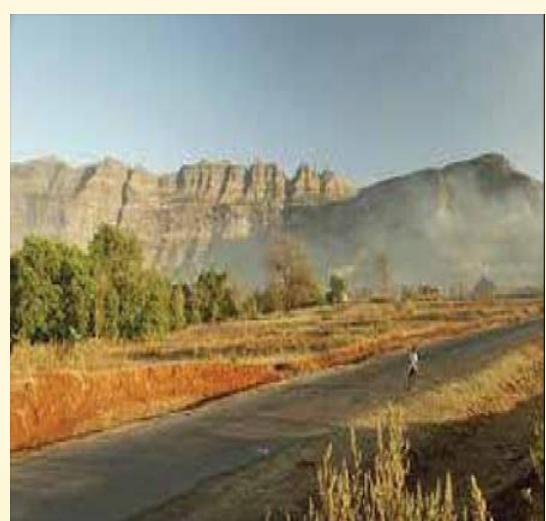
ਲੋਕਤਕ ਝੀਲ (ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ), ਮਨੀਪੁਰ

ਇੱਕ ਆਰਦਰ ਭੂਮੀ

ਛੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਾਦੀ, ਉੱਤਰਾਖੰਡ ਦਾ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ

ਡੈਕਨ ਦਾ ਪਠਾਰ

10. ਮਥੇਰਨ
11. ਪੰਚਗਾਨੀ
12. ਪਨਹਾਲਾ
13. ਤੋਰਾਨਮਲ

(a) ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ

ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੂਦ੍ਰਿਸ਼ ਟੂਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਬਿਨੁਂ ਹਲਚਲ ਵਾਲੇ ਬੀਚਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨਮੋਹਕ ਪਹਾੜ, ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਆਪਣੇ ਬੇਹਿਸਾਬ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਕੌਨੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਕਈ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਾ ਹੀ ਕੇਵਲ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਨ ਬਲਕਿ ਇਹ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਮੂਬਦੂਰਤ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ ਹੈ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਨ:

1. ਉਠੀ
2. ਅਗਸਥੀਆ ਮਲਾਈ
3. ਕਨੂਰ
4. ਜਾਵੇਦੀ ਪਹਾੜੀਆਂ
5. ਕੋਡੇਕਨਾਲ
6. ਕੋਲੀ ਪਹਾੜੀਆਂ
7. ਕੋਥਾਗਿਰੀ
8. ਮੇਘਾਮਲਈ
9. ਸਿਰੂਮਲਈ
10. ਓਡਾਗਾਮਨਦਲਮ
11. ਵਲਪਰਈ
12. ਧੇਲਾਗਿਰੀ
13. ਧੇਰਕੋਡ

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

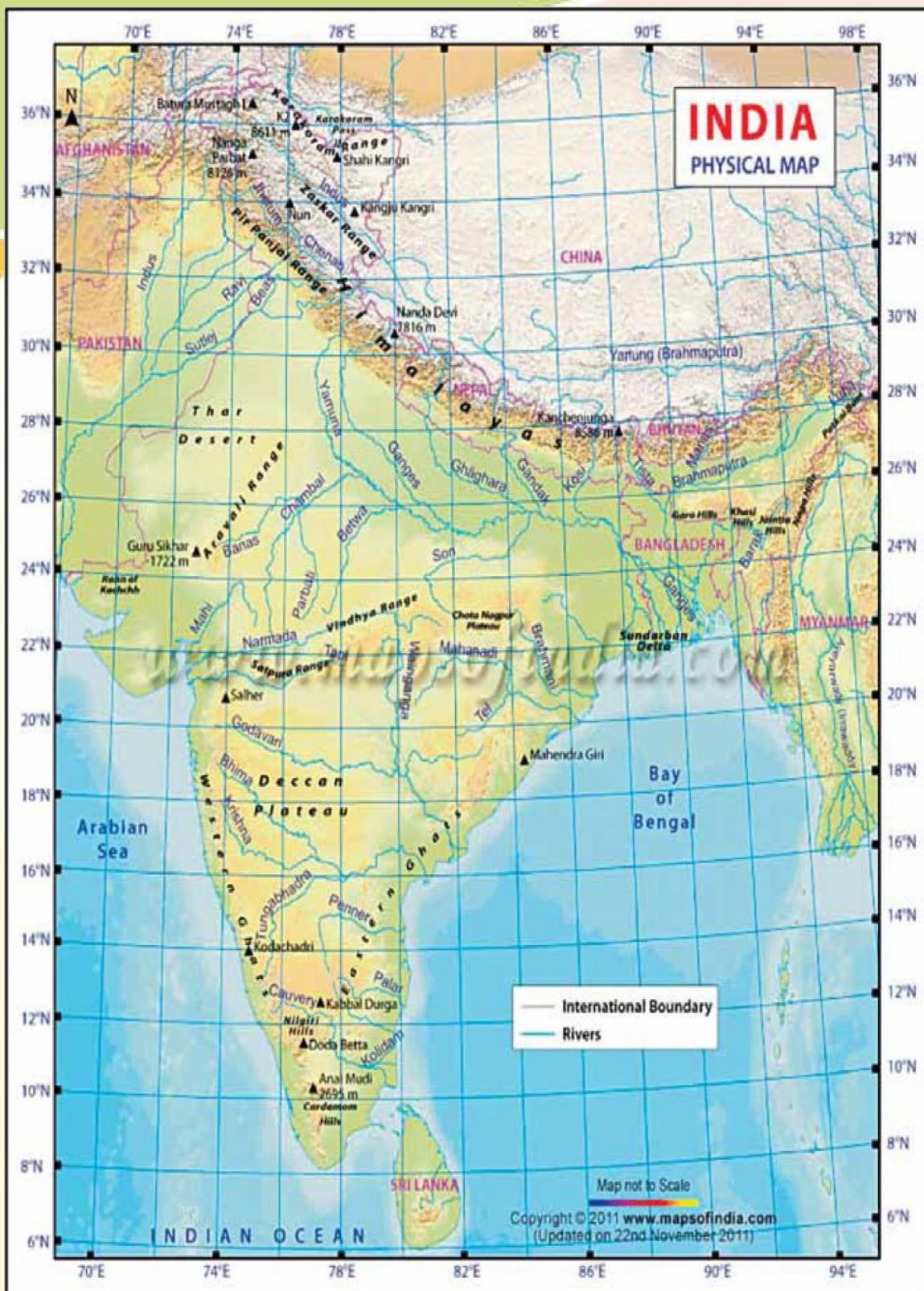
1. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਦਾ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ:

ਕਾਲਮ A

- ਉ) ਲੋਨਾਵਾਲਾ, ਅਮਬੰਲੀ, ਚਿਕਹਾਲਦਾਰਾ
- ਅ) ਕੁਨੂਰ, ਜਾਵੇਦੀ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਕੋਡੇਕਨਾਲ
- ਈ) ਅਗਰੂ ਵਾਦੀ, ਹੋਰਸਲੇਅ ਪਹਾੜੀਆਂ
- ਸ) ਦਾਰਜਾਲਿੰਗ, ਕਲੀਮਧੋਂਗ, ਕੁਰਸਿਊਂਗ

ਕਾਲਮ B

- ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ
- ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ
- ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ
- ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼

ਨਕਸ਼ਾਂ 3.1: ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੋਤ ਦੇ ਟੀਲਿਆਂ, ਪਠਾਰਾਂ, ਮਾਰੂਬਲਾਂ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ

ਅਦਭੁਤ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਰਕੇ, ਮਸੂਰੀ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3.4 ਪਠਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ

ਪਠਾਰ ਚਪਟੇ ਸਿਖਰ ਅਤੇ ਤਿਰਛੀ ਢਲਾਨ ਵਾਲੀ ਟੋਪੋਗਾਫੀ ਵਾਲੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਠਾਰ ਹੇਠਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ:

ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਦਾ ਪਠਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ

ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਦਾ ਪਠਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਝਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀ ਲਈ ਚਾਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾ ਕਿਸੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਥਾਨ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਂਪ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਪਹਾੜ ਤੇ ਚੜਨ ਲਈ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਲੁੱਤਫ਼ ਵੀ ਉਠਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਈ ਕਬੀਲੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ (ਖੇਡਸ, ਗੋਡਸ, ਕੋਰਾਜ, ਲੋਹਾਰ, ਅਸੂਰ ਅਤੇ ਸੈਨਬਲਜ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੈਲਾਨੀ ਵੇਖਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਛੋਟੇ ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਂਚੀ, ਧਨਬਾਦ, ਨੇਤਰਹਟ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਕਈ ਝਰਨੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਨਮੋਹਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇਸ ਕਸਬੇ ਦੇ ਕੌਲ ਸਥਿਤ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰ ਵਿਖੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨੇਤਰਹਟ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਪਹਾੜੀ ਰਿਸੋਰਟ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਅਨੋਖੇ ਪਣ ਲਈ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਕੱਚੀ ਧਾਤ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਖਨਨ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦਾ ਵੀ ਆਧਾਰ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਛੋਟੇ ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਪਠਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰ ਕੁਦਰਤ ਆਧਾਰਿਤ, ਖਨਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਮਾਲਵਾ ਦਾ ਪਠਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਪੱਖੋਂ, ਮਾਲਵਾ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਮੱਧਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਲਵਾ ਵਿੱਚ ਵਿੰਧਿਆ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਾਰ ਖੇਤਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪਠਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਈ ਮਹਾਨ ਲੋਕ ਮਾਲਵਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕਾਲੀਦਾਸ, ਲੇਖਕ ਭਾਰਤੀ ਹਰੀ, ਗਣਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਪੁਲਾੜ ਖੇਜ਼ੀ ਵਰਹਮਹੀਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਗੁਪਤ, ਬਹੁਗਣਿਤਕ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤਾਨਸੇਨ ਸਨ। ਉਜੈਨ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੰਦੋਰ ਅੱਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰਿਕ ਕੇਂਦਰ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਠਾਰ ਦਾ ਸੈਰਸਪਾਰਾ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਹਾਸਿਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਪਰਾ ਨਦੀ ਅਤੇ ਉਜੈਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਜੈਨ ਦਾ ਮਹਾਂਕਾਲ ਮੰਦਿਰ 12 ਯਜੋਤਿਰਲਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਉਜੈਨ ਵਿੱਚ 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਦਿਰ ਹਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਸਿੱਧੀ, ਚਿੰਤਾਮਨਗਨੇਸ਼, ਗਧ ਕਾਲੀਕਾ, ਕਾਲ ਭੈਰਵ ਅਤੇ ਮੰਗਲਨਾਥ ਹਨ। ਕਾਲੀਦੇਹ ਮਹਿਲ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਿਲਪਕਲਾ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਭਰਤਹਰੀ ਗੁਫਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਰੋਮਾਂਚਕ ਕਿੱਸੇ ਵੀ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤੋਂ ਉਜੈਨ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ 'ਗਰੀਨ ਵਿੱਚ' ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਭੂਗੋਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਲਈ ਭੂਮੱਧ ਰੇਖਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਔਬਸਰਵੇਟਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਔਬਸਰਵੇਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਖੋਲੀ ਯੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁੱਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿਮਹਸਥਾ ਮੇਲਾ, ਹਰ 12 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੈਤਰ (ਅਪ੍ਰੈਲ) ਦੀ ਪੁਰਨਿਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਪੁਰਨਿਮਾ ਤੱਕ ਵੈਸਾਖ (ਮਈ) ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਮੰਡੂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। 13ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮਾਲਵਾ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਆ ਗਈ, ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਮ ਸਾਦੀਆਬਾਦ (ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ) ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਮਹਿਲ ਬਣਵਾਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਹਿੰਡੇਲਾ ਮਹਿਲ, ਨਹਿਰਾਂ, ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਅਤੇ ਖੁੱਲੇ ਰੰਗ ਮੰਚ। ਵੱਡੀ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ਾਂਗ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਕਬਰਾ, ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬਣਿਆ। ਬਾਜ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮੰਡੂ ਵਿੱਚ 16ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮਹਿਲ ਬਣਵਾਇਆ। ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਹਾਸਿਕ ਸਮਾਰਕ ਹਨ ਰੇਵਾ ਕੁੰਡ, ਰੂਪ ਮਤੀ ਰੰਗ ਮੰਚ, ਨੀਲਕੰਠ ਮਹਿਲ, ਹਾਬੀ ਮਹਿਲ, ਦਰਿਆ ਖਾਨ ਦਾ ਮਕਬਰਾ, ਦਾਈ ਦਾ ਮਹਿਲ, ਮਲਿਕ ਮੁਗਹਿਤ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਜਾਲੀ ਮਹਿਲ।

ਮੰਡੂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ ਮਹੇਸ਼ਵਰ, ਇੱਕ ਕਸਬਾ ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਰਾਜਮਾਤਾ ਅਹੀਲਿਆ ਦੇਵੀ ਹੋਲਕਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇੰਦੋਰ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਮਗਠਾ ਰਜਵਾੜਾ (ਕਿਲ੍ਹਾ) ਮੁੱਖ ਆਕਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿਹਾਸਨ ਤੇ ਬੈਠੀ ਰਾਣੀ ਅਹੀਲਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੁੱਤ ਹੈ। 1405 ਵਿੱਚ ਮੰਡੂ ਦੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਨਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰ ਮਾਲਵਾ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਅੱਜ ਕਲ ਖੰਡਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਸ਼ਾਲਾ ਮਸਜਿਦ (1400 ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ) ਅਜੇ ਤੱਕ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਟੁੱਟੀ-ਭੱਜੀ ਲਾਤ ਮਸਜਿਦ (1405) ਅਤੇ ਕਮਲ ਮੌਲਾ ਦਾ ਮਕਬਰਾ (15ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ), ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਤ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਇੰਦੋਰ ਬੜਾ ਹੀ ਨਿਯੋਜਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਮਾਤਾ ਅਹੀਲਿਆ ਦੇਵੀ ਹੋਲਕਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਲਾਲ ਬਾਗ ਪੈਲੇਸ ਇੱਕ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਬੜਾ ਗਣਪਤੀ ਮੰਦਿਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੂਰਤੀ ਰੂਪ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪੈਰ ਤੋਂ ਮੁਕੂਟ ਤੱਕ 7.6 ਮੀ. ਉੱਚੀ ਹੈ। ਕੰਚ ਮੰਦਿਰ ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਜੈਨ ਮੰਦਿਰ ਹੈ। ਟਾਊਨ-ਹੌਲ 1904 ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਇੰਡੋ-ਗੋਥਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਕਿੰਗ ਐਡਵਰਡ ਹੌਲ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 1948 ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਹੌਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੱਡਗੀਆਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਜਾਂ ਸਮਾਰਕਾਂ ਹਨ ਜੋ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹੋਲਕਰ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣਵਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਹੁਸੈਨ ਟੇਕਰੀ ਦੀ ਸਮਾਧ, ਜਾਉਂਗਾ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਇਫਤੀਆਖਾਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਦੁਆਰਾ, ਰਤਲਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਜਾਉਂਗਾ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰੇਤਰ ਵਿੱਚ 19ਵੀਂ ਸਤਾਬਚੀ ਵਿੱਚ ਬਣਵਾਈ ਗਈ। ਮੁਹੰਮਦ ਇਫਤੀਆਖਾਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਹੁਸੈਨ ਟੇਕਰੀ ਨੂੰ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੁਹੱਮਦ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਹਜਰਤ ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਨ ਜੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲੀ ਇਰਾਕੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਮਾਨਸਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਸਮ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਡੈਕਨ ਦਾ ਪਠਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ

1. ਇਹ ਪਠਾਰ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲੋਂ ਘਾਟਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਇਸਦੇ ਉੱਤਰੀ ਸਿਰੇ ਤੇ ਸਤਪੁੜਾ ਪਰਬਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੋਦਾਵਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਕਾਵੇਰੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਠਾਰ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਤਟ ਨਾਲੋਂ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਨੀਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਠਾਰ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ ਸਹਾਦਰੀ, ਨੀਲਗੀਰੀ, ਅੰਨਾਮਲਈ ਅਤੇ ਕਾਰਡੋਮੋਮ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਡੈਕਨ ਪਠਾਰ ਨੂੰ ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਾਵਿੰਡ ਸੰਘ ਦੀ ਤੇਲਗੂ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪਠਾਰ ਤੇ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਠਾਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਸਬੇ ਹਨ ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਵਾਰੰਗਲ, ਕੁਰੂਲ ਅਤੇ ਨਿਜਾਮਾਬਾਦ।

ਡੈਕਨ ਪਠਾਰ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕੇਂਦਰ

1. ਐੱਂਗਾਬਾਦ

ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਐੱਂਗਾਬਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਐੱਂਗਜੇਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਿਆ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਅਜੰਤਾ ਅਤੇ ਇਲੋਗ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਬੀਬੀ ਦਾ ਮਕਬਰਾ (ਐੱਂਗਜੇਬ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ) ਅਤੇ ਐੱਂਗਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ।

2. ਬਾਦਾਮੀ

ਇਹ ਚਾਲੂਕਿਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਬਾਦਾਮੀ ਹੁਣ ਕਰਨਾਟਕ ਦਾ ਇੱਕ ਡੋਟਾ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਫਾਵਾਲੇ ਮੰਦਿਰਾਂ, ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਲਾਲ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹਨ।

3. ਬੈਂਗਲੂਰੂ

ਬੈਂਗਲੂਰੂ ਜੋ ਕਿ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ 'ਗਾਰਡਨ ਸਿਟੀ' ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮਾਰਕ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

4. ਬੇਲਗਾਮ

ਕਰਨਾਟਕ ਦਾ ਇਹ ਛੋਟਾ ਕਸਬਾ ਆਪਣੇ ਜੈਨ ਮੰਦਿਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਟਾ ਮਸਜਿਦ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਵੱਚਟਾਵਰ ਅਤੇ ਸਨਸੇਟ ਪੁਆਇੰਟ ਤੋਂ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

5. ਬਿਦਰ

ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਹਮਨੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਬਿਦਰ, ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮਾਰਕਾਂ ਲਈ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਦਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਹੈ ਇਸਦਾ ਅਹਮਦ ਵਲੀ ਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿਲ੍ਹਾ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਹਿਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਮਹਿਲ, ਸੌਲਹ ਖੰਬਾ ਮਸਜਿਦ (16 ਖੰਬਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ), ਗਗਨ ਮਹਿਲ, ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਆਮ, ਰੋਇਲ ਪੈਵੀਲੀਅਨ (ਸ਼ਾਹੀ ਰੰਗ ਮੰਚ) ਅਤੇ ਤਖਤ ਮਹਿਲ ਹਨ।

6. ਬੀਜਾਪੁਰ

ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਦਿਲ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਬੀਜਾਪੁਰ, ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮਾਰਕਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੌਲ ਗੁੰਬਜ (ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁੰਬਜ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵੱਡਾ) ਇਬਰਾਹਿਮ ਰੋਜਾ (ਸੁੰਦਰ ਮਕਬਰਾ ਜੋ ਆਦਿਲ ਸ਼ਾਹ II ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਲਈ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ) ਅਤੇ ਗਗਨ ਮਹਿਲ ਦੇ ਖੰਡਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਤ ਮੰਜ਼ਿਲ (7 ਮੰਜ਼ਿਲ ਮਹਿਲ), ਜਲ ਮੰਜ਼ਿਲ ਬਾਰਾਂ ਕਮਨ (12 ਆਰਕ), ਤਾਜ ਬਾਵੜੀ (ਪਾਣੀ ਦੀ ਟੰਕੀ), ਉਪਲੀ ਬੁਰਜ (ਵੱਚ ਟਾਵਰ), ਮੇਹਤਾਰ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਅਸਰ ਮਹਿਲੇ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੀਜਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੇਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਹਨ।

7. ਕਾਲੀਕਟ

ਕਾਲੀਕਟ (ਕੌਜੀਕੋਡ), ਕੇਰਲ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਵਪਾਰਿਕ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਸਕੋ-ਡੀ-ਗਾਮਾ 1498 ਵਿੱਚ ਕਾਲੀਕਟ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕਪਾੜਾ ਸਥਾਨ ਤੇ ਉੱਤਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸਤੀ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ‘ਕੈਲੀਕੋ’ ਵੀ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

8. ਗੁਲਬਰਗ

ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ, ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਸਬਾ ਗੁਲਬਰਗ ਆਪਣੇ ਬਾਹਮਨੀ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਰਕਾਂ ਦਾ, ਜੋ ਕਿ 13 ਵੀਂ ਤੋਂ 15ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਲਬਰਗ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਪੇਨ ਤੋਂ ਮੁਰਿਸ਼ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 14ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੱਖਣ ਸਪੇਨ ਦੀ ਗਰੇਟ ਕੋਰਡੋਬਾ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਨਕਲ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਨਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਹਨ ਬਾਹਮਨੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ, ਹਾਫਟ ਗੁੰਬਦ, ਖਵਾਜਾ ਬੰਦੇ ਨਵਾਜ਼ ਦਾ ਮਕਬਰਾ, ਇੱਕ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਨਾ ਭਾਸਾਵੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਿਰ।

9. ਹੈਮਪੀ

ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ, ਹੈਮਪੀ ਵਿਜੈਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਖੰਡਰਾਂ ਕਰਕੇ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਾਈਟ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਮੰਦਿਰ, ਵਿਸ਼ਾਲਕਾਅ ਸ਼ਿਲਪਕਲਾ, ਸਮਾਰਕਾਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਮਪੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ।

10. ਹਸਨ

ਹਸਨ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹਸਨ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਪੂਜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੇਵੀ, ਦੇਵੀ “ਹਸਨਅੰਬਾ” ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਸਨਅੰਬਾ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਦੂਸਰੀ ਅਸ਼ਵਪੂਜਾ (ਅਕਤੂਬਰ) ਦੌਰਾਨ ਮਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਗੀ ਖੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਸਨ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਸਬੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੇਲੁਰ, ਹੇਲਬਿਦ ਅਤੇ ਸਰਵਨਬੇਲਗੋਲਾ। ਸਰਵਨਬੇਲਗੋਲਾ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੈਨ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਭਗਵਾਨ ਬਾਹੁਬਲੀ ਦੀ 17 ਮੀ. ਉੱਚੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ। ਬੇਲੁਰ ਕਦੇ ਰੋਅਸਾਲਾ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚੇਨਾਕੇਸਵਾਂ ਮੰਦਿਰ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਵਿੱਚ 103 ਸਾਲ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਨੱਕਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਕਲਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੇਲਬਿਦ, ਬੇਲੁਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਰਨਾਟਕ ਦੀ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਧਰੋਹਰ ਹੈ।

11. ਹੈਦਰਾਬਾਦ

ਹੁਸੈਨ ਸਾਗਰ ਝੀਲ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬਣਿਆ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ 16ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿੱਚ ਮੁਹੰਮਦ ਕੁਲੀ ਕੁਤੁਬ ਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਿਜਾਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਚਾਰ ਮਿਨਾਰ ਹੈ। ਆਯਤਾਕਾਰ ਇਮਾਰਤ ਜਿਸਦੇ ਚਾਰ ਮਿਨਾਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ। ਹੋਰ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਕਾ ਮਸਜਿਦ, ਸਲਾਰ ਜੰਗ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਬਿਰਲਾ ਮੰਦਿਰ ਅਤੇ ਮਹਾਂਕਾਲੀ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਹਨ। ਗੋਲਕੇਂਡਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, 13 ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਤੁਬ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੋਂ 13 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ।

12. ਮੈਸੂਰ

ਮੈਸੂਰ ਅਤੇ ਬੈਂਗਲੂਰੂ ਨੂੰ ਜੁੜਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਲੇਸ, ਬਗੀਚੇ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਰਸਤੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪੈਲੇਸ, ਲਲੀਬਾ ਮਹਿਲ, ਜਯਾਚਾਮਰਾਜੇਂਦਰ ਚਿੱਤਰ ਸ਼ਾਲਾ, ਜਗਨਮੋਹਨ ਪੈਲੇਸ, ਚਾਮਾਰਾਜੇਂਦਰ ਜਿਊਲੋਜੀਕਲ ਗਾਰਡਨ, ਰੇਲ ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਸੰਤ ਫਿਲੇਮੀਨਸ ਗਿਰਜਾਘਰ, ਕੁਝ ਬੈਗਲੋਰ ਦੇ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਮੁੰਡੀ ਪਹਾੜੀ (13 ਕਿ.ਮੀ.), ਸ੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ (16 ਕਿ.ਮੀ.), ਰੰਗਨਾਥਿਂਟੂ ਚਿੜੀਆ ਘਰ (16 ਕਿ.ਮੀ.), ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਹੈਦਰ ਅਲੀ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸਾਗਰ ਡੈਮ (19 ਕਿ.ਮੀ) ਹਨ। ਯਾਦਗਾਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਵਰਿੰਦਾਵਨ ਗਾਰਡਨ ਘੁੰਮਣ ਯੋਗ ਯਾਦਗਾਰ ਥਾਂ ਹੈ।

13. ਉਟੀ

ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਨੀਲੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ, ਉਟੀ ਕਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਵਨਸਪਤਿਕ ਗਾਰਡਨ, ਕੇਟੀ ਵਾਦੀ, ਵੇਨਲੋਕ ਡਾਊਨ ਅਤੇ ਡੋਡਾਬੇਟਾ ਦੀ ਚੋਟੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਖਾਲੀ ਬਾਵਾਂ ਭਰੋ:

- (ਉ) ਪੂਰਬੀ ਡੈਕਨ ਪਠਾਰ ਨੂੰ _____ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
(ਅ) _____ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
(ਇ) _____ ਪਠਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਝਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

3.5 ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

ਮੈਦਾਨ ਅਕਸਰ ਉਹ ਸਬਲ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਹੈ ਜੋ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਮਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਮਾ ਕੀਤੀ ਮਿੱਟੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਅਤੇ ਤੱਟਵਰਤੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਮੈਦਾਨੀ ਖੇਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਡੋ ਗੰਗੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਪੁੱਤਰ, ਅਵਧ ਅਤੇ ਤੱਟਵਰਤੀ ਮੈਦਾਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਬਾਂਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਣਪਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਇਹਨਾਂ ਮੈਦਾਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਸਾਨੀ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਬਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1. ਉੱਤਰੀ ਜ਼ੋਨ

ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਖੇਤਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਪਜਾਊ ਭੂਮੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲਾਈ ਗਈ ਜਲੋੜ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਜਮਾਵ ਹੈ। ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਸਥਿਤ, ਉੱਤਰੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਡਸ ਬੇਸਿਨ, ਗੰਗਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਪੁੱਤਰ ਬੇਸਿਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਜ਼ਮੁ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਉੱਤਰਾਂਚਲ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਰਾਜ ਉੱਤਰੀ ਜ਼ੋਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਬਾਵਾਂ ਹਨ, ਤਾਜ ਮਹਿਲ, ਹਵਾ ਮਹਿਲ, ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ, ਡੱਲ ਝੀਲ, ਜੈਸਲਮੌਰ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਆਗਰੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਕੁਤੁਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਅਤੇ ਕੌਰਬਣ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਆਦਿ।

2. ਪੂਰਬੀ ਜ਼ੋਨ

ਪੂਰਬੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਉੜੀਸਾ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ, ਝਾਰਖੰਡ, ਆਸਾਮ ਆਦਿ ਰਾਜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਸਾਮ ਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਬਾਰਾਕ ਨਦੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕੋਨਾਗਕ ਮੰਦਿਰ, ਸੁੰਦਰਬਨ, ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ, ਕੋਲਕਾਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਬੋਧ ਗਯਾ, ਰਾਜਗੀਰ ਆਦਿ।

3. ਪੱਛਮੀ ਜੋਨ

ਗੁਜਰਾਤ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਦਮਨ ਅਤੇ ਦਿੰਦੀ, ਗੋਆ ਰਾਜ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮੀ ਜੋਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੁੰਮਣ ਯੋਗ ਜੋਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਦੇ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਥਿਤ, ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਬੀਚ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਜਰਾਤ ਜੋ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਜ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੋਮਨਾਥ ਮੰਦਿਰ ਅਤੇ ਦਵਾਰਕਾਦੀਸ਼ ਮੰਦਿਰ। ਗਿਰ ਜੀਵ ਜੰਡੂ ਘਰ ਵੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਅਜੰਤਾ ਅਤੇ ਐਲੋਂਗ ਗੁਫਾਵਾਂ, ਮਹਾਬਲੇਸ਼ਵਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਰਯਟਕ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਲਕਸ਼ਦੀਪ, ਗੋਆ ਅਤੇ ਕੇਰਲਾ, ਪੱਛਮੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਪਰਯਟਕ ਸਥਾਨ ਹਨ ਜੋ ਦਲਦਲ, ਪਿਛੜੇ ਖੇਤਰ, ਕੌਵਾਲਮ ਦੇ ਬੀਚ, ਦੌਨਾ ਪੋਲਾ ਅਤੇ ਕੇਲੇਨਗੁਟ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

4. ਦੱਖਣੀ ਜੋਨ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਰਯਟਕ ਜੋਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਦੱਖਣੀ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਆਂਧਰਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਕਰਨਾਟਕ, ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਆਦਿ ਰਾਜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਨੀਲਾਗਿਰੀ ਦੇ ਜੀਵ ਜੰਡੂ ਘਰ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਪੁੱਡੁਚੇਰੀ, ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦੇ ਅਦਭੁੱਤ ਬੀਚ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਰਯਟਕ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅਦਭੁੱਤ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਮੰਦਿਰ, ਖੁਗਰਾਹੋ ਮੰਦਿਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਤਿਰੁਪਤੀ ਮੰਦਿਰ, ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆਕੁਮਾਰੀ ਸੈਲਾਨੀ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪ੍ਰਾਲੀ ਬਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

(ਉ) ..... ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੁੰਮਣ ਯੋਗ ਜੋਨ ਹੈ।

(ਅ) ..... ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਜੋਨ ਹੈ।

2. ਭਾਰਤੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਜੋਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਹਰ ਇੱਕ ਜੋਨ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਗਸ਼ਣ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਦੋ-ਦੋ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿਉ ?

3.6 ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ, ਰਾਮਸਰ ਸਾਈਟ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ

ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਉਹ ਖੇਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਢੂੰਘਾਈ ਤੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖੇਤਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਿਲ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵ ਜੰਡੂ ਘਰਾਂ, ਚਿੜੀਆਂ ਘਰਾਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕਾਂ, ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ, ਜੀਵ ਜੰਡੂ ਆਰਕਸ਼ਣ ਅਤੇ ਹੁਣ ਰਾਮਸਰ ਆਦਿ ਬਾਵਾਂ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਚੰਗ ਵਾਲੇ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਹਨ। ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਸ਼ਾਖਾਪਟਨਮ ਤਟ ਆਪਣੇ ਮਨਮੋਹਕ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਤੱਟਾਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਤੱਟ ਦਾ ਫਰੰਟ ਅਤੇ ਲਾਅਸਨ ਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਮਾਂਚਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

1. ਅਸਕਾਮੁੰਡੀ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ - ਕੇਰਲ
2. ਭਿਤਰਕਨੀਕਾ ਮੈਂਗਰੂਵ - ਉੜੀਸਾ
3. ਭੋਜ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ - ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
4. ਚੰਦੇਰਤਾਲ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ - ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
5. ਚਿਲੀਕਾ ਝੀਲ - ਉੜੀਸਾ
6. ਦੀਪੌਰ ਬੀਲ - ਆਸਾਮ
7. ਪੂਰਬੀ ਕਲਕੱਤਾ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ - ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ
8. ਹਰੀਕੇ ਝੀਲ - ਪੰਜਾਬ
9. ਹੋਕੇਰਾ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ - ਜੰਮੁ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ
10. ਕਾਂਜਲੀ - ਪੰਜਾਬ
11. ਕੀਉਲੇਡੀਓ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ - ਰਾਜਸਥਾਨ
12. ਕੋਲੇਰੂ ਝੀਲ - ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
13. ਲੋਕਤਕ ਝੀਲ - ਮਨੀਪੁਰ
14. ਕੈਲੀਮ ਬਿੰਦੂ - ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ
15. ਪੌਂਗ ਬਾਂਧ ਝੀਲ - ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
16. ਰੇਨੁਕਾ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ - ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
17. ਰੋਪੜ - ਪੰਜਾਬ
18. ਰੁਦਰਸਾਗਰ ਝੀਲ - ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ
19. ਸਾਂਭਰ ਝੀਲ - ਰਾਜਸਥਾਨ
20. ਸਸਥਾਮ ਕੋਟਾ ਝੀਲ - ਕੇਰਲਾ
21. ਸੂਰੀਨਸਰ - ਮਾਨਸਰ ਝੀਲ - ਜੰਮੁ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ
22. ਤਸੋਮੋਰੀਗੀ - ਜੰਮੁ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ
23. ਫੁਲਰ ਝੀਲ - ਜੰਮੁ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ
24. ਵੇਮਬਾਨਦ ਕੋਲ ਆਰਦਰ - ਕੇਰਲ
25. ਅਪਰ ਗੰਗਾ ਨਦੀ (ਬਰਿਜ ਘਾਟ - ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਨਠੋਗ ਵਿਸਥਾਰ)

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿਉ।

3.7 ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

1. ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ

ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਬਹੁਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਲਈ ਸੁਧਾਰੇ ਗਏ ਪਹਾੜ ਹਨ।

2. ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ

ਇਹ ਮੈਦਾਨੀ ਖੇਤਰ ਜੋ ਛੋਟੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

3. ਮਾਰੂਬਲ

ਉਹ ਖੇਤਰ ਜਿੱਥੇ ਜਿਆਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਵਕਸ਼ੇਪਣ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੇਤਰ ਵਨਸਪਤੀ ਘਾਟ ਵਾਲਾ ਸੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਰੇਤੀਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. ਮੈਦਾਨ

ਮੈਦਾਨ ਸਮਤਲ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਖੇਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਤਲਛਟ ਦੇ ਜਮਾਵ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ।

5. ਸਫ਼ਾਰੀ

ਸਫ਼ਾਰੀ ਬਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਕਸਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੱਡੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ-ਕਲੁ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਨਾ ਵਰਤ ਕੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਦੌਰੇ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

6. ਕਾਰਵਾਂ

ਕਾਰਵਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਜਾਂ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕਸਾਰ ਜਾਂਦੇ ਝੁੰਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਬਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਯਮਿਤ ਜਾਂ ਅਰਧ-ਨਿਯਮਿਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

7. ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ

ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਢੂੰਘਾਈ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਿੱਲਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰਾਂ, ਚਿੜੀਆਂ ਘਰਾਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕਾਂ, ਵਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗਾਂ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਆਕਰਸ਼ਣਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਪਾ ਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।

8. ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ

ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਈਟ ਵਿੱਚ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਇਟਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਆਰਕਸ਼ਿਤ ਘਰਾਂ, ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰਾਂ, ਚਿੜੀਆਂ ਘਰਾਂ ਲਈ ਰਾਮਸਾਰ ਸੰਮੇਲਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਖਾਲੀ ਬਾਂਵਾਂ ਭਰੋ:

- _____ ਆਪਣੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ (ਨਾਲਿਆਂ), ਕਿਸ਼ਤੀਘਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਗਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।
- Toy Train _____ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- _____ ਆਪਣੇ ਬੀਚਾਂ, ਬੈਕਵਾਟਰ, ਪਰਬਤ ਸ਼੍ਰੋਣੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।
- ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ _____ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ।
- ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਦਾ ਭੇਤਰ _____ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।
- _____ ਮੰਦਿਰ ਇੱਕ ਜੈਨ ਮੰਦਿਰ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੈ।
- ਚੌਥੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ BC ਤੋਂ, ਉਜੈਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ _____ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦੂ ਭੁਗੌਲਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪਰਾਈਮ ਮੇਰੀਡੀਅਨ (Prime Meridian) ਵਜੋਂ ਵਿਖਾਅਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੈ।
- ਡੈਕਨ ਪਠਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਰਾਵੀਡੀਅਨ ਸਮੁਦਾਇ ਦੀ _____ ਹੈ।
- ਵਾਸਕੋ ਡੀ ਰਾਮਾ ਕਾਲੀਕਟ ਨਜ਼ਦੀਕ 1498 ਵਿੱਚ _____ ਸਥਾਨ ਦੇ ਉਤਰਿਆ।
- _____ ਇੱਕ ਸੰਸਾਰਿਕ ਧਰੋਹਰ ਸਾਇਟ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਿਜੈਨਗਰ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ :

- ਮਾਰੂਬਲ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਅਰਧ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- ਰੇਤ ਦੇ ਟੀਲੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ?
- ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਸਫਾਰੀ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
- ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ?
- ਰਾਮ ਸਾਰ ਸਾਇਟਾਂ ਕੀ ਹਨ ? ਬਿਆਨ ਕਰੋ।

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ :

- ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਕਸ਼ੇ ਤੇ ਦਰਸਾਓ ?
- “ਪਠਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਠਹਿਰਾਵ ਹੈ” ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ ?
- ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਰਾਮਸਾਰ ਸਾਇਟਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ? ਇਹਨਾਂ ਸਾਇਟਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਦਰਸਾਓ ?
- ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਕਈ ਜਾਤੀਆਂ, ਧਰਮਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੇਤਰ ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਹਨ ?

3.8 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੱਸ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਸਾਰ ਸਾਈਟਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਓ ?

ਯੂਨਿਟ - 4

ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੋਤ - ਤਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚ

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

4.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

- ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ
- ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਮੁਲਾਂਕਣ

4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

4.2 ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ

4.3 ਬੀਚ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

4.4 ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

4.5 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀ

4.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਇਹ ਅਧਿਆਏ ਤੱਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚਾਂ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਮੁਲ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ

- ਤੱਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚਾਂ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਤ
- ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਤੱਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
- ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਤੱਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
- ਤੱਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ
- ਤੱਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇਜਨਕ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਉੱਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਧਰਾਤਲੀ ਵੰਡ।

ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ:

1. Enayat Ahmad - Physical Geography, kalyani Publishers, New Delhi, 20052
2. Majid Husain – Geography of India, Tata Mcgraw Hill, New Delhi, (2013)
3. Manohar Sajnani – Encyclopedia of Tourism Resources in India (In two vol.), Kalpaz Pub., New Delhi, 2001

ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਯੂਨਿਟ-4 ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੋਤ - ਤਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚ	ਨਤੀਜੇਇਹਨਾਂ ਸਭ ਯੁਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
4.1 ਜਾਣ ਪਛਾਣ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤਟਵਰਤੀ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਬੀਚਾਂ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
4.2 ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
4.3 ਬੀਚ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੀਚਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਲਾਂਕਣ ਪਲਾਨ: (ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ)

ਯੂਨਿਟ-4	ਵਿਸ਼ਾ	ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਤੀਜਾ	ਸਮਾਂ ਸਾਰਣੀ	ਕਬਨ
4.1	ਜਾਣ ਪਛਾਣ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
4.2	ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
4.3	ਬੀਚ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		

4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਈਦਵੀਪੀਏ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਦੱਖਣੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੇ ਅਰਬ ਸਾਗਰ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਭੇ ਭਾਰਤੀ ਤੱਟਵਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਤੱਟਵਰਤ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਜੋ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਹਰੀ ਭਰੀ ਵਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰਕਸ਼ਿਤ ਘਰ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰ, ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਪਾਰਕ, ਵਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ, ਦਲਦਲੀ ਖੇਤਰ, ਬੈਕ ਵਾਟਰ, ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਸੈਰ, ਭੂਮੀ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੀਚ ਤੱਟਵਰਤ ਰੇਖਾਵਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਣ ਢਿੱਲੇ, ਰੇਤੀਲੀ, ਗੋਲਪੱਥਰ ਅਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਭੁਰਭੁਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੀਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤਿ ਉਤਮ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪਸੰਦੀਦਾ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ ਅਤੇ ਬੀਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਰਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਮਿਲੇ ਹਨ

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਬੀਚ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ।
- ਭਾਰਤੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਭਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

4.2 ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ

ਸਮੁੰਦਰੀ ਸੋਖ ਤੋਂ ਜਘਨ (Sponges to cras), ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਂ ਕਾਈ (Algae), ਭਾਰਤ ਦਾ ਤਟਵਰਤੀ ਜੀਵਨ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇੜ ਪੌਂਦੇ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਜਗਤ ਨਾਲ ਰੁਬਹੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਡੇ ਹਨ:

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਡੇ ਹਨ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 10 ਵੱਡੇ ਅਤੇ 200 ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਟਾਪੂ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹਨ। ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ, ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਬਾਬੀਲੈਂਡ ਅਤੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਅਤੇ ਮਿਨੀਕੋਅ ਟਾਪੂ ਮਾਲਦੀਵ ਅਤੇ ਮੋਰੋਨੀਆਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕਾਂਡਲਾ, ਮੁੰਬਈ, ਚੇਨੰਈ, ਵਿਸ਼ਾਖਾਪਟਨਮ ਅਤੇ ਕੋਲਕਾਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਗੇਟ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ

ਜਦਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਣਿਗਿਣਤ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਦਲਾਅ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਹੈ।

ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਿਜ਼ੋਰਟ ਲਈ ਜ਼ੁਹੁ, ਅੰਡਰਵਾਟਰ ਪੁਸ਼ ਅਤੇ ਚੋਪਾਟੀ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਬੀਚ ਹਨ। ਕੇਰਲ ਦਾ ਕੋਵਾਲੈਮ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਾਸਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਬਦਲਾਅ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਵਾਲੈਮ ਆਪਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਭੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਉੱਗੇ ਨਾਗੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਚਮਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਇਲੀਅਟ ਬੀਚ ਉੱਤੇ ਘੱਡਿਆਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਟਰੈਵਲਰ ਇੰਪੂਰਵਮੈਂਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਮੁੱਤੁਕਾਡੂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਪੀਡ ਬੋਟ ਘਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵਿੰਡ ਫਲੋ ਬਰਾਉਸਿੰਗ ਦਾ ਇੰਤਜਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰੀ, ਅਤੇ ਕੋਨਾਰਕ ਦੀ ਤਟਵਰਤੀ ਸੀਮਾ ਪੁਰੇ ਉਡੀਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰੋਮਾਂਚਕ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਾਖਾਪਟਨਮ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ ਭੀਮੁਨੀਪਟਨਮ ਜੋ ਕਿ ਕਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਟ ਹਨ ਮਾਲਾਬਾਰ, ਕੋਨਕਨ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟਾਂ ਕੋਨਕਨ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰੇਲ ਨੈਟਵਰਕ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਨਮੂਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 2000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਰੰਗਾਂ ਹਨ ਇਸਦੇ ਟਰੈਕ ਬੇਸ਼ਾਮਾਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ। ਮਾਲਾਬਾਰ ਦੀ ਅਦਭੂਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਟ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਡੋਟਾ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

4.3 ਬੀਚ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਰਵੋਤਮ ਬੀਚ

ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਦੀ ਤਟਵਰਤੀ ਸੀਮਾ ਅਣਗਿਣਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਦਿਲ ਲੁਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੀਚਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਟ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਦੇ ਅਦਭੂਤ ਰੰਗ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲਾ ਨੀਲਾ ਰੰਗ, ਫੌਰੋਜੀ, ਹਰਾ ਪੰਨੇ ਵਾਲਾ ਰੰਗ, ਸਿਲੇਟੀ ਅਤੇ ਝੱਗਦਾਰ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ। ਸੈਲਾਨੀ, ਚੱਕਰਦਾਰਾਂ, ਵੱਡੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਡੋਟੀ ਲਹਿਰਾਂ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰ ਚੜਾਵ ਉੱਤੇ ਨੱਚਦੀ ਚਮਕਦੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਚਮਕਦੀ ਝੱਗ, ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਅਤੇ ਪਿਛਾਂਹ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਰਜ ਤੱਕ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਜਾਂ, ਚੌਧਿਆਣ ਵਾਲੀ ਚਿੱਟੀ ਰੇਤ, ਸਖਤ ਚਟਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਬੀਚ ਜਿੱਥੇ ਦਰਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਫਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਦੇ ਜਿਆਦਾਤਰ ਬੀਚ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਭੂਤ ਭੂਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਦਿੱਲ ਖਿਚਵੇਂ ਦਿੱਸਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਘਰੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਰਿਸੋਰਟ, ਡੋਟੇ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਕਈ ਰੋਮਾਂਚਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸੈਰ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ। ਬੀਚ ਉੱਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਦਭੂਤ ਵੀ ਬੀਚ ਹਨ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬੀਚ ਰਾਜਪਾਨੀ ਹੈ। ਗੋਆ ਦਾ ਕੈਲਨਗੁਟ ਬੀਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀਚਾਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

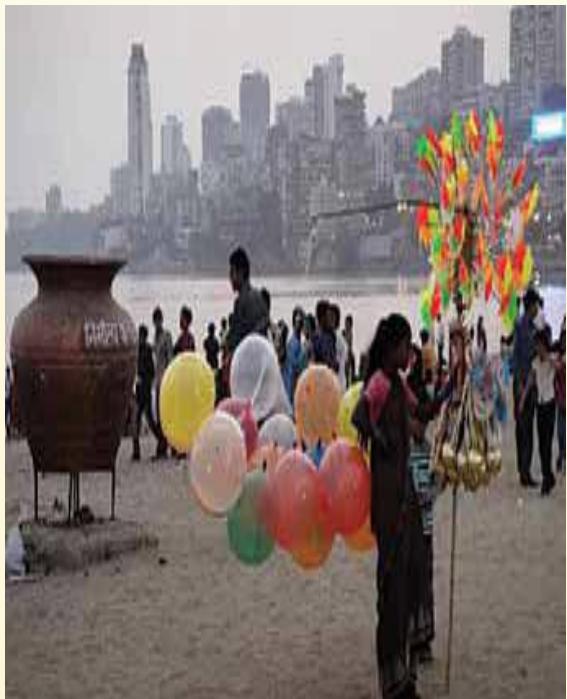
ਗੋਆ ਨੂੰ ਅੱਦਭੂਤ ਬੀਚਾਂ, ਅੱਦਭੂਤ ਮੌਸਮ, ਖੁਸ਼ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਲੋਕਾਂ, ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਭੋਜਨ, ਸਾਫ਼ ਚਿੱਟੀ ਕਲੀ ਵਾਲੇ ਗਿਰਜਾਘਰ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਗਿਰਜਾਘਰ, ਆਦਿ ਵਰਦਾਨ ਵੱਜਾਂ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪਸੰਦ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਅੱਦਭੂਤ ਬੀਚ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੈਲਨਗੁਟ ਬੀਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਝੁੰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ।

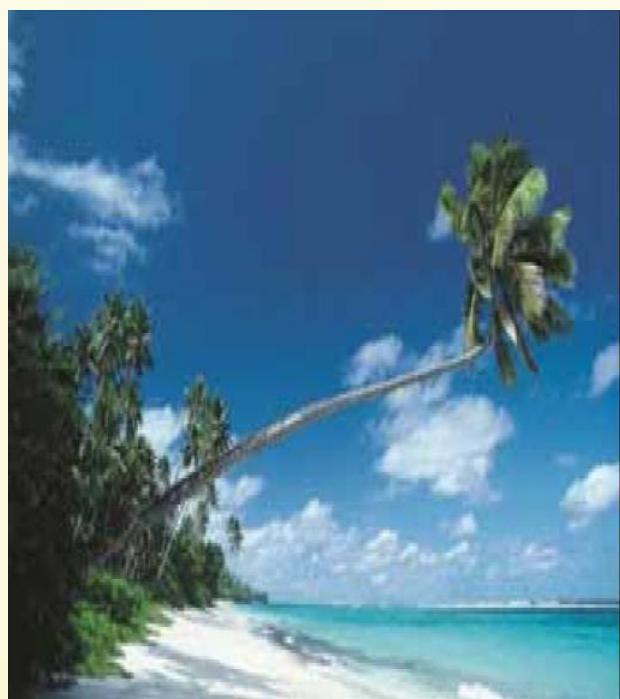
ਨਕਸਾ 4.1 ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ ਅਤੇ ਬੀਚ

ਬੀਚ

चैपाटी ਬੀਚ, ਮੁੰਬਈ

ਮਹਾਬਲੀਪੁਰਮ ਬੀਚ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ

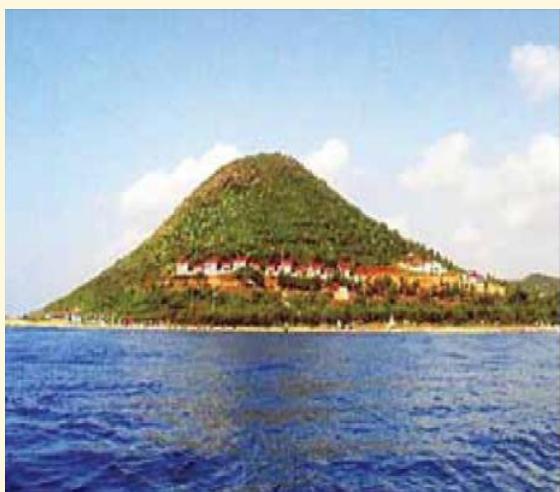
નગોઆ બીચ

અસુનાબીચ, ગોઆ

અંડમાન બીચ

રિસ્ટીરેંડા બીચ

સમુદ્રરી કિનારા

ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਰਫਿੰਗ, ਸਨੋਰਕਲਿੰਗ, ਸਕੁਬਾ ਡਾਈਵਿੰਗ, ਵਾਟਰ ਸਕਾਇੰਗ ਪੈਰਾਸੋਲਿੰਗ ਆਦਿ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਤੈਰਾਕੀ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਯੁੱਪ ਵਿੱਚ ਲੇਟ ਕੇ ਆਰਾਮ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੋਆ ਬੀਚ ਉੱਤੇ ਯੁੱਪ ਸੇਕਣ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਜਾਂ ਠੰਡੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਾਰਟੀ ਜੋਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕੈਰੀਬੀਅਨ ਅਤੇ ਮਿਆਮੀ ਬੀਚ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਹੈ।

ਅੰਜੁਨਾ ਬੀਚ

ਅੰਜੁਨਾ ਬੀਚ ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਹਨੀਮੂਨ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਸੰਦੀਦਾ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਥਾਂ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਨੀਲਾ ਸਮੁੰਦਰ, ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਤੈਰਾਕੀ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਹਫਤਾਵਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸਸਤੇ ਰੋਟਾਂ ਉੱਤੇ ਹਸਤਕਲਾ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੱਕ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਜਾਂ ਰੇਸਤਰਾਂ ਦੀ ਡਰਿੰਕ ਹਾਊਸ ਪਾਰਟੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਰੈ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਸਾਹ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਸਕਰਹੇਨਾਸ ਬੰਗਲੇ ਵਿੱਚ ਕੰਚ ਅਤੇ ਲਕੜ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਸੁੰਦਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਇੱਕ ਅਦਭੂਤ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਅੰਜੁਨਾ ਬੀਚ ਉੱਤੇ

ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਮਈ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਜੂਨ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਉਡਾਨ ਭਰਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਹੈ।

ਨਗੋਆ ਬੀਚ

ਦਿਉ ਤੋਂ 20 ਕਿਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਜੂਤੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਲੰਬਾ ਰੇਤ ਦਾ ਸਟਰੈਚ ਹੈ ਨਗੋਆ ਬੀਚ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਬੀਚਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਥਿਤ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਤੇ ਖਜੂਰਾਂ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬੀਚ ਹੈ।

ਕੋਵਾਲਮ ਬੀਚ-ਕੇਰਲ ਦਾ ਸਵਰਗ

ਕੇਰਲ ਦੇ ਬੀਚ ਗੋਆ ਦੇ ਬੀਚ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹਨ ਗੋਆ ਦੇ ਬੀਚ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਲਈ ਹਨ ਪਰ ਕੇਰਲ ਦੇ ਬੀਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਾਰਨ ਜਿਆਦਾਤਰ ਅਮੀਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਹਨ। ਕੋਵਾਲਮ ਕੇਰਲ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਤਟ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬੀਚ ਹੈ। ਇਹ ਬੀਚ ਇਕਾਂਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੇਵਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਸੈਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਡਬਕੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਵੱਡੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਇੱਕ ਜਾਦੂ ਜਿਹਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਰਾਮ ਦਾ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਅਯੁਰਵੈਦਿਕ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਭੋਜਨ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਮਈ ਤੱਕ ਹੈ।

ਮਹਾਂਬਲੀਪੁਰਮ (ਤਮਿਲਨਾਡੂ)

ਮਹਾਂਬਲੀਪੁਰਮ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਬੀਚ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਤੋਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਾਹੌਲ ਹਰ ਇੱਕ ਉਪਰ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਰਕ ਅਤੇ ਅਦਬੁੱਤ ਚਟਾਨਾਂ ਚੋਂ ਕਟੇ ਹੋਏ ਸਮਾਰਕ ਹਨ। ਸ਼ੋਰ ਮੰਦਿਰ, ਰੱਖ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ, ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਨਾਚ, ਸਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਜੋ ਕਿ ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਵਜੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਈ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਰਿਸੋਰਟ, ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਅਤੇ ਸਸਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਹਨ। ਮਗਰਮੱਛ ਫਾਰਮ ਅਤੇ ਸਨੋਕ ਵਿਨੋਮ-ਏਕਸਟਰੈਕਟਿੰਗ ਕੇਂਦਰ, ਕਲਾ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵੀ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਹੈ।

ਪੁਡੂਚੇਰੀ ਬੀਚ

ਜੇਕਰ ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਹਨ ਤਾਂ ਪੁਡੂਚੇਰੀ (ਪੁਡੂਚੇਰੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਕਸਬਾ ਸੀ) ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਰਾਜ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਚਿੱਟੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਚੂਰਾ ਅਤੇ ਚਮਕਦੀ ਧੁੱਪ, ਨੀਲੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘਰੇ ਹੋਏ ਬੀਚ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਕਈ ਰਿਸੋਰਟ, ਬਾਰ, ਕੈਫੇ ਅਤੇ ਘਰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਸ਼੍ਰੀ ਔਰਥਿੰਦੇ ਆਸ਼ਗਰਮ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਰਿਸ਼ੀਕੋਂਡਾ ਬੀਚ

ਰਿਸ਼ੀਕੋਂਡਾ ਬੀਚ ਦੀ ਗੋਲਡਨ ਮਿੱਟੀ ਜੋ ਕਿ ਗਰਮ ਸਮੁੰਦਰ ਦੁਆਰਾ ਪੋਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੈਰਾਕਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਸਪਾਸ ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰਿਸੋਰਟ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਜਾਗ ਤੋਂ 8 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ।

ਅੰਡਮਾਨ ਬੀਚ

ਅੰਡਮਾਨ ਟਾਪੂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੁਆਰਾ ਘਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਬੀਚ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਡੂੰਘੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੋਰਲ ਗੀਡ ਨਰਮ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਚਮਕਦੀ ਧੁੱਪ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਨੋਰਕਲਿੰਗ, ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੈਰਾਕੀ ਕੁਝ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਕੋਰਬਾਈਨ ਕੋਵ ਜੋ ਕਿ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ 4 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਨਾਗੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨਾਲ ਘਰੀਬ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਿਰੀਆ ਟਾਪੂ, ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਮੱਛਲੀ ਪੱਕੜਣ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਜਿੱਥੇ ਸੁੰਦਰ ਬੀਚ ਹਨ। ਕਲਿੰਗਓ ਟਾਪੂ ਦੇ ਕੋਰਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵਲੋਪ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੈਵਲੋਪ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਟੀ ਰੇਤ ਦੇ ਬੀਚ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਫੀਰੋਜ਼ੀ ਪਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਧੋਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਬੁੱਤ ਕੋਰਲ ਗੀਡ ਅਤੇ ਰੰਗਦਾਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵ ਹਨ। ਹੈਵਲਨ ਟਾਪੂ ਸਾਇਟ ਵਿੱਚ ਮੈਕ ਪਵਾਇੰਟ, ਅਕਵੇਰੀਅਮ, ਬਾਗਕੁਡਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਟਰਟਲ ਬੇਅ, ਸਿਡਕਸ਼ਨ ਪਵਾਇੰਟ, ਪਾਇਲਟ ਗੀਡ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਨਰਵਾ ਲੋਜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵੰਡੂਰ ਟਾਪੂ, ਛੋਟਾ ਅੰਡਮਾਨ, ਨੀਲ ਅਤੇ ਹੈਵਲੋਪ ਟਾਪੂ ਸਨੋਰਕਲਿੰਗ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਟਾਪੂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁੰਦਰਤਾ ਗਰੱਬ, ਰੇਡ ਸਕਿਨ ਅਤੇ ਜੋਲੀ ਬੁਆਇ ਹੈ।

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਬੀਚ

ਲੈਗੁਨ ਦੇ ਫਿਰੋਜ਼ੀ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਫੈਲੇ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਟਾਪੂ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕੌਰਲ ਬੀਚ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਦੱਭੁਤ ਹੈ। ਨਾਗੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦੀ ਹਲਕੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਧੁੱਪ ਆਕਰਸਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੌਰਲ ਗੀਛ ਖਿੱਚ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੰਦਰਮਾ ਦਾ ਨਿਕਲਣਾ, ਬੰਗਾਰਨ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਆਗਾਤੀ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ, ਛੁੰਘੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੈਰਾਕੀ, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੈਰਾਕਾਂ ਲਈ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਮਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ।

ਪੁਰੀ ਬੀਚ (ਉਡੀਸ਼ਾ)

ਪੁਰੀ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ। ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਰੇਤ ਦੀ ਸਟਰੈਚ ਜੋ ਕਿ ਓੜੀਸ਼ਾ ਦੇ ਤਟਵਰਤ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਬੀਚਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਚਿੱਟੀ ਝੱਗ ਨਾਲ ਚੱਕੇ ਨੀਲੇ ਗਰਜਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭੂਬਕੀ ਲਾਉਣ ਜਾਂ ਕਿਸਤੀ (ਕਰੂਜ਼) ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਭਰਵਾਨ ਜਗਨਨਾਥ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਉਡੀਸ਼ਾ ਦੀ ਕਲਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿੰਅੰਜਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਪਰਲੇ/ਵਧੀਆ ਬੀਚ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਉਲੜ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਬੀਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਤਟਵਰਤ ਉੱਤੇ ਕਈ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ।
- ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਟਾਂ ਦੀ ਦੋ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿਉ।

4.4 ਇਸ ਯੁਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

1) ਬੀਚ

ਬੀਚ ਇੱਕ ਤਟਵਰਤੀ ਰੇਖਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਢੀਲੇ ਰੇਤ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਣ, ਗੋਲ ਪੱਥਰ ਅਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਦਾ ਚੂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਚ ਉਤਸਾਹ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲਈ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ।

2) ਕਿਨਾਰਾ (ਤਟ)

ਸਮੁੰਦਰ, ਸਾਗਰ, ਖਾੜੀ, ਗਲੜ, ਨਦੀ ਅਤੇ ਝੀਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਤਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਖਾਲੀ ਬਾਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ _____ ਵੱਡੇ ਅਤੇ _____ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਆਕਾਰ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਹਨ।
2. _____ ਅਤੇ _____ ਟਾਪੂ ਬਾਈਲੈਂਡ ਅਤੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹਨ।
3. ਪੱਛਮੀ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਅਤੇ ਮੀਨੀਕੋਅ ਟਾਪੂ _____ ਅਤੇ _____ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
4. ਗੋਆ ਦੇ ਕੈਲਨਗੂਟ ਬੀਚ ਨੂੰ ਬੀਚਾਂ ਦਾ _____ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. _____ ਭਵਨ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਸਟਲੁਮਾ ਟਾਵਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਮੈਂਗਲੋਰ ਦੀ ਟਾਈਲ ਵਾਲੀ ਛੱਤ ਹੈ।
6. _____ ਬੀਚ ਨੂੰ ਕੇਰਲ ਦਾ ਸਵਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
7. _____ ਟਾਪੂ ਦੀ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੇਤ ਦੇ ਬੀਚ ਹਨ ਜੋ ਫਿਰਜੀ ਰੰਗ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੁਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਦਭੁਤ ਕੇਰਲ ਰੀਫ ਅਤੇ ਰੰਗਦਾਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵ ਹਨ।
8. _____ ਆਸ਼ਰਮ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਤੋਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ ਹੈ।
9. _____ ਟਾਪੂ, ਛੋਟੀ ਮੱਛਲੀਆਂ ਪਾਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸੁੰਦਰ ਬੀਚ ਅਤੇ ਕਲਿੰਗ ਟਾਪੂ ਦੇ ਕੋਰਲ ਹਨ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਧੂਪ ਸੇਕਣ ਅਤੇ ਸੁਸਤਾ ਕੇ ਸਵਰਗ ਦੇ ਅਦੱਭੁਤ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।
10. _____ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਆਪਣੀ ਕਲਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਉਡੀਸਾ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ ਨਾਲ ਪੁਰੀ ਦੀ ਸ਼ੇਭਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ :

1. ਬੀਚ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
2. ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ?
3. ਤੱਟ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ:

1. ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਬੀਚਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ ?
2. ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਬੀਚਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ ?
3. ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਝੂਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਹਨ ?

ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਕਿਰਿਆ

4.5 ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉ ?

ਯੂਨਿਟ-5

ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਭੌਤਿਕ ਸਰੋਤ- ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

5.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

- ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ
- ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਮੁਲਾਂਕਣ

5.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

5.2 ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ

5.3 ਲਕਸ਼ਦਵੀਪ ਦਵੀਪਸਮੂਹ

5.4 ਮਜ਼ੌਲੀ ਦਵੀਪਸਮੂਹ

5.5 ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ

5.6 ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

5.7 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀ

5.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਦਵੀਪਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਦਵੀਪ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ
- ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
- ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
- ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਰੱਤਤਾ
- ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਧਰਾਤਲੀ ਵੰਡ

ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ

1. Majid Husain – Geography of India, Tata Mcraw Hill, New Delhi (2013)
2. H.Y. Sharada Prasad and Ashok Dilwali – Life and Landscapes, Under the Incredible India Series, Wisdom Tree Publications, New Delhi, 2007

ਪੜਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਯੂਨਿਟ-5 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੋਤ - ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਨਤੀਜੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
5.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਟਾਪੂ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
5.2 ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸੈਲਾਨੀ ਬਾਂਵਾਂ, ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗੁੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
5.3 ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸੈਲਾਨੀ ਬਾਂਵਾਂ, ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕੌਮੀਅਤ ਗੁੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
5.4 ਮਜ਼ੌਲੀ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਜ਼ੌਲੀ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ
5.5 ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਲਾਂਕਣ ਪਲਾਨ: (ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ)

ਯੂਨਿਟ-1	ਵਿਸ਼ਾ	ਮੁਲਾਂਕਣ ਤਰੀਕਾ	ਸਮਾਂ ਸਾਰਨੀ	ਕਥਨ
5.1	ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
5.2	ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
5.3	ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਵੀਪਸਮੂਹ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
5.4	ਮਜ਼ੌਲੀ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
5.5	ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		

5.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਇਦਵਿਪੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਨਾਲ ਘਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਟਾਪੂਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ— 1. ਸਮੁੰਦਰੀ ਟਾਪੂ 2. ਨਦੀ ਵਾਲੇ ਟਾਪੂ। ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਦੀਪ, ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਦੀ ਵਾਲਾ ਮਜ਼ੌਲੀ ਟਾਪੂ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀ ਦੇ ਬੇਸਿਨ (ਕੁੰਡ) ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਇਹ ਟਾਪੂ ਆਪਣੀ ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤਟਵਰਤੀ ਖੇਤਰਾਂ, ਹਰਿਆਲੀ ਅਤੇ ਤਾਜੀ ਹਵਾ ਕਾਰਨ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰੈਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੁਦਿਸ਼ ਕੁਦਰਤੀ ਸਵਰਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਬੀਚਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਜੋਖਿਮ ਭਰਪੂਰ ਖੇਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟਰੈਕਿੰਗ, ਸਨੋਰਕਲਿੰਗ, ਸਕੁਬਾ ਡਾਈਵਿੰਗ ਆਦਿ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਮੁੱਖ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਧਰੋਹਰ ਅਤੇ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਦਭੂਤ ਸੁਮੇਲ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹਾਂ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਸੀਂ ਟਾਪੂ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੋਗੇ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਟਾਪੂਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਕਿਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

5.2 ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ

ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 572 ਟਾਪੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਲ ਖੇਤਰਫਲ 8,249 ਵਰਗ ਕਿ.ਮੀ. ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ 38 ਵਿੱਚ ਵਸੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਟਾਪੂ 6° ਤੋਂ 14° ਉੱਤਰੀ ਅਕਸ਼ਾਂਸ਼ ਅਤੇ 92° ਤੋਂ 94° ਪੂਰਬੀ ਰੇਖਾਂਤਰ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਅੰਡਮਾਨ ਨਿਕੋਬਾਰ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚੈਨਲ (10 ਚੈਨਲ) ਦੁਆਰਾ 150 ਕਿ.ਮੀ. ਦੇ ਚੌਡਾਈ ਨਾਲ ਵੱਖ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤਰੀ ਅੰਡਮਾਨ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਹੈ (ਸੈਡਲ ਚੋਟੀ, 732 ਮੀ.) ਅੰਡਮਾਨ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ 325 ਟਾਪੂ ਹਨ ਜੋ 6,408 ਵਰਗ ਕਿ.ਮੀ. ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਚੱਕਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਨਿਕੋਬਾਰ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ 24 ਟਾਪੂ ਹਨ ਅਤੇ ਖੇਤਰਫਲ 1,841 ਵਰਗ ਕਿ.ਮੀ. ਹੈ।

ਇਹ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਹੋਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 7 ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸ਼ਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪੋਰਟ ਬਲਾਏਰ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਲਕਾਤਾ ਤੋਂ 1,255 ਕਿ.ਮੀ., ਵਿਸ਼ਾਖਾਪਟਨਮ ਤੋਂ 1200 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਚੇਨੈਂਈ ਤੋਂ 1,190 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਸਮੂਹ ਦਾ ਉੱਤਰੀ ਬਿੰਦੂ ਹੁਗਲੀ ਨਦੀ ਦੇ ਮੁਹਾਨੇ ਤੋਂ 901 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਬਰਮਾ ਤੋਂ 190 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਇੰਦਰਾ ਪੁਆਇੰਟ $6^{\circ}45'10''N$ ਅਤੇ $93^{\circ}49'36''E$ ਟਾਪੂ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਸਿਰੇ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਹੈ, ਗਰੇਟ ਨਿਕੋਬਾਰ, ਅਤੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸੁਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਕੇਵਲ 150 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਹੈ।

ਅੰਡਮਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪੋਰਟ ਬਲੇਰ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਰਬਾਰ ਹੈ।

A) ਵਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ

1. ਵਨਸਪਤਿਕ

ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਨੂੰ ਅਦਭੁਤ ਉਸ਼ਣਕਟਿਬੰਧੀ ਵਰਖਾ ਵਾਲੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੰਡੀਆਨ, ਮਾਨਸਾਰ, ਮਲੋਸ਼ੀਅਲ ਅਤੇ ਸਥਾਨਿਕ ਫਲ ਬੁਟਿਆਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ 2200 ਕਿਸਮਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 200 ਸਥਾਨਿਕ ਅਤੇ 1,300 ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ।

ਦੱਖਣੀ ਅੰਡਮਾਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਐਪੀਫਾਇਟਿਕ ਵਨਸਪਤੀ ਹੈ, ਜਿਆਦਾਤਰ ਫਰਨ ਅਤੇ ਔਰਚਿਡ। ਮੱਧਵਰਤੀ ਅੰਡਮਾਨ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਅਕਸਰ ਨਮੀਯੁਕਤ ਪੱਤਝੜੀ ਜੰਗਲ ਹਨ। ਉੱਤਰੀ ਅੰਡਮਾਨ ਵਿੱਚ ਨਮੀ ਯੁਕਤ ਸਦਾਬਹਾਰ ਵਨਸਪਤੀ ਹੈ। ਉੱਤਰੀ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ (ਕਾਰ ਨਿਕੋਬਾਰ ਅਤੇ ਬੇਟੀਮਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਅਜਿਹੀ ਵਨਸਪਤੀ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਟਾਪੂ ਨਿਕੋਬਾਰ ਸਮੂਹ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੂਰ ਹੈ। ਚਰਾਗਾਹਾਂ ਕੇਵਲ ਨਿਕੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦਕਿ ਪੱਤਝੜੀ ਜੰਗਲ ਅੰਡਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹਨ, ਇਹ ਨਿਕੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੰਗਲ ਖੇਤਰਫਲ ਕੁੱਲ ਧਰਾਤਲ ਖੇਤਰ ਦਾ 86.2% ਹੈ।

ਇਹ ਖਾਸ ਜੰਗਲ ਖੇਤਰ ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ 12 ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਖਾਸ ਜੰਗਲ ਖੇਤਰ ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ 12 ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਜਾਇੰਟ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲ

ਅੰਡਮਾਨ ਉਣਕਟਿਬੰਧ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲ

ਦੱਖਣੀ ਪਹਾੜੀ ਉਸ਼ਣਕਟਿਬੰਧ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲ

ਕੇਨ ਬਰੇਕ

ਅੰਡਮਾਨ ਸੋਮੀ-ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲ

ਅੰਡਮਾਨ ਗਿਲਾ ਪਤਝੜੀ ਜੰਗਲ

ਅੰਡਮਾਨ (ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ) ਗਿਲ੍ਹਾ ਪਤਝੜੀ ਜੰਗਲ

ਲਿਟੋਰਲ ਜੰਗਲ

ਮੈਂਗਰੂਵ ਜੰਗਲ

ਖਾਰਾ ਪਾਣੀ ਜੰਗਲ

ਸਬਮੋਨਟੇਨ ਪਹਾੜੀ ਵਾਦੀ ਸਵੈਪ ਜੰਗਲ

2) ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ

ਇਸ ਉਸ਼ਣ ਕਟਿਬੰਧ ਜੰਗਲ ਦੇ ਆਪਣੀ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇੱਥੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

i. ਦੁਧਾਰੂ ਪਸੂ

ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਲਗਪਗ 50 ਜੰਗਲੀ ਦੁਧਾਰੂ ਪਸੂਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਥਾਨਿਕ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਡਮਾਨ ਜੰਗਲੀ ਸੂਅਰ। ਰੈਂਡੇਂਟ 26 ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗਰੁੱਪ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਮਗਾਦੜਾਂ ਦੀਆਂ 14 ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਦੁਧਾਰੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਸੂਅਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ, ਸਸ ਸਕਰੋਫ਼ਾ ਅੰਡੋਮਾਨੇਸਿਸ, ਅੰਡੋਮਾਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬੇਰੀਕਸ, ਨਿਕੋਬਾਰ ਤੋਂ, ਜੋ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਸੰਰਕਸ਼ਨ ਐਕਟ 1972 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਸਪੋਟਿਡ ਹਿਰਨ, ਗਰਜਾਹਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿਰਨ ਅਤੇ ਸਾਂਬਰ ਨੂੰ ਅੰਡਮਾਨ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦਕਿ ਸਾਂਬਰ ਜਿਆਦਾ ਦੇਰ ਜਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਇੰਟਰਵਿਊ ਟਾਪੂ (ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰ) ਅੰਡਮਾਨ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਫੈਰਲ ਹਾਬੀ ਕਾਢੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਹ ਹਾਬੀ ਇੱਥ ਟਿੰਬਰ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਜੰਗਲੀ ਕਾਰਜ ਲਈ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੀਵਾਲਿਆ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ii. ਪੰਛੀ

ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ 270 ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ (ਸਥਾਨਿਕ ਸਮੇਤ) ਹਨ। ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਅੰਡਮਾਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਥਾਨਿਕ ਪੰਛੀ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਲ 14 ਸਥਾਨਿਕ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਡਮਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਪੰਛੀ ਅੰਡਮਾਨ ਵੱਡ ਕਬੂਤਰ ਹੈ। ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਥਾਨਿਕ ਪੰਛੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

ਅੰਡਮਾਨ ਹੌਕ ਉੱਲ੍ਹ

ਅੰਡਮਾਨ ਸਕੂਪ ਉੱਲ੍ਲ

ਅੰਡਮਾਨ ਕਰੇਕ (ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਜਾਤੀ IUCN-2000) ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਜਾਤੀ

ਅੰਡਮਾਨ ਕੋਊਕਲ, ਭੂਰੇ ਕੋਊਕਲ ਦੀ ਸਬ ਪ੍ਰਜਾਤੀ-ਸਥਾਨਿਕ ਸਬ ਪ੍ਰਜਾਤੀ

III. ਤਿਤਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀੜੇ

225 ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਅੰਡੋਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਹਨ। ਦੱਸ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਹਨ। ਇਸ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਮਾਉਂਟ ਹੈਰੀਅਟ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀੜੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ।

IV. ਸ਼ੈਲ

ਇਹ ਟਾਪੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੈਲ ਧਰੋਹਰ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ੂਰ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੀਨੇਗ ਟਰਥੋ, ਟਰੋਕਸ, ਮੁਰੋਕਸ ਅਤੇ ਨੋਟੀਲਸ। ਕੁਝ ਸ਼ੈਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਾਈਂਟ ਕਲੇਮ, ਗਾਗੀਨ ਮਸਲ ਅਤੇ ਔਏਸਟਰ ਖਾਣਯੋਗ ਸ਼ੈਲ ਫਿਸ਼ਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਇੱਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਕੈਲੋਪੈਂਡ ਕੋਕਲ ਨੂੰ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣਯੋਗ ਸੋਠਾ/ਚੂਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

B. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

- (i). ਕੈਰੰਬੈਲ ਬੇਅ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ
- (ii). ਗਾਲਾਬੀਆ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

- iii. ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਮਰੀਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ
- iv. ਮਿਡਲ ਬਟਨ ਟਾਪੂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ
- v. ਮਾਊਂਟ ਹੈਰੀਅਟ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ
- vi. ਉੱਤਰੀ ਬਟਨ ਟਾਪੂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ
- vii. ਰਾਣੀ ਝਾਂਸੀ ਮਰੀਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ
- viii. ਸੈਡਲ ਪੀਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

C) ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਦੇ ਹੋਰ ਡੈਸਟੀਨੇਸ਼ਨਸ (ਬਾਂਵਾਂ)

i. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸਮਾਰਕ (ਸੈਲੂਲਰ ਜੇਲ)

ਸੈਲੂਲਰ ਜੇਲ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਪਾਣੀ (KALA PANI/BLACK WATER) ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੇਲ ਹੈ। ਇਹ ਜੇਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਤਰਨਾਕ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਤਭੇਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੱਟੁਕੇਸ਼ਵਰ ਦੱਤ ਅਤੇ ਵੀਰ ਸਾਹਰਕਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵੇਲੇ ਇੱਥੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹੇ ਇਹ ਸਥਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸਮਾਰਕ ਹੈ।

ii. ਪੋਰਟ ਬਲੇਅਰ

ਅੰਡਮਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼/ਨਿਕਾਸੀ ਦਵਾਰ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੇ ਇੱਕ-ਦੋ ਦਿਨ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਅਤੇ ਤਾਜਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਭੋਜਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਵਿੱਚ ਗੁਜਾਰਦੇ ਹਨ।

iii. ਦਿਗਲੀਪੁਰ

ਇਹ ਦੱਖਣ ਦੇ ਟਾਪੂ ਸਮਿੱਥ ਅਤੇ ਠੋਸ ਟਾਪੂ ਦੀ ਸੜਕੀ ਯਾਤਰਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੋਮਾਂਚਕ ਟਾਪੂ ਹੈ।

iv. ਰੰਗਟ

ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੈਲਾਨੀ ਸਥਾਨ ਹੈ।

v. ਮਾਯਾਬੰਡਰ

ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸਥਾਨ ਹੈ।

vi. ਹੈਵਲੋਕ ਟਾਪੂ

ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਚਰਿਆ ਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਾਲਾ, ਸੁੰਦਰ ਬੀਚ, ਗਰੇਟ ਸਨੌਰਕਲਿੰਗ ਅਤੇ ਸਕੂਬਾ ਡਾਈਵਿੰਗ ਵਾਲਾ ਹੈ।

vii. ਰੁਤਲੈਂਡ ਟਾਪੂ

ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਵਾਲਾ ਟਾਪੂ ਹੈ।

ਸੁੰਦਰ ਮੈਂਗਰੂਵ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਕੋਰਲ ਗੀਡ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦਾ 274 ਵਰਗ ਕਿ.ਮੀ. ਵਾਲੇ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ 45 ਏਕੜ ਦਾ ਟੋਟਾਨੀ ਰਿਸੋਰਟ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਦੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਝੋੜੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਟਾਪੂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬੇਸ ਕੈਂਪ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਿਆਵਰਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ।

viii. ਨੀਲ ਟਾਪੂ

ਇਹ ਹੈਵਲੋਕ ਟਾਪੂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬੀਚ ਹਨ ਅਤੇ ਤੈਰਾਕੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ix. ਵੰਡੂਰ

ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਟਵੇਅ ਟੂ ਦ ਪਾਰਕ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਰਿਸੋਰਟ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸੀ-ਪ੍ਰੈਸੈਸ ਬੀਚ ਰਿਸੋਰਟ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਰਾਮਾ ਰਿਸੋਰਟ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਵੰਡੂਰ ਜੇਟੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਸੋਰਟ ਹੈ।

x. ਬਾਰਾਟੈਂਗ ਟਾਪੂ

ਇਹ ਪਿਛੜੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਜਵਾਲਾ ਮੁੱਖੀ, ਚੂਨੇ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂਗਰੂਵ ਕਰੀਕ ਹਨ।

xi. ਬੰਜਰ ਟਾਪੂ

ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਜਵਾਲਮੁੱਖੀ ਵਾਲਾ ਟਾਪੂ ਹੈ।

xii. ਲੋਂਗ ਟਾਪੂ

ਇਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਰੋਬਿਨਸਕ ਕੁੜੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਦੀ ਕੈਪਿੰਗ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

xiii. ਲਿਟਲ ਅੰਡਮਾਨ

ਸਰਫਿੰਗ ਲਈ ਕਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਪਰ 2004 ਵਿੱਚ ਸੁਨਾਮੀ ਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਡਿਜ਼ਾਸਟਰ ਟੂਰੀਜ਼ਮ (ਆਫਤ ਸੈਰਸਪਾਟੇ) ਵਜੋਂ ਹੈ।

xiv. ਜਾਰਵਾ ਰਿਜ਼ਰਵ

ਇੱਕ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲੀ ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ ਹੈ।

d) ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਦੇ ਨਸਲੀ ਝੁੰਡ:-

ਅੰਡਮਾਨ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਗੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਹੈ। 1850 ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਅੰਡਮਾਨ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਸਨ :

- ਗਰੇਟ ਅੰਡਮਾਨੀਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੋਟੇ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕੀਤੀ।
- ਜਾਰਵਾ

- ਜੰਗੀਲ (ਜਾਂ ਰੁਤਲੈਪ ਜਾਰਵਾ)
- ਔਂਜੇ
- ਸੋਟੀਨੇਲੀਸ (ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ)

ਨਿਕੋਬਾਰ ਦੇ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

- ਨਿਕੋਬਾਰ, ਜਾਂ ਨਿਕੋਬਾਰੀ, ਕਈ ਟਾਪੂਆਂ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ
- ਸੋਮਪੇਨ, ਗਰੇਟ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦੇ ਹਿੰਦਰਲੈਂਡ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ।

ਸਥਿਤੀ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਸ਼ਰਤਾਂ, ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਜੈਵਿਕ ਅਤੇ ਵਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ ਅਤੇ ਕਬੀਲਾਈ ਨਸਲੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਸੰਚਨਾ, ਪਰਿਆਵਰਣ, ਭੂਮੀ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਬੀਚ ਅਤੇ ਕਬੀਲਾ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਅਦਭੁੱਤ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਦੇ ਕੋਈ 5 ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉ।
2. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਦੇ ਕੋਈ 3 ਨਸਲੀ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉ।

5.3 ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ

ਲਕਸ਼ਦੀਪ 12 ਅਟੋਲ, 3 ਗੀਫ ਅਤੇ 5 ਜਲਮਗਨ ਕਿਨਾਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 39 ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦਾ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਗੀਫ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਟੋਲ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲਮਗਣ, ਪਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੀ ਵਨਸਪਤੀ ਦੇ ਰੇਤ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਿ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਉੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਲਮਗਨ ਕਿਨਾਰੇ ਛੁੱਥੇ ਅਟੋਲ ਹਨ। ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਅਟੋਲ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਟਾਪੂ ਦੇ ਉੱਤਰਪੂਰਬੀ-ਦੱਖਣੀ ਪੱਛਮੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਹਨ ਅਤੇ ਜਲਮਗਨ ਗੀਫ ਪੱਛਮੀ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਲਦਲ ਹੈ। ਇੱਥੇ 10 ਟਾਪੂਆਂ ਤੇ ਵੱਸੇ ਹੈ, 17 ਤੇ ਨਹੀਂ, ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਟਾਪੂ, 4 ਨਵੇਂ ਛੋਟੇ ਟਾਪੂ ਅਤੇ 5 ਜਲਮਗਨ ਗੀਫ ਹਨ।

ਮੁੱਖ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਵਾਰਤੀ, ਅੱਗਾਤੀ, ਮਿਨੀਕੋਅ ਅਤੇ ਅਮੀਨੀ ਹਨ। ਅੱਗਾਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਸਿੱਧੇ ਕੋਚੀ ਤੋਂ ਉਡਾਨਾਂ ਭਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਟਾਪੂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮੰਦੂਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਟਾਪੂ ਨਾ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਬੰਗਾਰਾਮ ਟਾਪੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਟਾਪੂ ਸਮੂਹ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਟਾਪੂ ਕੋਰਲ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਝਾਲਰਦਾਰ ਕੋਰਲ ਚੱਟਾਨਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹਨ।

A. ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਸੈਰਸਪਾਟਾ

ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਪਣ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਾਰੇ ਕਾਰਨ, ਲਕਸ਼ਦੀਪ 1974 ਤੋਂ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਆਰਥਿਕ ਫਾਅਦਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਛੋਟਾ ਖੇਤਰ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਉੱਤੇ ਸੈਰ ਸਧਾਰੇ ਨੂੰ ਹੱਲਾਂਗੇਰੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੰਗਾਰਾਮ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਰਸਧਾਰੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਵਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਖੇਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਕੁਬਾ ਡਾਈਵਿੰਗ, ਵਿੰਡ ਸਰਫਿੰਗ, ਸਨੋਰਕਿੰਗ, ਸਰਫਿੰਗ, ਕਾਯਕਿੰਗ, ਕੈਨੋਏਟਿੰਗ, ਵਾਟਰ ਸਕਾਇੰਗ, ਯਾਚਿੰਗ ਅਤੇ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਯਾਤਰਾ ਆਦਿ ਕੁਝ ਜੱਖਿਮ ਭਰੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

B. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ

1. ਕਦਮਤ

ਕਦਮਤ ਟਾਪੂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੈਲਾਨੀ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਦਲਦਲ ਹੈ।

2. ਕਟਗਨੀ ਟਾਪੂ

ਕਾਵਾਰਤੀ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਟਾਪੂ ਹੈ। ਇਹ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸ਼ਨਿਕ ਰਾਜਪਾਨੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਾਫੀ ਮਸਜਿਦਾਂ (ਲਗਪਗ 52) ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਉਜ਼ਗਾ ਮਸਜਿਦ ਹੈ।

3. ਕਾਲਪੇਨੀ

ਇੱਥੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਫੂੰਘੇ ਲੈਗੂਲ ਹਨ। ਇਹ ਲੈਗੂਨ ਆਪਣੇ ਭਰਪੂਰ ਕੋਰਲ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਢੂਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ।

4. ਬੰਗਾਰਾਮ

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪਰਯਟਕ ਸਥਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮੁਲਾਇਮ ਮਿੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਅਦਭੂਤ ਪਾਲਮ ਗਰੋਵ ਬੈਕ ਡਰਾਪ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਹੁਰੰਗੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਮੁਲਾਇਮ ਰੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਲੌਸਦੀਆਂ ਹਨ।

5. ਅਗਾਤੀ ਟਾਪੂ

ਅਗਾਤੀ ਟਾਪੂ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਾ ਗੋਟਵੇਅ ਹੈ। ਇਹ ਲਗਪਗ 6 ਕਿ.ਮੀ. ਲੰਬਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਾਪੂ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਤੈਰਾਕੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਬੀਚ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸੈਲਾਨੀ ਤੈਰਾਕੀ, ਸਨੋਰਕਿੰਗ ਅਤੇ ਸਕੁਬਾ ਡਾਈਵਿੰਗ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਲੈਗੂਨ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਟਾਪੂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਕੁਬਾ ਡਾਈਵਿੰਗ, ਮੱਛਲੀ ਲੱਭਣਾ, ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਹਾਰ, ਕਾਯਕਿੰਗ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ।

C. ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਵੱਜੋਂ ਵਨਸਪਤਿਕ, ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨ

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਇੱਕ ਵੱਖ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਤੀ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਵਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਤਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਸ ਟਾਪੂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ଇଁକ ଟାପ୍

ଅଂଡମାନ ଅତେ ନିକୋବାର ଟାପ୍

ମଜେଲୀ ଟାପ୍, ଅସାମ

ଅଂଡମାନ ଅତେ ନିକୋବାର ଟାପ୍

ଅଂଡମାନ ଅତେ ନିକୋବାର ଟାପ୍

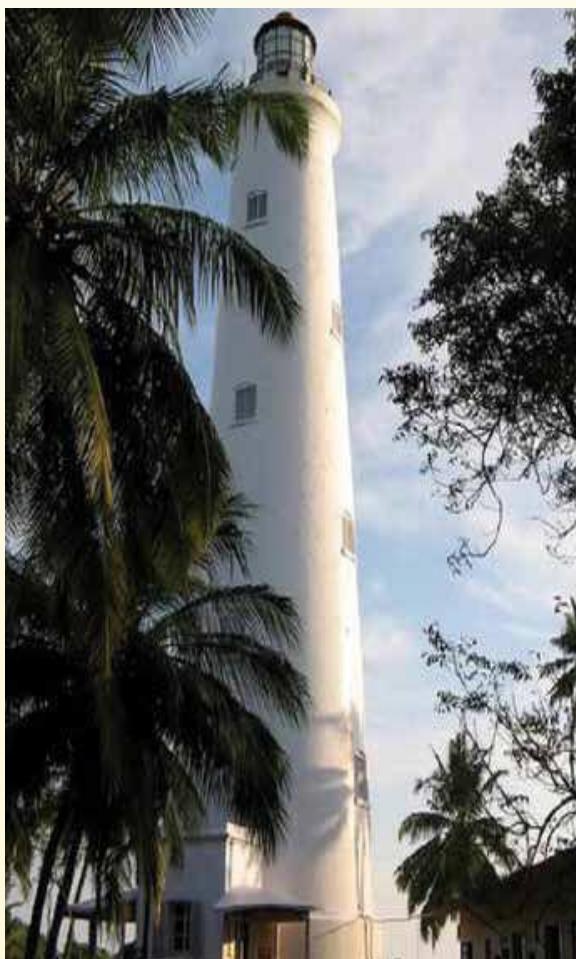
ଇଁକ ଟାପ୍ ସମୂହ (ଦଵୀପସମୂହ)

ਮੀਜ਼ੇ ਕਬੀਲਾ

ਸੈਲੂਲਰ ਜੇਲ ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨੀਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ

ਮੀਨੀਕੋਆ ਟਾਵਰ ਹਾਊਸ, ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਟਾਪੂ

ਸਮੁਦਰੀਕਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਕਬੀਲਾ

ਕੇਲਾ, ਕੋਲੋਕੇਸੀਆ, ਡਰਮਸਟਿਕ, ਬੈਂਡ-ਫਰੂਟ ਅਤੇ ਜੈਕ ਫਰੂਟ ਕੁਝ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਿਲਣ ਯੋਗ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਨਾਗੀਅਲ ਦੀ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਵੱਸ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਵਿੰਸ਼ਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕੋਇਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੰਗੀਨ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੀ ਸੈਲਾਨੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਰੰਗਦਾਰ ਮੱਛੀਆਂ ਦਾ ਕੁੰਡ ਕੋਰਲ ਉੱਪਰ ਤੈਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿਸ਼ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਕਿੱਪ ਜੈਕ, ਪੀਲੀ ਫਿਨ, ਰੇਨਬੋਏ ਫਿਸ਼ ਅਤੇ ਕਿੰਗ ਫਿਸ਼ ਕੁਝ ਆਪ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਹਨ। ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਵੀ ਘਰ ਹੈ। ਬੰਗਾਰਾਮ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਟਾਪੂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸੈਲਾਨੀ ਪੰਛੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੈਂਡ ਪਾਈਪਰ, ਗੋਲਡਨ ਪਲੇਂਵਰ, ਗਰੀਨ ਸੈਂਕ, ਰੈਂਡ ਸੈਂਕ ਕੁਝ ਅਕਸਰ ਬੰਗਾਰਾਮ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਅਵੀ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਹਨ।

D. ਸਮਾਰਕ/ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਥਾਨ/ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੇ ਕਿਲੇ:-

ਸਮਾਰਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਮਿਨੀਕੋਆ ਲਾਈਟਹਾਊਸ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮੰਜਲੀ ਜੇਲ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਐਂਡਰੋਟ ਟਾਪੂ ਦਾ ਸਮਾਰਕ ਹਜ਼ਰਤ ਉਬੇਦੂਲਾਹ ਮਕਬਰਾ ਹੈ। ਜੋ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਉੱਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੋਧੀ ਸਮਾਰਕ ਵੀ ਹਨ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਮਾਰਕ ਕਾਲਪੇਨੀ ਵਿੱਚ ਮੋਇਦ-ਉਦ-ਦਿਨ ਮਸਜਿਦ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗਰੈਂਡਓਰ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਕੋਰਲ ਦੀਆਂ ਹਨ।

1. ਮੀਨੀਕੋਆ ਟਾਵਰ ਹਾਊਸ

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੁਭਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਇਟ ਮੀਨੀਕੋਆ ਦਾ 50 ਮੀ. ਉੱਚਾ ਲਾਈਟਹਾਊਸ ਹੈ। ਜੋ ਅੰਗਰੋਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ।

2. ਤਿੰਨ ਮੰਜਲੀ ਜੇਲ

ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੇ 30 ਦਸੰਬਰ, 1943 ਨੂੰ ਇਸ ਜੇਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਬਿਗਲ ਬਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤਿੰਗਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਜਿੱਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਗੁਲਾਟੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਨਮਨੁੱਖੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਕਲਾ ਗੈਲਰੀ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ ਸ਼ਾਲਾ ਵੀ ਹੈ।

3. ਰੋਸ ਟਾਪੂ

ਅੰਗਰੋਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅੰਡਮਾਨ ਟਾਪੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹੇ ਰੋਸ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਬਾਹ ਹੋਈ ਇਮਾਰਤਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਬਾਂਲੂਰੂਮ।

4. ਫੋਨਿਕਸ ਬੇਅ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਜਾਇਬ ਘਰ:

ਇੱਥੇ ਪਲੀਓਲਿਥਿਕ ਟਾਪੂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਅਕਵੇਰੀਅਮ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਖੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁੱਤੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

5. ਭਾਰਤੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦਾ ਜ਼ਿਉਲੋਜੀਕਲ ਸਰਵੇਖਣ

ਭਾਰਤੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੇ ਜ਼ਿਉਲੋਜੀਕਲ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਪੋਂਜ਼, ਕੌਰਲ, ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੇਂਟੀਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਹਾਦੂ ਜੰਗਲੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਸਕੇਲ ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਜਾਵਟੀ ਜੋ ਕਿ ਪਾਦੂਕ, ਮਾਰਬਲ, ਪਿਉਮਾ, ਗਾਰਜਨ ਅਤੇ ਸੇਟਿਕ ਲੱਕੜ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜੰਗਲੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

6. ਦੇਲਾਨੀਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸਮੁਦਰੀਕਾ ਜਾਂ ਨੋਸੇਨਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ-

ਦਿਲਾਨੀਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਮੁਦਰੀਕਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ੈਲ, ਕੌਰਲ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਉੱਤੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਕੁਝ ਰੰਗਦਾਰ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ।

e. ਤਿੱਤਲਾ

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਆਦਾਤਰ ਮੁਸਲਿਮ ਤਿੱਤਲਾ ਜਿਵੇਂ ਇਦ-ਉਲ-ਫ਼ੀਤਰ ਅਤੇ ਮਿਲਾਦ-ਉਨ-ਨਬੀ ਹੀ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੋਹਰਮ ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਹਸਨ ਅਤੇ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ।

1. ਈਦ-ਉਲ-ਫਿਤਰ

ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤਿੱਤਲਾ ਈਦ-ਉਲ-ਫਿਤਰ ਰਮਜਾਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਤਿੱਤਲਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਠਾਈਆਂ, ਬੋਜਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਮਿੱਤਰਾਂ, ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

2. ਈਦ-ਉਲ-ਜੂਹਾ

ਇਸ ਨੂੰ ਬਕਰਾਈਦ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਤਿੱਤਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੱਤਲਾ ਇਬਰਾਹਿਮ ਮਸੀਹਾ ਦੇ ਭਰਵਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਮੱਕਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

3. ਮਿਲਾਦ-ਉਲ-ਨਬੀ

ਇਸ ਦਿਨ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮੁਦਾਇ ਮਸੀਹਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਠਾਈਆਂ ਬਨਾ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

4. ਮੂਹਰਮ-

ਇਹ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਤਿੱਤਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਮਸੀਹਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪੌਤੇ ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਲ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਕਰਬਲਾ ਸਾਕਾ ਦੇ ਸ਼ੋਕ ਵਜੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਤਰ ਭਰੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਸਜਾਵਟੀ ਤਾਜੀਆਂ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਤੇ ਛਾਤੀ ਪਿੱਟ ਕੇ ਸ਼ੋਕ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ।

f) ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਨਸਲ ਅਤੇ ਕਬੀਲੇ -

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਨਸਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਬੀਲਾਈ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਟਾਪੂ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਧਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਤਬੇ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਨਾਲ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾ ਵਿੱਚ ਅਮੀਨੀ ਦੀਵੀ ਕੋਆਸ, ਮਾਲਮੀਸ ਅਤੇ ਮਲਚੇਰੀਸ ਹਨ।

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੇ ਨਸਲੀਆਂ ਦੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਹਨ ਪਰ ਇੱਕ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਭਿਲੇਖਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਇਹ ਟਾਪੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਮਸੀਹਾ, ਉਥੇਦੁਲਾਹ ਦੁਆਰਾ ਚਰਨਛੋਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਪੁਰਾਤਨ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਪਰਵਰਤਿਤ ਹੋਏ, ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਹ ਟਾਪੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਥ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਕੌਮੀਅਤ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਅਮੀਨੀ ਦੀਵੀ

ਇਹ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੇ ਅਮੀਨੀ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਮਿਲਦਾ ਸਮੁਦਾਇ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕੁਟੁੰਬ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੌਮਾਸ

ਇਹ ਸਮੁਦਾਇ ਕਦੇ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਜਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਅਤੇ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਸਮਾਜਿਕ ਦਰਜੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਨਦੇ ਹਨ।

ਮਾਲਮੀਸ

ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਆ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਹ ਲੋਕ ਕਿਸਤੀ ਰਾਹੀਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੇਲਕੇਰੀਸ

ਇਸ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਰੀਅਲ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਮੀਠਾ ਟੋਡੀ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਸਮਾਜਿਕ ਦਰਜਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਨਸਲ ਸੰਗਠਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦੇ ਕਬੀਲਾਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਸੰਰਚਨਾ, ਪਰਿਆਵਰਣ, ਭੂਗੋਲਿਕ, ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ, ਬੀਚ ਅਤੇ ਕਬੀਲਾ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੈਲਾਨੀ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਇਹਨਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬੱਸ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਮਾਨਸੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਟਾਪੂ ਦੇ ਕੋਈ 5 ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।

5.4 ਮਜ਼ੌਲੀ ਟਾਪੂ

ਮਜ਼ੌਲੀ ਟਾਪੂ ਵੱਡਾ ਤਾਜੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਡੇਲਟਾ ਟਾਪੂ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਾਮ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਪੁੰਡਰ ਨਦੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਕਸ਼ਾਂਸ਼ 26045'N-27012'N ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰ 93039'E-94035'E ਹੈ ਤੇ ਮੱਧ ਉਚਾਈ MSL ਤੋਂ ਉੱਪਰ 84.5 ਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਜਾਂ ਵਸੋਂ 1.6 ਲੱਖ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਬੀਲੇ ਹਨ, ਇਹ ਹੈਰੀਟੇਜ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਿਆਵਰਣੀਏ ਸੈਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਿਕਲਪ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਸਾਮੀ ਵੈਸ਼ਨਾਵਾਈਟ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਹੈਂਟਸਪੋਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਵਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਦੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਪਰਿਆਵਰਣ ਵੀ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਮਜ਼ੌਲੀ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

5.5 ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਟਾਪੂ

1. ਦੀਉ
2. ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਟਾਪੂ
3. ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਾਪਟਨਮ
4. ਸ਼ਿਵਾਨਾਸਮੂਦਰਮ
5. ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਮ
6. ਮਗਰਮੱਛ ਟਾਪੂ (ਤਮਿਲਨਾਡੂ)
7. ਚੌਰਾਊ (ਗੋਆ)
8. ਸੰਤ ਮੈਰੀ ਟਾਪੂ
9. ਨੇਟਰਾਨੀ ਟਾਪੂ
10. ਨਿਊ ਮੂਰੇ ਟਾਪੂ (ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ)
11. ਦੀਵਾਰ (ਗੋਆ)
12. ਮਜ਼ੌਲੀ ਫਲੂਵੀਅਲ ਟਾਪੂ
13. ਮੀਨੀਕੋਅ ਟਾਪੂ
14. ਮੁਨਰੋਹ ਟਾਪੂ (ਕੇਲਾਮ, ਕੇਰਲ)
15. ਮੁੰਬਈ ਹਾਰਬਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ
16. ਬੂੱਚਰ ਟਾਪੂ (ਮੁੰਬਈ)
17. ਕਰੱਸ ਟਾਪੂ
18. ਏਲੀਫੈਂਟਾ ਟਾਪੂ
19. ਮੱਧ ਮੈਦਾਨ
20. ਉੱਝੇਸਟਰ ਚੱਟਾਨ
21. ਸਾਲਸੀਤੇ ਟਾਪੂ
22. ਸਾਗਰ ਟਾਪੂ (ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ)

23. ਪੰਬਨ ਟਾਪੂ
24. ਸ੍ਰੀ ਹਰੀਕੋਟਾ
25. ਵਾਸ਼ੀ (ਗੋਆ)
26. ਵਾਇਪਿਨ, ਕੋਚੀ (ਕੇਰਲਾ)
27. ਵਿਲੀਂਗਟਨ ਟਾਪੂ, ਕੋਚੀ (ਕੇਰਲਾ)
28. ਕਾਵੇਈ
29. ਕਊਬਲ ਟਾਪੂ - ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵ ਨਿਰਮਿਤ ਟਾਪੂ ਹੈ। ਇਹ ਟਾਪੂ ਮਦਰਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਅਦਾਇਰ ਦੀ ਏਚੁਫੇਰੀ ਤੱਕ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
30. ਦੱਖਣੀ ਤੌਲਾਤੀ ਟਾਪੂ - ਇਹ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਲੰਬਾ ਟਾਪੂ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਲਈ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

5.6 ਯੁਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

1. ਟਾਪੂ

ਟਾਪੂ ਇੱਕ ਸਭ ਮਹਾਂਦਵੀਪ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ

ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਖਰੇ ਟਾਪੂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਕੋਰਲ ਗੀਫ

ਕੋਰਲ ਗੀਫ ਕੋਰਲ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸਰਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੈਲਸੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ ਦੇ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਬਣੇ ਢਾਂਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਰਲ ਗੀਫ ਛੋਟੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੋਸ਼ਟਿਕ ਤੱਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਕੋਰਲ ਗੀਫ ਪੱਥਰੀ ਕੋਰਲ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ, ਪੋਲੀਪਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪੋਲੀਪਸ ਛੋਟੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਫੀ ਮਿਲਦੇ ਜ਼ੁਲਦੇ ਹਨ। ਕੋਰਲ ਪੋਲੀਪਸ ਸਖਤ ਕਾਰਬੋਨੇਟ ਐਕਸੋਸਕੈਲਟਨ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੀਫ, ਗਰਮ, ਘੱਟ ਛੂੰਘੇ ਸਾਫ਼, ਹਿੱਲਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪਣਪਦੇ ਹਨ।

4. ਅਟੌਲ

ਅਟੌਲ ਇੱਕ ਕੋਰਲ ਟਾਪੂ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਲੈਗੂਨ ਨੂੰ ਆਲੇ ਦੁਆਲਾ ਤੋਂ ਅਰਧ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਲੈਗੂਨ

ਇਹ ਇੱਕ ਘੱਟ ਛੂੰਘੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਧਰਤੀ, ਰੁਕਾਵਟ, ਟਾਪੂ ਜਾਂ ਗੀਫ ਕਾਰਨ ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6. ਕਬੀਲਾ

ਕਬੀਲੇ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਝੁੰਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ:

1. ਅੰਡਮਾਨ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਵਿੱਚ _____ ਟਾਪੂ, ਜਦਕਿ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ _____ ਟਾਪੂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
2. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਦੇ _____ ਟਾਪੂਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸਦੀਵੀਂ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹਨ।
3. ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੇਖਣ ਵੱਲ ਦੇ ਟਾਪੂ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਸਿਰੇ ਦਾ _____ ਬਿੰਦੂ ਗਰੇਟ ਨਿਕੋਬਾਰ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੱਖਣੀ ਬਿੰਦੂ ਹੈ।
4. ਅੰਡਮਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ _____ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਰ ਬਾਰ ਹੈ।
5. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪ ਸਮੂਹ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਪੂਰੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ _____ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
6. ਸੈਲੂਲਰ ਜੇਲ ਜਿਸਨੂੰ 'ਕਾਲਾ ਪਾਣੀ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ _____ ਟਾਪੂ ਤੇ ਸਥਿਤ ਅੰਗਰੋਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜੇਲ ਹੈ।
7. _____ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਜਵਾਲਾਮੁੱਖੀ ਹੈ।
8. _____ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦਲਦਲ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕੋਰਲ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।
9. _____ ਟਾਪੂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਾਨਵ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ ਟਾਪੂ ਹੈ।
10. _____ ਟਾਪੂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ

1. ਟਾਪੂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ।
2. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਦੇ ਪੰਜ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।
3. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਦੇ ਪੰਜ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।
4. ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਕੀ ਹੈ ?
5. ਕਿਹੜੇ ਟਾਪੂ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦਾ ਗੋਟਵੇਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
6. ਤਿੰਨ ਮੰਜਲੀ ਜੇਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?
7. ਮਜ਼ੌਲੀ ਟਾਪੂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?
8. ਅਟੋਲ ਕੀ ਹੈ ?
9. ਲੈਗੂਨ (ਦਲਦਲ) ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ?
10. ਜਿਉਲੋਜੀਕਲ ਸਰਵੇਅ ਆੱਫ ਇੰਡੀਆ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ :

1. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ ਦੀ ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
2. ਅੰਡਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦਵੀਪਸਮੂਹ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਟਾਪੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।
3. ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਟਾਪੂ ਇੱਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਕਿਵੇਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਇਆ? ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਟਾਪੂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ?
4. ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਟਾਪੂ ਦੇ ਸਮਾਰਕਾਂ/ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਥਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।
5. ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਦੀ ਨਸਲ ਅਤੇ ਕਬੀਲੇ ਕਿਵੇਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਂਦੇ ਹਨ?

5.7 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਨਕਸੇ ਉੱਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਭਾਰਤੀ ਟਾਪੂਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਓ।

ਯੂਨਿਟ-6

ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੋਤ-ਨਦੀਆਂ, ਝੀਲਾਂ ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ:-

6.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸਰੋਤ ਸੱਗਰੀ

ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਮੁਲਾਂਕਣ

6.1 ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ

6.2 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ-ਨਦੀਆਂ

6.3 ਭਾਰਤ, ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ

6.4 ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨਾਵਾਂ

6.5 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

6.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

- ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ।
- ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
- ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਕਿਸਮਾਂ।
- ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਤਾ।
- ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਜੋਂ ਧਾਰਤਲੀ ਵੰਡ।

Resource Material:

1. Enayat Ahmad - Physical Geography, Kalyani Publishers, New Delhi, 2005
2. Majid Husain - Geography of India, Tata McGraw Hill, New Delhi, (2013)
3. Manohar Sajnani - Encyclopedia of Tourism Resources in India, (In two Vol.), Kalpaz Pub. New Delhi, 2001.

ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜ

ਯੂਨਿਟ-6 ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਨਦੀਆਂ, ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ	ਨਤੀਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
6.1 ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
6.2 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਸਪੂਰਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਤਰਣ ਅਤੇ ਸਾਹਸਪੂਰਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
6.3 ਭਾਰਤ ਦੇ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਜ਼ੰਲੀ ਦੀਪ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
6.4 ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੀਪ ਸਮੂਹ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਲਾਂਕਣ ਯੋਜਨਾ: (ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਲਈ)

ਯੂਨਿਟ-6	ਵਿਸ਼ਾ	ਮੁਲਾਂਕਣ ਤਰੀਕਾ	ਸਮਾਂ-ਸਾਰਨੀ	ਕਥਨ
6.1	ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
6.2	ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
6.3	ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
6.4	ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਦੀਪ ਸਮੂਹ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		

6.1 ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ

ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਬਾਰਾਂਮਾਹੀ ਅਤੇ ਮੌਸਮੀ ਨਦੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਹੈ ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਮੰਨੇਰੰਜਨ, ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਲਾਉਣਾ, ਗਾਫਿੰਗ, ਜੋਖਿਮ ਭਰੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਆਦਿ ਲਈ ਵੱਡੇ ਸਰੋਤ ਅਧਾਰ ਹਨ।

Major Rivers of India

N ↑

ਨਕਸਾ 6.1 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ

ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਨਦੀਆਂ ਸੈਲਾਨੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਅਤੇ ਮੱਛਲੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰਾਂ ਆਦਿ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਨਦੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਤੋਤਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?

6.2 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ

ਅਲਕੰਦਾ ਨਦੀ, ਅਮਰਾਵਤੀ ਨਦੀ, ਬੇਤਰਾਨੀ ਨਦੀ, ਬਾਨਸ ਨਦੀ, ਬਿਆਸ ਨਦੀ, ਬੇਤਵਾ ਨਦੀ, ਭਗੀਰਥੀ ਨਦੀ, ਭਰਥਪੁਜਹਾ, ਭਾਰਗਵੀ ਨਦੀ, ਭਵਾਨੀ ਨਦੀ, ਭਿਲਾਂਗ ਨਦੀ, ਭੀਮਾ ਨਦੀ, ਭੁਗੋਡਣੀ ਨਦੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀ, ਚੰਬਲ ਨਦੀ, ਗੰਗਾ ਨਦੀ, ਘੱਗਰ, ਗੋਦਾਵਰੀ ਨਦੀ, ਹੁਗਲੀ ਨਦੀ, ਇੰਦਸ ਨਦੀ, ਜੇਹਲਮ, ਮਹਾਨਦੀ, ਮਾਹੀ, ਮਨਡੌਵੀ, ਮੀਨਾਚੀਲ, ਮੇਘਣਾ, ਮੁਸੀ, ਨਰਮਦਾ, ਨਾਗਵਾਲੀ, ਰਾਵੀ, ਗੀਹਾਂਡ, ਤਾਪਤੀ, ਸਗੀਯੂ, ਸਰਸਵਤੀ, ਸਾਬਰਮਤੀ, ਸੋਨ, ਸੁਰਣਰੇਖਾ, ਸਤਲੁਜ, ਤੀਸਤਾ, ਤੁਧਾਪੁਜਾ, ਤੁੰਗਬਦਰ, ਯਮੁਨਾ, ਜੁਆਰੀ ਆਦਿ।

1. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ

A) ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਸਪੂਰਨ ਸੈਰਸਪਾਟਾ

(i) ਭਾਰਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਫਟਿੰਗ, ਕੈਨੋਏਂਟਿੰਗ ਅਤੇ ਕਾਯਕਿੰਗ

1. ਹਿਮਾਲਾ

ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਾਫਟਿੰਗ, ਕੈਨੋਏਂਟਿੰਗ ਅਤੇ ਕਾਯਕਿੰਗ ਦੇ ਸਥਾਨ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਲੱਦਾਖ, ਉਤਰਾਖੰਡ ਦੇ ਗੜ੍ਹਵਾਲ, ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਬਿਆਸ ਨਦੀ ਅਤੇ ਸਿੱਕਿਮ ਦੀ ਤੀਸਤਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਖੀ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਚਕ ਮਾਂਚਿਕ ਚਿੱਟੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਰਾਫਟਿੰਗ ਜਾਂਸਕਰ ਨਦੀ ਉਪਰ ਪੇਡਮ ਅਤੇ ਨਿੱਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂਸਕਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਇਹ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੇਵਲ ਚੰਗੀਆਂ, ਸੰਗਠਿਤ ਝੱਗਦਾਰ ਚਿੱਟੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮੁਹੰਮਾਂ ਲਈ ਉਪਯੁਕਤ ਹੈ।

2. ਗੰਗਾ

ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਰਾਫਟਿੰਗ, ਕੈਨੋਏਂਟਿੰਗ ਅਤੇ ਕਾਯਕਿੰਗ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਸੰਦੀਦਾ ਵਿਕਲਪ ਹੈ। ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਨੇੜੇ ਗੰਗਾ ਝੱਗਦਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਰਾਫਟਿੰਗ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਈਟ ਕੋਡੀਆਲਾਂ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤੱਕ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਦੀ ਦੇ 36 ਕਿਮੀ: ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ 12 ਮੁੱਖ ਰੈਪਿਡ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਲਈ ਅਨੁਭਵ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼

ਹਿਮਾਚਲ ਦੀਆਂ ਬਰਫ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਰਾਫਟਿੰਗ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਚੰਦਰਬੱਗਾ ਨਦੀ, ਸ਼ਿਮਲਾ ਵਿੱਚ ਸਤਲੁਜ, ਚੰਬਾ ਵਿੱਚ ਰਾਵੀ ਅਤੇ ਕੁੱਲੂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਸ ਝੱਗਦਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਰਾਫਟਿੰਗ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਯੋਗ ਹਨ। ਨਦੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ (ਸੈਰ) ਦੇ ਮੌਕੇ ਬਿਆਸ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲੀ ਅਤੇ ਐਂਟ ਵਿਚਕਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ 20 ਕਿਮੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਝੱਗਦਾਰ ਪਾਣੀ ਹੈ।

4. ਤੀਸਤਾ ਨਦੀ

ਸਿੱਕਿਮ ਦੀ ਤੀਸਤਾ ਨਦੀ ਪੂਰਬੀ ਹਿਮਾਲਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਾਫਟਰਾਂ ਲਈ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੀਸਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੀਬਰਤਾ ਵਾਲਾ ਘੁਮਾਵਦਾਰ ਤੇਜ਼ ਝੱਗਦਾਰ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਝੱਗਦਾਰ ਪਾਣੀ ਜਦੋਂ ਸਖਤ ਅਤੇ ਖੁਰਦਰੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਨੀਚੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

5. ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀ

ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਤਿੱਬਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿਖਰਤਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਰਾਜ ਅਰੁਣਾਂਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਫਟਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚਕ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਕੈਨੋਇੰਗ ਅਤੇ ਕਾਯਕਿੰਗ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਯੁਕਤ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ii) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਫਟਿੰਗ, ਕੈਨੋਇੰਗ ਅਤੇ ਕਾਯਕਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਮੱਖ ਸਥਾਨ

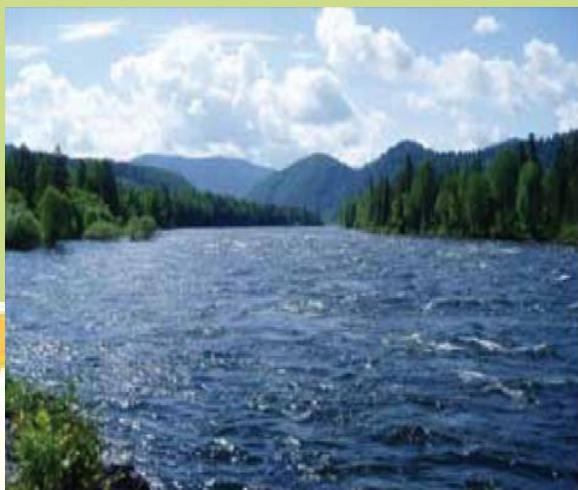
ਤੀਸਤਾ ਨਦੀ (ਸਿੱਕਿਮ), ਬਿਆਸ ਨਦੀ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਗੰਗਾ ਨਦੀ (ਗੜਵਾਲ ਉਤਰਾਖੰਡ), ਗੰਗੋਤਰੀ (ਗੜਵਾਲ ਹਿਮਾਲਾ, ਉਤਰਾਖੰਡ), ਪੈਰਾਡਾਈਜ਼ ਝੀਲ (ਨੈਨੀਤਾਲ ਉਤਰਾਖੰਡ), ਅਸਾਨ ਬੈਰੇਜ (ਉਤਰਾਖੰਡ), ਕੁਡੀਆਲਾ ਰਾਫਟਜ਼ ਕਲੱਬ (ਉਤਰਾਖੰਡ), ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ (ਸ਼ਿਮਲਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਰਾਵੀ, ਚੰਬਾ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਚੰਦਰਾ, ਲਾਹੂਲ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਭਲਕਪੁੰਗ (ਅਸਾਮ), ਮਰਸੇਰਾ (ਕੁਰਗ, ਕਰਨਾਟਕ), ਮੁਨਾਰ (ਕੇਰਲ), ਦੰਦੇਲੀ (ਕਾਲੀ ਨਦੀ ਕਰਨਾਟਕ), ਧਰਮਪੁਰੀ (ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ), ਕੁੰਡਾਲੀਕਾ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ), ਕੋਨਾਸੀਮਾ (ਆਂਧਰਾਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਅਤੇ ਗੋਆ ਆਦਿ।

B) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ:

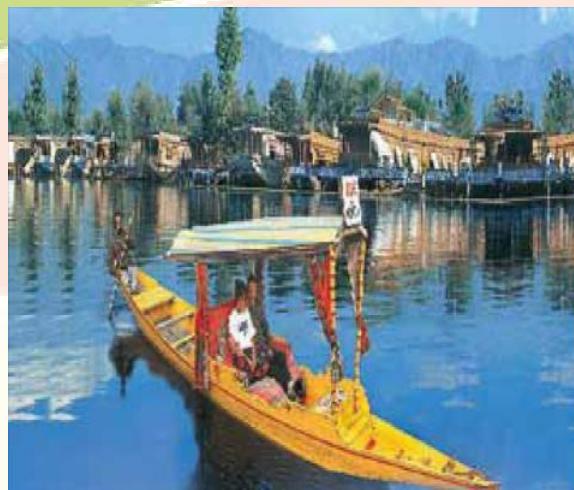
ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਸਬੰਧੀ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਜੋਂ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਝਾਕੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਗੰਗਾ, ਯਮੁਨਾ, ਕਿਸ਼ਨਾ, ਗੋਦਾਵਰੀ, ਨਰਮਦਾ, ਸਰਯੂ ਅਤੇ ਕਾਵੇਰੀ ਆਦਿ।

1. ਗੰਗਾ ਨਦੀ :

ਗੰਗਾ ਗੰਗੋਤਰੀ ਗਲੋਸੀਅਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਇੱਕ ਨਦੀ

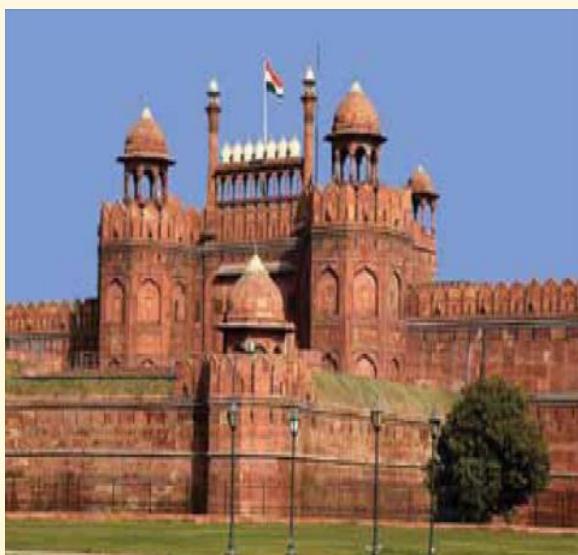
ਡੱਲ ਝੀਲ, ਕਸ਼ਮੀਰ

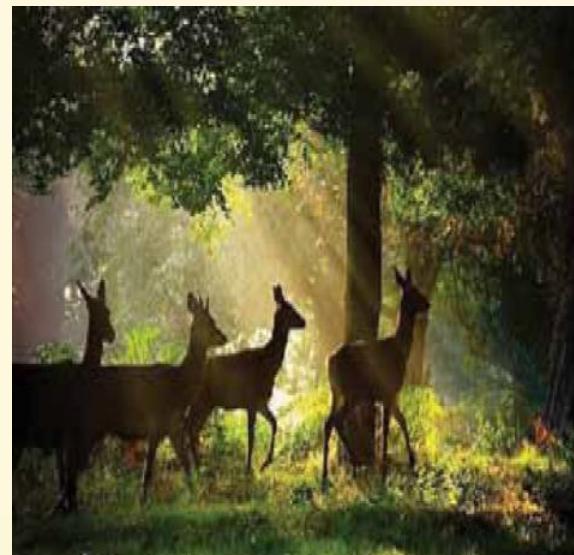
ਹੈਰੀਟੇਜ਼ ਸਾਈਟ: ਤਾਜ ਮਹਿਲ, ਆਗਰਾ

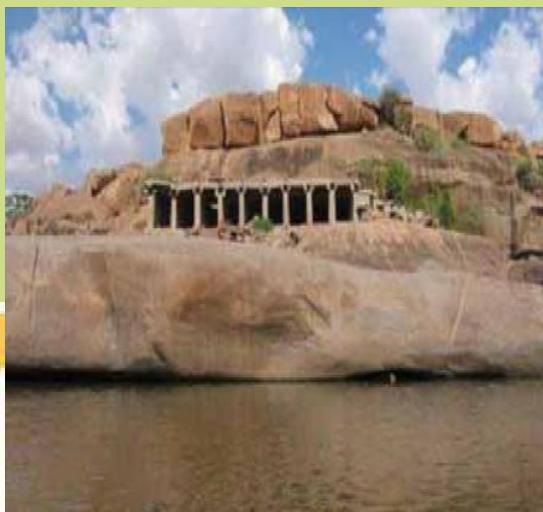
ਖਿਜਾਦੀਆ ਬਰਡ ਸੈਂਚਰੀ, ਗੁਜਰਾਤ

ਹੈਰੀਟੇਜ਼ ਸਾਈਟ: ਲਾਲ ਕਿੱਲਾ ਦਿੱਲੀ

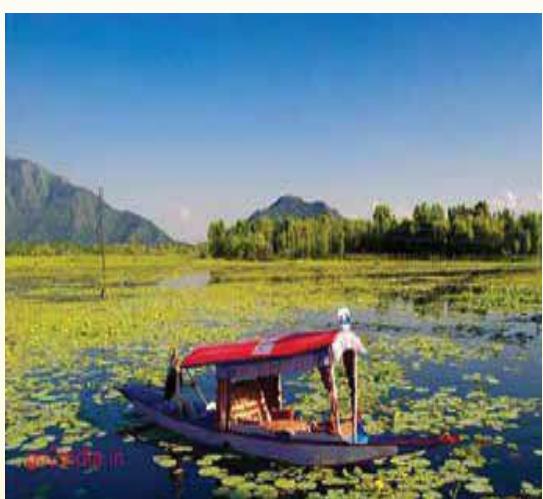
ਨੰਦਨਕਨੰਨ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰ, ਉਡੀਸਾ

ਹੈਮਪੀ: ਭੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਸਥਿਤ

ਨਦੀ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਵਹਾਅ

ਇੱਕ ਸ਼ਿਕਾਰਾ

ਰਿਵਰ ਰਾਫਟਿੰਗ

ਇੱਕ ਨਹਿਰ

ਨਦੀ ਇੱਕ ਆਵਾਜਾਈ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ

ਹਿੰਦੂ ਮਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਭੂਬਕੀ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਸੰਗਮ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਘਾਟ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ-ਉਪਹਾਰ ਹਨ। ਮਹੁੰਮਦ-ਬਿਨ-ਤੁਗਲਗਾ ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਸਨ।

2) ਯਮੁਨਾ ਨਦੀ

ਯਮੁਨਾ ਪੱਛਮੀ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਯਮਨੌਤਰੀ ਗਲੇਸੀਅਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਯਮੁਨਾ ਯਮਨੌਤਰੀ ਗਲੇਸੀਅਰ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੰਗਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀ ਹੈ।

3) ਸਰਯੂ ਨਦੀ

ਸਰਯੂ ਨਦੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਰਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਪੌਰਾਣਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਰਯੂ ਕਰਨਾਲੀ (ਜਾਂ ਘੱਗਰ ਅਤੇ ਮਹਾਕਾਲੀ (ਜਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ) ਦੇ ਸੰਗਮ ਉੱਤੇ ਬਹਰੈਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਕਾਲੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ ਭਾਰਤ ਨੇਪਾਲ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਹੈ। ਅਯੁਧਿਆ ਸਰਯੂ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਰਾਮ ਨੌਮੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਅਯੁਧਿਆ ਵਿੱਚ ਸਰਯੂ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

4) ਗੋਦਾਵਰੀ ਨਦੀ

ਗੋਦਾਵਰੀ ਨਦੀ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਨਾਸਿਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਤਿਰੰਬਕ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਯਮੁਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੀ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।

5) ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ

ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਰੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਡੇਗੁ ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਤਾਲਕਾਵੇਰੀ (ਕਾਵੇਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਬਾਇਲੀ ਲੋਕ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

6) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਦੀ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਦੀ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਦੇ 1300 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਸਥਿਤ ਮਹਾਬਲੇਸ਼ਵਰ ਨੇੜੇ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਨਦੀ ਹੈ।

7) ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ

ਇਹ ਅਮਰਕੰਟਕ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਤਾਂਡਵ (ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਲੈਕਿਕ ਨਾਚ) ਕਰਦੇ ਹਨ।

8) ਤਾਪੀ ਨਦੀ

ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਨਦੀ ਨੂੰ ਤਾਪਤੀ, ਤਾਪੀ ਨਾਮਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਪੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਤਾਪਤੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ।

C. ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਨਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਸਹੂਲੀਅਤ ਪੱਖੋਂ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 14,500 ਕਿਮੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਯੋਗ ਨਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗਾ-ਭਗੀਰਥੀ-ਹੁਗਲੀ ਨਦੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਪੁੱਤਰ, ਬਾਰਾਕ ਨਦੀ, ਗੋਆ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ, ਕੇਰਲ ਦੇ ਬੈਕਟਾਵਰ, ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਇਨਲੈਂਡ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਗੋਦਾਵਰੀ-ਕਿਸ਼ਨਾਂ ਨਦੀ ਦੇ ਡੈਲਟਾ ਖੇਤਰ। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਹਰ ਸਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਟਰ ਵੇਅ ਵਿੱਚ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ।

- **ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਲਮਾਰਗ:** 1620 ਕਿਮੀ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਰੰਗਾ-ਭਗੀਰਥੀ-ਹੁਗਲੀ ਨਦੀ ਦਾ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਲਦੀਆ ਖੇਤਰ।
- **ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਲਮਾਰਗ-** 2:891 ਕਿਮੀ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਸੈਦੀਆਂ-ਧੁਬਰ ਖੇਤਰ।
- **ਰਾਸ਼ਟਰੀ-ਜਲਮਾਰਗ-** 3:205 ਕਿਮੀ: ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਪੱਛਮੀ ਤਟ ਨਹਿਰ ਅਤੇ ਚੰਪਕਾਰ ਉਦਯੋਗ ਮੰਡਲ ਨਹਿਰ ਦਾ ਕੋਲਾਮ-ਕੋਟਾਪੁੰਰਮ ਖੇਤਰ
- **ਰਾਸ਼ਟਰੀ-ਜਲਮਾਰਗ-** 4: ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲੂਵੇਲੀ ਟੈਂਕ ਦਾ ਕਾਕੀਨਾਡਾ ਪੱਡੀਚੇਰੀ ਖੇਤਰ, ਗੋਦਾਵਰੀ ਨਦੀ ਦਾ ਭਦਰਾਚਲਮ -ਗਾਜਾਹਮੁੰਦਰੀ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨਾ ਨਦੀ ਦਾ ਵਜੀਰਾਬਾਦ-ਵਿਜੈਵਾਡਾ ਖੇਤਰ 1095 ਕਿਮੀ ਲੰਬਾਈ।
- ਰਾਸ਼ਟਰੀ-ਜਲਮਾਰਗ-** 5: ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਤਾਲਾਚਰ-ਧਮਰਾ ਖੇਤਰ ਪੂਰਬੀ ਤੱਟ ਨਹਿਰ ਦਾ ਜਿਊਨਖਲੀ-ਚਾਰਬਾਤੀਆ ਖੇਤਰ ਮਤਾਈ ਨਦੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨਦੀ ਡੈਲਟਾ ਦਾ ਚਾਰਬਾਤੀਆ ਧਮਰਾ ਖੇਤਰ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ 620 ਕਿਮੀ।

D. ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕਾਂ ਲਈ ਸਹੂਲਤ ਵਜੋਂ ਨਦੀਆਂ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸਥਿਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ

1. ਰਾਮਪੁਰਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ

ਜੰਤੂ ਰੱਖ: ਰਾਮਪੁਰਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਰਾਜਕੋਟ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ 47 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਸੰਘਣੀ ਜੰਗਲ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ 280 ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ 130 ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ, ਦੁਧਾਰੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ 20 ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਲਬਲੀ ਅਤੇ ਗੰਢਵਿਹੀਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੀਲਗਉ, ਚਿੰਕਾਰਾ, ਲੂਬੜੀ ਅਤੇ ਬਘਿਆੜ ਹਨ।

2. ਖਿਜਾੜੀਆਂ ਪੰਛੀ ਰੱਖ

ਖਿਜਾੜੀਆਂ ਜਾਮਨਗਰ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ 10 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਸਮੀ ਤਾਜੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਝੀਲ, ਇੰਟਰ ਟਾਈਲਡ ਮਡਫਲੈਟ, ਕਰੀਕਸ, ਸਾਲਟਪੈਨ, ਖਾਰੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਮੈਂਗਰੂਵ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਗਰੇਟ ਕਰੈਸਟਿਡ ਗਰੀਬੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਗਰਾਊਂਡ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਛੋਟਾ ਗਰੀਬੇ, ਬੈਂਗਨੀ ਮੁਰਹੇਨ, ਕਾਲੇ ਪੰਖਾਂ ਵਾਲਾ ਸਟਲਿਟ ਅਤੇ ਫਾਲਕੋਲ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੈਂਚਰੀ ਕਈ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀ ਜਿਵੇਂ ਸਵੈਲੋ, ਮਾਰਟਿਨ, ਵੈਗਟੇਲ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਾਟਰਫਾਊਲ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

3. ਗਿਰ ਜੰਗਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਗਿਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰੱਖ ਨੂੰ ਸਾਸਨ-ਗਿਰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਜਰਾਤ (ਭਾਰਤ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰੱਖ ਵੀ ਹੈ। 1965 ਵਿੱਚ ਸਬਾਪਿਤ ਇਹ ਪਾਰਕ ਜੁਨਾਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ 65 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਲੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸ਼ੇਰਾ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੇਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. ਜੰਗਲੀ ਗਧਾ ਰੱਖ

ਇਹ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਰਨ ਆੱਫ ਕੱਛ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। 1972 ਵਿੱਚ ਸਬਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ 1973 ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਜੰਗਲੀ ਗਧਾ ਸੈਂਚਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ 4953 ਵਰਗ ਕਿਮੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

5. ਨੰਦਨਕਾਨਨ ਚਿੜੀਆ-ਘਰ

ਇਹ ਭੁਵਨੇਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ 15 ਕਿਮੀ ਦੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਦੁਰਲੱਭ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚਿੱਟੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਅਚਾਰਯ ਵਿਹਾਰ ਚੰਕ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੱਸਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਿਕਸ਼ਾ ਜਾਂ ਆਟੋ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਝੀਲ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸਤੀ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਬਨਸਪਤੀ ਬਾਗ ਵੀ ਹੈ।

6. ਲਾਖਾਰੀ ਘਾਟੀ ਸੈਂਚਰੀ

ਇਹ ਓਡੀਸ਼ਾ ਦੇ ਗੰਜਾਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਲਾਖਾਰੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਬੇਰਹਮਪੁਰ ਤੋਂ 60 ਕਿਮੀ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ 185 ਵਰਗ ਕਿਮੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਉਸ਼ਣਕਟਿਬੰਧ ਜੰਗਲ, ਪਹਾੜੀਆਂ, ਵਾਦੀਆਂ, ਬਾਰਹਾਮਾਹੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਵੀ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਨਰ ਖਰਗੋਸ਼ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੇਂਦੂਆ, ਸ਼ੇਰ, ਮੌਰ ਅਤੇ ਉਸ਼ਣਕਟਿਬੰਧ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਵੀ ਇੱਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੈਂਚਰੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਹੈ ਮੇਹਦਰਗਿਰੀ ਪਹਾੜੀ, ਜਿੱਥੇ ਛੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਪੀਵਰਧਕ ਪੰਦਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ।

7. ਭਿਤਰਕਨਿਕਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

650 ਵਰਗ ਕਿਮੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਭਿਤਰਕਨਿਕਾ ਰੱਖ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਖਾਰਾਪਨ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਰਖਤ, ਨਦੀਆਂ ਏਸਚੁਏਰੀ, ਮਡਫਲੈਟ, ਕਰੀਕ ਅਤੇ ਬੈਕਵਾਟਰ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਖਾਸ ਰੁਤਬਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਪੂਰੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰੱਖ ਏਸਚੁਏਰੀਅਨ ਮਗਰਮੱਛਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

8. ਹਿਮਾਲਿਆ ਜੂ (ਹਿਮਾਲਿਆਨ ਚਿੜੀਆ ਘਰ)

ਇਹ ਰੱਖ ਸੰਘਣੇ ਮੈਂਗਰੂਵ ਜੰਗਲ ਵਾਲੀ ਵੈੱਟ ਲੈਂਡ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੱਖ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ। ਐਵਰੈਸਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਅਤੇ ਪਰਬਤਾਰੋਹਨ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਵਤਾਰੋਹਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਜੂ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੂ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਹਿਮਾਲਿਆ ਮਾਊਂਟ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਰਬਤ ਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਬਤਾਰੋਹਨ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਪਰਬਤਾਰੋਹੀ ਯੰਤਰ, ਹਿਮਾਲਿਆ ਜੈਵਿਕ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਸੰਪਦਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

9. ਚਿਨਾਰ

ਚਿਨਾਰ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੈਂਚੁਰੀ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਰਲ ਰਾਜ ਦੇ ਇਡੂਕੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇਵੀਕੁਲਮ ਤਾਲੁਕ ਦੇ ਮਾਰਾਯੂਰ ਅਤੇ ਕੰਬਾਲੂਰ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਮਾਰਾਯੂਰ ਤੋਂ 18 ਕਿ:ਮੀ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਇਰਾਵੀਕੁਲਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਕੋਡਾਈਕਨਾਲ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰੱਖ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਰਲ ਦੀਆਂ 12 ਸੈਂਚੁਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਤੇ ਸਥਿਤ ਅਨਮਲਈ ਸਬ-ਕਲਸਟਰ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਚਿਨਾਰ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰ ਨੂੰ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਾਇਟ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

10. ਇਰਾਵੀਕੁਲਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਇਰਾਵੀਕੁਲਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਕੇਰਲ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਵਾਈਲਡ ਲਾਈਫ਼ ਡਵੀਜ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਰਲ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਵਿਭਾਗ, ਵਾਈਲਡ ਲਾਈਫ਼ ਡਵੀਜ਼ਨ, ਦੁਆਰਾ ਮਾਬੀਕੇਤਨ ਸੋਲਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਅਨਾਮੁਦੀ ਸੋਲਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਪੰਬਾਦੁਮ ਸੋਲਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਚਿਨਾਰ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰ ਅਤੇ ਕੁਗੀਨਜ਼ੀਮਾਲਾ ਸੈਂਚੁਰੀ ਸਮੇਤ ਇਰਾਵੀਕੁਲਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ, ਅਨਾਮਲਾਈ ਸਬ-ਕਲਸਟਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਰਾਵੀਕੁਲਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਨੂੰ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਾਇਟ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

11. ਪਰਮਬੀਕੁਲਮ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਪਰਮਬੀਕੁਲਮ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਰੱਖ 285 ਵਰਗ ਕਿ:ਮੀ:ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜੰਗਲ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੰਨਾਮਲਾਈ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਰਲ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਤੇ ਅੰਨਾਮਲਾਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਪਹਾੜੀ ਅਤੇ ਚਟਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਕਈ ਨਦੀਆਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਮਬੀਕੁਲਮ, ਸੋਲਿਆਰ ਅਤੇ ਬੇਕਾੜੀ ਹਨ। ਪਰਮਬੀਕੁਲਮ ਜੀਵ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੁਧਾਰੂ ਪਸ਼ੂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੇਰ, ਤੇਂਦੁਆ, ਜੰਗਲੀ ਕੁੱਤਾ, ਆਲਸੀ ਭਾਲੂ ਅਤੇ ਹਾਬੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

12. ਸਾਇਲੰਟ ਵਾਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਸਾਇਲੰਟ ਵਾਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਨੀਲਗੀਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਰਲ ਦੇ ਪਲਾਕੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਰਕ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟਾਂ ਦੇ ਸਦਾਬਹਾਰ ਵਰਖਾ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਅਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲਾ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤਰ ਹੈ।

ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕਰੀਮਪੁਜਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ (225 ਵਰਗ ਕਿ:ਮੀ) ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਮੁਕੁਰਥੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ (78.46 ਕਿ:ਮੀ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਇਹ ਨੀਲਗੀਰੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀਵਮੰਡਲ ਰਿਜ਼ਰਵ (1455.4 ਕਿ:ਮੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਭਾਗ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਾਇਟ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

13. ਮੁਬਾਂਗਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਇਹ ਸੈਂਚੁਰੀ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਰਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਾਯਾਨਾਦ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਸੂਰ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਬੈਟਰੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਭੇੜਾ, ਹਾਥੀ, ਹਿਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਸ ਸੈਂਚੁਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਜੰਗਲੀ ਪੰਛੀ ਵੀ ਹਨ ਮੌਰ ਅਤੇ ਪੀਫਾਊਲ (ਮੌਰ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾਤੀ) ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੈਂਚੁਰੀ ਨੀਲਗੀਰੀ ਜੀਵ-ਮੰਡਲ ਰਿਜ਼ਰਵ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

14. ਨੀਲਾਮਥੁਰ

ਇਹ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਰਲ ਰਾਜ ਦੇ ਮਲਾਪੁਰਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੰਗਲੀ ਅਵਾਸ, ਸਾਫ਼ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ, ਝਰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਗਰਵਾਨ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਚਲਿਆਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਨੀਲਗੀਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਮਲਾਪੁਰਮ ਕਸਬੇ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 40 ਕਿ:ਮੀ: ਦੂਰ ਹੈ।

15. ਕੁਮਾਰਕੋਮ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ

ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਆਕਰਸ਼ਨ ਸਥਾਨਕ ਪੰਛੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਰਗਾਬੀ, ਕੋਇਲ, ਉੱਲ, ਇਗਰੇਟ, ਹੀਰੋ, ਕੋਰਮੋਰਨ, ਜਲਮੁਰਗੀ, ਡਾਟਰ, ਚੀਲ, ਬੱਤਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸਾਈਬੇਰੀਅਨ ਕਰੇਨ ਹਨ। ਤੋਤਾ, ਲਾਰਕ, ਸਲਭਾਸ਼ ਅਤੇ ਹੀਰੋ ਪੰਛੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀ ਹਿਮਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਈਬੇਰੀਆ ਤੋਂ। ਪੰਛੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਛੀ ਆਪਣਾ ਜੰਗਲੀ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਝੀਲ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

16. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਪਾਰਕ

ਦਿੱਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀਤ-ਜੰਤੂ ਪਾਰਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰੇ ਏਸ਼੍ਵੀਆ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਪਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਅਵਾਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਕਨਿਕ ਲਈ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ 214 ਏਕੜ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਗਾਰਡਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ 2000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਹਨ।

17. ਗਜ਼ਨੇਰ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਇਹ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ 32 ਕਿ:ਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜੈਸਲਮੇਰ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਇਸ ਸੈਂਚੁਰੀ ਵਿੱਚ ਨੀਲਗੂਹੀ, ਚਿੰਕਾਗਾ, ਕਾਲੀ ਬੱਤਕ, ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਆਦਿ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

18. ਵੇਦਾਬੰਗਲ

ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ (ਰੱਖਾ) ਸੈਂਚੁਰੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਂਚੁਰੀ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਤੋਂ 48 ਕਿ:ਮੀ: ਦੂਰ ਹੈ। ਸਾਰਸ, ਇਗਰੇਟ, ਕੋਰਮੋਰੈਂਟ, ਡਾਰਟਰ, ਫਲੈਮਿੰਗੋਂ, ਪੇਲੀਕਾਨ ਪੰਛੀ, ਜਲਮੁਰਗੀ, ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ, ਸੈਂਡ ਪਾਈਪਰ, ਇਥੀਸ, ਸਪੁਨਬਿਲ, ਸਵੈਨ ਆਦਿ ਪੰਛੀ ਇੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਛੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਂ ਵੱਚ-ਟੱਵਰ ਤੋਂ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

19. ਅੰਨਾਮਲਾਈ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਅੰਨਾਮਲਾਈ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੰਗਲੀ (ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ 958 ਵਰਗ ਵਰਗ ਕਿ:ਮੀ: ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅੰਨਾਮਲਾਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਆਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਖੇਤਰ 108 ਵਰਗ ਕਿ:ਮੀ ਹੈ।

20. ਬੈਨਰਘਾਟ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਇਹ ਬੈਂਗਲੋਰ ਤੋਂ 22 ਕਿ:ਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ, ਜ਼ਿਉਲੋਜੀਕਲ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹੈ। 25000 ਏਕੜ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਪਾਰਕ ਬੈਂਗਲੋਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਹੈ।

21. ਦੁਬਾਰੇ ਹਾਬੀ ਕੈਂਪ

ਇਹ ਜੰਗਲ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਹਾਬੀ ਪਕੜ ਕੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੈਂਪ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਬਾਰੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਕੁਸ਼ਾਲਨਗਰ-ਸਿੱਦਾਪੁਰ ਸੜਕੇ ਉੱਤੇ ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੱਡੇ ਬਲੀ ਜਾਨਵਰ ਸਥਾਨਿਕ ਕਬਾਇਲੀ ਕੁਰਬਾਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪਾਲਤੂ ਹਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਸਾਗਰਵਾਨ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿੱਚ 6 ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

22. ਦੀਪੁਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਬੰਦੀਪੁਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਚਟਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਾਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਕਾਬੀਨੀ, ਨੁੱਗੁ, ਮੋਆਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਹਨ। ਨੀਲਗੀਰੀ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਪਾਰਕ ਦੀ ਇੱਕ ਮਨਮੋਹਕ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੰਦੀਪੁਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਦੀ ਉਚਾਈ 680-1454 ਮੀਟਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਕਾਬੀਨੀ ਨਦੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪਾਰਕ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਖੂਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੂਨ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਦੀ ਮਾਨਸੂਨ ਹੀ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇੱਥੇ ਦੇ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਜੰਗਲ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

23. ਭਾਦਰਾ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਭਾਦਰਾ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ 1951 ਵਿੱਚ ਜਾਗਰਾ ਵਾਦੀ ਗੇਮ ਸੈਂਚਰੀ ਵਜੋਂ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਲਗਭਗ 252 ਵਰਗ ਕਿ:ਮੀ: ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 1972 ਵਿੱਚ ਲੱਕਾਵਾਲੀ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਦਰਾ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ 1951 ਵਿੱਚ ਜਾਗਰਾ ਵਾਦੀ ਗੇਮ ਸੈਂਚਰੀ ਵਜੋਂ ਖੋਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਲਗਭਗ 252 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 1972 ਵਿੱਚ ਲੱਕਾਵਾਲੀ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ 492 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹਨ ਮੁਖੋੜੀ ਅਤੇ ਲੱਕਾਵਾਲੀ। ਚੀਤਾ, ਤੇਂਦੂਆ, ਜੰਗਲੀ ਕੁੱਤਾ, ਗਿੱਦੜ, ਹਾਬੀ, ਆਲਸੀ ਭਾਲੂ, ਸਾਂਭਰ, ਸਪੋਟਿਡ ਹਿਰਨ, ਛਿਪਕਲੀ, ਹਿਰਨ (ਭੌਂਕਣ ਵਾਲਾ), ਜੰਗਲੀ ਸੂਅਰ, ਲੰਗੂਰ, ਮੈਕਾਕ ਅਤੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਜਾਇੰਟ ਗਿਲਹਿਰੀ ਆਦਿ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਇੱਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

24. ਸ਼ਿਟੀਹਾਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਇਹ ਸਿਮੌਂਗਾ ਕਸਬੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸੁੱਕੇ ਪਤਖੜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਰਧ-ਬਾਹਰਮਾਹੀ ਜੰਗਲ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ 395.6 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ।

25. ਮੰਡਾਗੈਡੇ ਚਿੜੀਆ-ਘਰ

ਇਹ NH-13 ਉੱਤੇ ਸ਼ਿਵਰਮੋਗਾ ਤੋਂ ਬਿਰਥਾਹਾਲੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ 30 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਟਾਪੂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁੰਗਾ ਨਦੀ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਹਨ ਇਗਰੇਟ, ਕੋਰਮੈਂਟ, ਡਾਰਟਰ ਅਤੇ ਸਨੋਕਬਰਡ।

26. ਸੈਕਰੇਬੇਲੂ ਹਾਬੀ ਕੈਪ

ਸੈਕਰੇਬੇਲੂ ਹਾਬੀ ਕੈਪ ਸ਼ਿਵਰਮੋਗਾ ਕਸਬੇ ਤੋਂ ਬਿਰਥਾਹਾਲੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ 14 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸ਼ਾਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਪ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਵਤ ਹਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

27. ਤਾਵਰੇਕੋਪਾ ਸ਼ੇਰ ਸਫ਼ਾਰੀ

ਸ਼ਿਮੋਗਾ ਦੇ ਝਰਨੇ ਲਹਿਰਾਊਂਦੇ ਪਾਮ ਦੇ ਪੇੜ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਊਂਦੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਖੇਤ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਭੂਦਿਸ਼ ਬਣਾਊਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਮੋਗਾ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਰਾਜ ਦਾ ਚਾਵਲਾ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਹੈ। ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਸ਼ਗਾਵਸਤੀ ਵਾਰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਮੁਦਾਵਥੀ ਨਦੀਆਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਿਮੋਗਾ ਉੱਤੇ ਮਹਾਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਦਮਬਾਸ, ਗੰਗਾਸ, ਚਾਲੁਕਯਾ, ਰਾਸ਼ਟਰਭੂਟ, ਕੇਲਾਡੀ ਅਤੇ ਵਿਜੈ ਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

28. ਦਾਰਨਘਾਟੀ ਰੱਖ

ਇਹ ਸ਼ਿਮਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਅਣਛੂਹਿਆ ਜੰਗਲ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੁਸਕ ਹਿਰਨ, ਘੋਰਲ, ਥਾਰ ਆਦਿ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਂਚਰੀ ਵਿੱਚ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਨੈਟਵਰਕ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਦੋਫੜਾ ਅਤੇ ਸਰਾਹਨ ਵਿਖੇ ਤੈਨਾਤ ਜੰਗਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

29. ਗੋਪਾਲਪੁਰ

ਇਹ ਇੱਕ ਮਿਨੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਤੇਂਦੂਏ, ਕਾਲੇ ਭਾਲੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਰਲੱਭ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

30. ਮਾਲਸੀ ਹਿਰਨ ਪਾਰਕ

ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ 235 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਦੂਨ ਵਾਦੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਉਤਰਾਂਚਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਲਾ, ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ, ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਯਮੁਨਾ ਹੈ। ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਗੜਵਾਲ ਹਿਮਾਲਾ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਕੇਦਾਰ ਖੰਡ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੜਵਾਲ ਦੇ ਕਤਯੁਰੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਾਸਕ ਸਨ।

31. ਪੇਂਚ ਚੀਤਾ ਰਿਜ਼ਰਵ

ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚੀਤਾ ਰਿਜ਼ਰਵ ਵਿਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਪੇਂਚ ਚੀਤਾ ਰਿਜ਼ਰਵ ਨਾਗਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ।

32. ਫਾਨਸਦ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਚਿੜੀਆ-ਘਰ ਹੈ। ਫਾਨਸਦ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀੜੇ-ਮਕੌੜੇ, ਜਲਬਲੀ ਅਤੇ ਦੁਧਾਰੂ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਫਾਨਸਦ ਇੱਕ ਅਣਛੂਹਿਆ ਘਣਾ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸੈਲਾਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਪਰ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਤ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਹਰਿਆਲੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

33. ਕਲਾਕੜ ਮੁੰਦਨਬੁਰਾਈ ਚੀਤਾ ਰਿਜ਼ਰਵ

ਇਹ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 1988 ਵਿੱਚ ਕਲਾਕੜ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰ ਅਤੇ ਮੁੰਦਨਬੁਰਾਈ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਸੈਂਚਰੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਿਜ਼ਰਵ 14 ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਕੈਚਮੈਂਟ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੰਬਰਾਪਾਰਨੀ, ਰਾਮਾਨਦੀ, ਕੇਰੋਯਾਰ, ਸਰਵਾਲਾਰ, ਮਨੀਮੁਖਾਰ, ਪਚਿਆਰ, ਕੌਡਿਆਰ, ਕਦਨਾਰ, ਕਲਾਰ, ਸਿੰਚਾਈ ਨੈਟਵਰਕ ਦੀ ਗੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹਨ। ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਤਿਰੁਨੇਲਵੇਲੀ, ਟੁਟੀਕੋਰਨ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਗਿੱਸੇ ਲਈ ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੰਨ-ਕੇਰੀਯਾਰ, ਲੋਅਰ ਡੈਮ, ਸੇਰਵਾਲਾਰ, ਮਨੀਮੁਖਾਰ, ਰਾਮਨਦੀ, ਕੜਨਾਨਦੀ ਅਤੇ ਕੌਡਿਆਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਉਪਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ।

34. ਮੁਦੁਮਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਮੁਦੁਮਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਕੋਇੰਬਤੂਰ ਤੋਂ 80 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਅਤੇ ਕੇਰਲ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਹ 1940 ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਗਈ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਦੀਪੁਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਵਾਯਾਨਦ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਾਥੀ ਸਫਾਰੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਸਫਾਰੀ ਆਦਿ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਕਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੈਪ, ਕਲੱਟੀ ਝਰਨਾ, ਪਾਈਕਾਰਾ ਝੀਲ, ਲੋਨਾਰ ਨਦੀ, ਅਜ਼ਾਇਬ ਘਰ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

35. ਪੰਨਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਇਹ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਾਇਟ ਤੋਂ 25 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਦਲਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਵਾਰ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਪਾਰਕ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਗੇਟ ਰਿਨੋਤਾ ਪੰਨਾ ਕਸਬੇ ਤੋਂ 20 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਖੁਜਰਾਹ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਦਾ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਖੁਜਰਾਹ ਤੋਂ ਪੰਨਾ ਤੱਕ ਟੈਕਸੀ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

36. ਜੰਗਲ ਸਫ਼ਾਰੀ

ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਿਵਪੁਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਅਵਾਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਾਰਨ ਜੰਗਲ ਸਫ਼ਾਰੀ ਇੱਕ ਨਾ-ਭੁਲਣਯੋਗ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

37. ਕਰੇਗਾ ਪੰਛੀ ਰੱਖ

ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰੇਗਾ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਆਪਣੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪੰਛੀਆਂ ਕਾਰਨ ਪੰਛੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ, ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਕੱਦ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਹਨ।

38. ਫੈਮ ਬੌਂਗ ਲਾ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ

ਇਹ ਗੰਗਟੋਕ ਤੋਂ 20 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਬਨ-ਸੰਪਦਾ (ਬਾਂਸ, ਚੌਪਾ, ਫਰਨ, ਓਕ) ਆਦਿ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਲਈ (ਕੀਵੇਟ ਬਿੱਲੀ ਹਿਮਾਲਾ ਕਾਲਾ ਭਾਲੂ, ਲਾਲ ਪਾਂਡਾ) ਆਦਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਇੱਥੇ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

39. ਕਮਲਾ ਨਹਿਰੂ ਜੂ

ਇਹ ਕੰਕਾਰੀਆ ਝੀਲ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰਾਂ ਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

E) ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰਕਾਂ

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮਾਰਕਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਹ ਨਦੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮੇਂ ਨਦੀਆਂ ਹੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਨ।

ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸਥਿਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਮਾਰਕ:-

1. ਤਾਜ ਮਹਿਲ

ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸਮਾਰਕ ਹੈ ਇਹ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਯਮੁਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਾਂਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਮੁਮਤਾਜ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਅਥਾਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੱਤ ਅਜੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ

ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮਹਿਰੋਲੀ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਾਜਾ ਕੁਤੁਬ-ਉਦ-ਦੀਨ-ਅੱਬਕ ਦੁਆਰਾ 750 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

3. ਲਾਲ ਕਿੱਲਾ

ਲਾਲ ਕਿੱਲਾ ਸ਼ਾਹਜਾਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਯਮੁਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਣਵਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਹੈ।

4. ਦਿਲਬਾਗ ਜੈਨ ਮੰਦਿਰ

ਦਿਲਬਾਗ ਜੈਨ ਮੰਦਿਰ 800 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਮਾਊਂਟ ਆਈ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜੈਨੀਆਂ ਦਾ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਹੈ।

5. ਸੰਤ ਜੇਵੀਅਰ ਗਿਰਜਾ ਘਰ

ਇਹ ਗੋਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਿਰਜਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਿਮ ਤੋਂ 10 ਕਿ:ਮੀ:ਦੂਰ ਮੰਡੋਵੀ ਨਦੀ ਨੇੜੇ ਹੈ।

6. ਅਜੰਤਾ ਗੁਫਾਵਾਂ

ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰਾਂ (ਪੋਟਿੰਗਾਂ) ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਔਰੰਗਦਾਬਾਦ ਤੋਂ 100 ਕਿ:ਮੀ ਦੂਰ ਹਨ। ਅਜੰਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਬੇਸਿਨ ਵਿੱਚ 30 ਦੇ ਲਗਭਗ ਗੁਫਾਵਾਂ ਚਟਾਨਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

7. ਇਲੋਰਾ ਗੁਫਾਵਾਂ

ਇਹ ਪੱਥਰ ਤੇ ਬਣਾਈਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਅਜੰਤਾ ਗੁਫਾਵਾਂ ਤੋਂ 100 ਕਿ:ਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਔਰੰਗਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ ਤੇ, ਦੇਵ ਗਿਰੀ ਕੋਲ, ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਬੇਸਿਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਇੱਥੇ 60 ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੁਫਾਵਾਂ ਹਨ ਸਮਰਾਟ ਐਰਗਜ਼ੇਬ (1556-1707) ਇਲੋਰਾ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਰਸ਼ੀਆਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਸੀ ‘ਸਨ’ਸਨ’ ਹਕੀਕੀ ਸੁਭਾਨਾ ਅਸਤ।

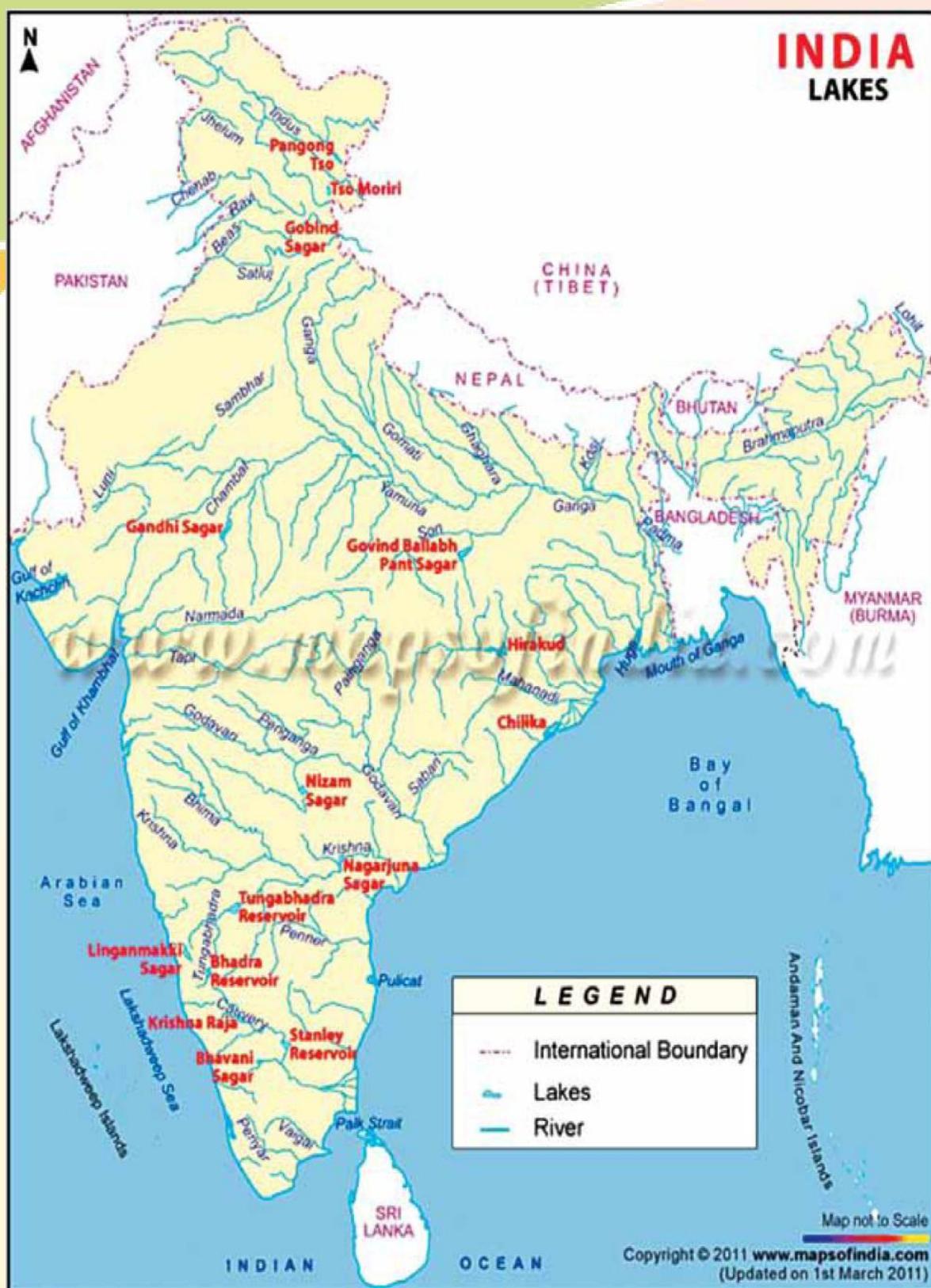
8. ਹੈਮਪੀ

ਇਹ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਥਾਨ ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ।

9. ਉਜੈਨ

ਉਜੈਨ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਰਕ, ਸ਼ਿਪਰਾ ਨਦੀ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹਨ।

INDIA LAKES

ਨਕਸਾ 6.2: ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਝੀਲਾਂ

5. ਚਾਰਮੀਨਾਰ

ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਾ ਚਾਰਮੀਨਾਰ ਮੁਸੀ ਨਦੀ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਹੈ।

6. ਹਸਤੀਨਾਪੁਰ

ਹਸਤੀਨਾਪੁਰ ਗੰਗਾ ਦੀ ਘਾਟੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ।

7. ਚਿਤੌੜਗੜ੍ਹ

ਇਹ ਬਰੈਚ ਨਦੀ (ਬਾਨਸ ਨਦੀ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀ) ਦੇ ਖੱਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।
2. ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਸਥਿਤ ਕੋਈ ਚਾਰ ਸਮਾਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।
3. ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸਥਿਤ ਕੋਈ ਚਾਰ ਗੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।

6.3 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ

ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਆਕਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਵੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਬਿੱਚ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਜਲਵਾਯੂ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਕਾਰਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਹਾਰ ਆਦਿ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

1. ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਮੁੱਖ ਝੀਲਾਂ

ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ (ਹੁਸੈਨ ਸਾਗਰ, ਖੰਬਮ ਝੀਲ, ਕੌਲੇਰੁ, ਪੁਲਕਿਤ ਝੀਲ) ਅਸਾਮ (ਚਨਡੂਬੀ ਝੀਲ), ਬਿਹਾਰ (ਰਾਂਚੀ ਝੀਲ, ਤੋਪਚੰਚੀ ਝੀਲ) ਗੋਆ (ਕੋਰਮਬੰਲਿਨ ਝੀਲ, ਮੇਅਮ ਝੀਲ) ਗੁਜਰਾਤ (ਨਰਾਇਣ ਸਰੋਵਰ) ਹਰਿਆਣਾ (ਬਡਕਲ ਝੀਲ, ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੋਵਰ, ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ) ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ (ਬਰਿਗੁ ਝੀਲ, ਚਮੇਰਾ ਝੀਲ, ਚੰਦਰਾ ਤਾਲ ਝੀਲ) ਗਧਾਸਾਊ ਝੀਲ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਗਰ ਝੀਲ, ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਾਗਰ ਝੀਲ, ਮਨੀਮਹੇਸ਼ ਝੀਲ) ਜ਼ੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ(ਡਲ ਝੀਲ, ਮਾਨਸਬਲ ਝੀਲ, ਮਾਨਸਰ ਝੀਲ, ਫਲਰ ਝੀਲ) ਕਰਨਾਟਕ (ਕਰਨਜੀ ਝੀਲ, ਕੁਕਰਹਲੀ ਝੀਲ, ਉਲਸੂਰ ਝੀਲ) ਕੇਰਲ (ਅਕੁਲਮ ਝੀਲ, ਪੂਕੁਟ ਝੀਲ, ਵੇਨਬਾਨਦ ਝੀਲ), ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ(ਅੰਬਾਜ਼ਾਰੀ ਝੀਲ, ਲੁਨਰ ਝੀਲ, ਪਾਸ਼ਨ ਝੀਲ, ਰਨਕਾਲਾ ਝੀਲ, ਰਾਮਕੁੰਡ ਝੀਲ), ਮੇਘਾਲਿਆ (ਬਡਲਾਸਕੇਨ ਝੀਲ, ਉਮੰਗ ਝੀਲ), ਉੜੀਸਾ (ਚਿਲਕਾ ਝੀਲ), ਰਾਜਸਥਾਨ (ਅਨਾ ਸਾਗਰ ਝੀਲ), ਫਤਿਹ ਸਾਗਰ ਝੀਲ, ਗੈਬ ਸਾਗਰ ਝੀਲ, ਪਿਚੋਲਾ ਝੀਲ, ਸਰਦਾਰ ਸਾਮੰਦ ਝੀਲ), ਸਿੱਕਿਮ (ਖੇਚੀਓਪਾਲਰੀ ਝੀਲ, ਸੋਮਗੋ ਝੀਲ) ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ(ਬੇਗੀਜਾਮ ਝੀਲ, ਉਟੀ ਝੀਲ, ਪੁਲੀਕਟ ਝੀਲ), ਉੱਤਰਾਖੰਡ (ਭੀਮ ਤਾਲ, ਡੋਡੀ ਤਾਲ, ਕੇਦਾਰ ਤਾਲ, ਨੈਨੀ ਝੀਲ, ਨਚੀਕੇਡਾ ਤਾਲ, ਨੋਕੁਚੀਆ ਤਾਲ, ਰੂਪ ਕੁੰਡ), ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼ (ਬਰੁਆ ਸਾਗਰ ਤਾਲ, ਰਾਧਾ ਕੁੰਡ)। ਇਹ ਸਭ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਝੀਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

1. ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਹਿਰਾਂ

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਹਿਰ, ਗੰਗਾ ਨਹਿਰ, ਸੇਥੂ ਨਹਿਰ, ਆਗਰਾ ਨਹਿਰ, ਤੇਲਗੂ ਗੰਗਾ ਨਹਿਰ, ਕਲਿੰਗਰਿਆਨ ਨਹਿਰ, ਬੁੱਢਾ ਨਾਲਾ ਨਹਿਰ, ਸਤਲੁਜ-ਯਮੁਨਾ ਲਿੰਕ ਨਹਿਰ, ਹੇਠਲੀ ਭਵਾਨੀ ਨਹਿਰ, ਕਾਵੇਰੀ-ਵੈਗਈ ਲਿੰਕ ਨਹਿਰ, ਸ਼ੋਰਾਨੂਰ ਨਹਿਰ, ਤਮਿਲਬਾਗਾਨੀ-ਨਮਬਾਈਰ ਆਦਿ ਨਹਿਰਾਂ ਤੇ ਜੈਵਿਕ ਅਤੇ ਵਣ ਸੰਪਦਾ, ਕੈਚਮੈਂਟ ਹਰਿਆਲੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਗਮ-ਘਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

6.4 ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

1. ਨਦੀ

ਨਦੀ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਾਜਾ ਪਾਣੀ, ਸਾਗਰ, ਝੀਲ, ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ।

2. ਬਾਰਾਮਾਂਹੀ ਨਦੀ

ਉਹ ਨਦੀ ਜੋ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ।

3. ਮੌਸਮੀ ਨਦੀ

ਮੌਸਮੀ ਨਦੀ ਅਕਸਰ ਖੁਸ਼ਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਰਖਾ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਪਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

4. ਨਦੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ

ਉਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀ ਨਦੀ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

5. ਨਦੀ ਰਾਫਟਿੰਗ

ਨਦੀ ਰਾਫਟਿੰਗ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਆਉਟਡੋਰ ਮੰਨੋਰੰਜਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਫਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਨਦੀ ਦਾ ਰਾਸਤਾ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਰਾਫਟ

ਰਾਫਟ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੱਕੜੀਆਂ ਦਾ ਤੈਰਨਯੋਗ ਚਪਟਾ ਢਾਂਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸਤੀ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7. ਕੈਨੋਇੰਗ

ਕੈਨੋਇੰਗ ਇੱਕ ਆਉਟਡੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੈਨੋਈ (ਛੋਟੀ ਕਿਸਤੀ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

8. ਕੈਨੋਈ (ਡੋਂਘੀ)

ਕੈਨੋਈ ਇੱਕ ਡੋਟੀ ਤੰਗ ਕਿਸ਼ਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਨਵ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਡੋਟੀ ਬਿਜਲੈਈ ਮੋਟਰ, ਗੈਸ ਮੋਟਰ ਜਾਂ ਪਾਲਾ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

9. ਕਾਯਕਿੰਗ

ਕਾਯਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਤੇ ਤੈਰਨ ਲਈ ਕਾਯਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

10. ਕਾਯਕ

ਕਾਯਕ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅੰਤਰ-ਗਾਸ਼ਟਰੀ ਕੈਨੋਈ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਾਲਕ ਮੂੰਹ ਅਗਾਂਹ ਵੱਲ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਡਬਲ ਬਲੈਡ ਪੈਡਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

11. ਰੈਪਿਡ

ਰੈਪਿਡ ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਭਾਗ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਨਦੀ ਦਾ ਤਲ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢਲਾਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਵਹਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

12. ਝੀਲ

ਝੀਲ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਤਾਜ਼ੇ ਜਾਂ ਨਮਕੀਨ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਬੇਸਨ ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ, ਦਰਿਆ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਝੀਲ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਝੀਲਾਂ ਬਲ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਲੈਗੂਨ ਵਾਂਗ ਮਹਾਸ਼ਾਗਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਤਲਾਬਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਛੂੰਘੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

13. ਨਹਿਰ

ਨਹਿਰਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚੈਨਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

14. ਸ਼ਿਕਾਰਾ

ਸ਼ਿਕਾਰਾ ਲੱਕੜ ਦੇ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਡੱਲ ਝੀਲ ਜ਼ੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੁਹਰਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਖਾਲੀ ਬਾਵਾਂ ਭਰੋ:

1. ਗੰਗਾ _____ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
2. ਮਹਾਂਕਾਲੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਰਦਾ _____ ਦੀ ਸੀਮਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।
3. ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ _____ ਕਰਦੇ ਹਨ।
4. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ _____ ਕਿਥੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਯੋਗ ਜਲਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ।
5. ਗਿਰ ਜੰਗਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ-ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰ ਨੂੰ _____ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
6. _____ ਵਾਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਨੀਲ ਗਿਰੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ।
7. ਅੰਨਾਮਲਾਈ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਨੂੰ _____ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
8. ਤਾਜ-ਮਹੱਲ _____ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਡੇ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ।
9. ਅਜੰਤਾ ਗੁਫਾਵਾਂ ਨੂੰ _____ ਨਦੀ ਬੇਸਨ ਦੀਆਂ ਪਥਰੀਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਚੋਂ ਤਰਾਸ਼ਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
10. ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਾ ਚਾਰਮਿਨਾਰ _____ ਨਦੀ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਤੱਟ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ:

1. ਬਾਰਾਮਾਂਹੀ ਨਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ ?
2. ਰਿਵਰ ਰਾਫਟਿੰਗ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
3. ਕੈਨੋਏਂਗ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
4. ਕਾਯਕ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
5. ਸ਼ਿਕਾਰਾ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ?
6. ਝੀਲ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ ?
7. ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨਹਿਰ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ?
8. ਜੰਗਲੀ-ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਰੱਖ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
9. ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਲ ਮਾਰਗ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?
10. ਇਲੋਗ ਗੁਫਾਵਾਂ ਕਿਹੜੀ ਨਦੀ ਦੇ ਬੇਸਨ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ।

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ:

1. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ਜੋ ਰਾਫਟਿੰਗ, ਕੈਨੋਇੰਗ ਅਤੇ ਕਾਯਕਿੰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?
2. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ?
3. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਰੱਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਕਸੇ ਉੱਤੇ ਦਰਸਾਓ।
4. ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਮਾਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ ਜੋ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਕਸੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਓ।
5. ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰੋ।

6.5 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ :

1. ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਨਕਸੇ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਝੀਲਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਓ।
2. ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਮੁੱਖ ਨਦੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੈਲਾਨੀਆ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਯੂਨਿਟ -7

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

7.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

- ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ
- ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਮੁਲਾਂਕਣ

7.1 ਜਾਣ ਪਛਾਣ

7.2 ਬਣਾਏ ਗਏ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਰੋਤ

7.3 ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਰੋਤ

7.4 ਖੇਡ ਸਰੋਤ

7.5 ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨਵਾਦ

7.6 ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਰੋਤ

7.7 ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਸਰੋਤ ਵੱਜੋ ਭਾਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ

7.8 ਕਲਾਂ, ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆ ਅਤੇ ਖਾਦੀ ਭੰਡਾਰ (ਹੈਡਲੂਮ)

8.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇਗਾ :-

- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ
- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾ
- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ
- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ
- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਧਰਾਪਲੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

India Biogeographic Zones (Biogeographic zone)

- █ Coasts
- █ Deccan Peninsula
- █ Desert
- █ Gangetic Plain
- █ Himalaya
- █ Islands
- █ North-East
- █ Semi-Arid
- █ Trans-Himalaya
- █ Western Ghats

ਨਕਸਾ 7.1 ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ

ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ:-

1. ਏ.ਕੇ. ਗਇਨਾ:- ਇਕੋਲੋਜੀ, ਵਾਇਲਡਲਾਈਫ ਅਤੇ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਸਰੂਪ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-2005
2. ਅਵੀਨਾਸ਼ ਚਿਰੰਜੀਵ-ਵਾਈਲਡਲਾਈਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਰਿਸੋਰਸਿਜ਼, ਜਨਾਨਦਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਦਿੱਲੀ-2008
3. ਵਰਸਾ ਐਂਡ-ਇੰਨਕਰੈਡੀਬਲ ਇੰਡੀਆ

ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਯੂਨਿਟ-7	ਨਤੀਜੇ
ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤ	ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
7.1 ਜਾਣ ਪਛਾਣ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-2 ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੌਣਾਂ ਨੂੰ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
7.2 ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
7.3 ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਸੈਰ (EcoTourism)	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਸੈਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
7.4 ਜੰਗਲੀ ਜੀਤ ਜੰਡੂ ਘਰ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਸ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਡੂ ਘਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
7.5 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ (ਖੇਤਰ)	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦਸ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
7.6 ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ (Botanical Gardens)	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਨਸਪਤੀ ਬਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਲਾਂਕਣ ਪਲਾਨ (ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ):

ਯੂਨਿਟ-7	ਵਿਸ਼ਾ	ਮੁਲਾਂਕਣ-ਤਰੀਕਾ	ਸਮਾਂ-ਸਾਰਣੀ	ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਟਿੱਪਣੀ
7.1	ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
7.2	ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ (Flora and Fauna)	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
7.3	ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਸੈਰ (Eco tourism)	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
7.4	ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਡੂ ਘਰ (wild life sanctuaries)	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
7.5	ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਛੀ-ਰੱਖਾਂ (ਖੇਤਰ)(Bird sanctuaries)	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		
7.6	ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ (Botanical Gardens)	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ		

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਜੀਵ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤ ਉਹ ਸਰੋਤ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਭੌਤਕੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜਾਜਨਕ ਸਰੋਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਜੀਵ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤ ਕੁਦਰਤ ਅਧਾਰਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰ, ਚਿੜੀਆ-ਘਰ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ-ਪਾਰਕ, ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ, ਅਕਵੇਰੀਅਮ, ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਫ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸੈਰ ਜਿਵੇਂ ਪਰਿਆ ਵਰਣਿਕ ਸੈਰ, ਧਰਾਤਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਸ਼ਾਰਕ ਅਤੇ ਵੇਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਸਪਲਾਇਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਇਓਮ, ਜੀਵ-ਬਿੰਨਤਾ, ਵਾਤਾਵਰਨ, ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ-ਵਿਗਿਆਨ-ਜੀਵ ਭੂਗੋਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਠੀਕ ਸੰਤੁਲਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਾਇਓਮ, ਜੀਵ-ਬਿੰਨਤਾ, ਵਾਤਾਵਰਨ, ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪਰਿਆਵਰਵਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਜੈਵਿਕ-ਬਿੰਨਤਾ:** ਜੈਵਿਕ ਬਿੰਨਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਜੈਵਿਕ ਹਿੱਸਿਆਂ (ਮਨੁੱਖ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਸੰਪਦਾ) ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੌਤਕੀ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ ਬਿੰਨਤਾ। ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜੈਵਿਕ ਬਿੰਨਤਾ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਵੱਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿੰਨਤਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਵਿਗਿਆਨ:** ਜੈਵਿਕ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਰਿਆਵਰਣ ਵਿਗਿਆਨ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਿਆਵਰਣ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਬਿੰਨਤਾ ਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਲਈ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਦਾ ਸਤੰਲਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਬਾਇਓਮ:** ਬਾਇਓਮ ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਨੋਂ ਭੌਤਕੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕੀ ਤੱਤ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਵਾਤਾਵਰਨ:** ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਅਤੇ ਉਤਪੱਤੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਖਾਲੀ ਬਾਵਾਂ ਭਰੋ:

- (ਉ) ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੂੰ _____ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (ਅ) _____ ਭਾਵ ਜੈਵਿਕ ਤੱਤਾਂ (ਮਨੁੱਖ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ ਸੰਪਦਾ) ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੌਤਕੀ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਬਿੰਨਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (ਇ) _____ ਜੈਵਿਕ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਭੌਤਕੀ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ।

7.2 ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ:

ਭਾਰਤ ਕੋਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀ ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਇਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਲਗਭਗ 23.68% ਖੇਤਰ ਜੰਗਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਲਵਾਯੂ ਅਤੇ ਟੋਪੋਗ੍ਰਾਫੀ ਦੇ ਸਮੇਲ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ (ਪੇੜ-ਪੌਂਦੇ ਜਾਂ ਜੰਗਲ) ਕਈ ਦੁਰਲੱਭ ਅਤੇ ਖਾਸ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ (ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ) ਨੂੰ ਘਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਖੇਤਰ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬਨਸਪਤਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮੱਝਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

(ਉ) ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ (Flora)

ਬਨਸਪਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰਾਤੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਖੇਤਰ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਖਾਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ 'ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ' ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਫਲੋਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਰੈਮਨ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ ਵਿੱਚ 15,000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰਾਤੀਆਂ ਹਨ।

(ਅ) ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ

ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਾਸ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ 'ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ' ਅਖਵਾਊਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਮਲ ਦੀ (ਬਣਧਾਰੀ ਪ੍ਰਾਣੀ) ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ 400 ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ 1250 ਪ੍ਰਾਤੀਆਂ, ਕੀਟਾਂ ਦੀਆਂ 10,000 ਦੇ ਕਰੀਬ, ਮੱਛੀਆਂ ਦੀਆਂ 2546 ਪ੍ਰਾਤੀਆਂ, ਐਮਫੀਬੀਅਨ (ਜਲਬਲੀ ਜੀਵ) ਦੀਆਂ 197 ਪ੍ਰਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰੈਪਟਾਈਲ (ਰੰਗਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ) ਦੀਆਂ 408 ਪ੍ਰਾਤੀਆਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਉਂ ਹੁਣ ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰੀਏ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ ?
(ਉ) ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ
(ਅ) ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ

7.3 ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ:

(ਉ) ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ:

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਛੋਹ ਰਹਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕੀਤੇ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਅਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਵਿੱਤੀ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰਹਿਤ ਖੇਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ-ਪਾਰਕ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਲ-ਗਾਹਾਂ, ਕੋਰਲ ਰੀਫ ਆਦਿ।

ਸੈਲਾਨੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੌਰਾਨ ਸੈਲਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਕੁਦਰਤ ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਂਵਾ ਦੀ ਸਿਫਤ- ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵ ਉਸਦੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉਸਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਸੈਲਾਨੀਆ ਦਾ ਛੋਟਾ ਸਮੂਹ - ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾ ਉੱਤੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ ਵੱਜੋਂ

- 1) ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪੈਣਾ।
- 2) ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤਰਿਤ ਨਾ ਹੋਣਾ।
- 3) ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਾ ਪੈਣਾ।

ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦੇਣਾ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕ ਗਾਈਡ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਸਤ ਸ਼ਿਲਪ ਕਲਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਦੇ ਹਨ।

ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਧਰੋਹਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਅਧਿਕਾਰਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਜੋਂ ਆਕਰਸ਼ਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਤੋਂ ਅਰਜਿਤ ਕੀਤੇ ਧਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਖੋਜ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਾਰ ਕਰੇ ਜੋ ਖੋਜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-

1. ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ ?
2. ਪਰਿਆਵਰਣਿਕ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ ?

7.4 ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰ/ਰੱਖਾਂ (wild sanctuaries):

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 441 ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਰੱਖਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 28 ਸੁਰੱਖਿਆ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੀਤਿਆਂ (Tiger) ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ 10 ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰ:

ਰਨਬਮਬੋਰ ਵਾਈਲਡ ਲਾਈਫ਼ ਸੈਂਚੁਰੀ, ਰਾਜਸਥਾਨ

ਰਨਬਮਬੋਰ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਸੈਂਚੁਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੈਂਚੁਰੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਰੱਇਲ ਬੰਗਾਲ ਟਾਈਗਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ 392 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਮਹਿਜ 130 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਰਨਬਮਬੋਰ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਨਜ਼ਾਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੈਲਾਨੀ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਬਰ ਚੀਤਲ ਅਤੇ ਪੈਂਥਰ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਚੀਤਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਵੇਰੇ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਫ਼ਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਚੀਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕੋਰਬੈਟ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਉੱਤਰਾਖੰਡ

ਕੋਰਬੈਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਉੱਤਰਾਖੰਡ ਜੋ ਕਿ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਹ ਸਥਾਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਕੋਰਬੈਟ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਚੀਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁੰਬਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ (wild life hub) ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਧਾਰੀਦਾਰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਹਾਥੀ ਸਫ਼ਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਰਬੀਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਝਰਨਿਆਂ ਤੇ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੰਛੀ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਰਬੈਟ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਅਸੀਮਤ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਅਨੋਖੀ ਸਾਂਝ ਭਾਲਣ ਲਈ ਕੋਰਬੈਟ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਬੰਧਵਗੜ੍ਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼

ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿੰਧਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਬੰਧਵਗੜ੍ਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਕੀਮਤੀ ਚਿੱਟੇ ਟਾਈਗਰਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਿਵਾਸ-ਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰੇਵਾ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇ ਗਏ। ਹਰਾ-ਭਰਾ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਇਹ ਸਵਰਗ ਧਰਤੀ ਦੇ 437 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਨੀਲ ਗਾਂ, ਚਿੰਕਾਰਾ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਸੂਅਰ ਇੱਥੇ ਆਮ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੂੰਬੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚੀਤਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਕਈ ਚੰਗੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਵਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੇਰੀਆਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਕੇਰਲਾ:

ਇਹ ਪਾਰਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਜਿਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਹੈ। ਚੀਤਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣੇ ਇਸ ਪਾਰਕ ਨੂੰ ਬੇਕੜੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਡੋਮੋਮ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਢਕਦੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦੀ ਪੇਰੀਆਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਘੁੰਮਦੇ ਭਾਰਤੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਝੁੰਡਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਾਰਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਆਪਣੇ ਕੈਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਕੈਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਦੁਰਲੱਭ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਜੀਵ ਸ਼ੇਰ, ਪੂੰਛ ਮਕਾਕ (ਲੰਗੂਰ) ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਪੈਰੀਆਰ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਰਕ ਦੇ ਦਿੱਲ ਵਿੱਚਵੇਂ ਦਿੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਵੀ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਪੈਰੀਆਰ ਦੇ ਜਾਦੂ ਵਿੱਚ ਡੱਬਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕਾਜੀਰੰਗਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਅਸਾਮ

ਕਾਜੀਰੰਗਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰੋਹਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਸਾਮ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਿੰਫੋਨੋਫਲੋਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ, ਜੰਗਲੀ ਹਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆ ਮੱਝਾਂ ਲਈ ਸਵਰਗ, ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਟਾਈਗਰ ਰਿਜ਼ਰਵ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਆਵਾਸ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੇ ਪਾੜਾ (hog deer), ਭਾਲੂ(sloth bear), ਲੰਗੂਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਜਗਰ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਘੁੰਮਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰੀ ਗੰਗਾ ਡਾਲਫਿਨ ਮੱਛੀਆਂ ਆਪਣੀ ਭਰਪੂਰ ਮਸਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੁੰਦਰਬਨ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ

ਸੁੰਦਰਬਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਰੱਇਲ ਬੰਗਾਲ ਟਾਈਗਰ ਦਾ ਘਰ ਬੰਗਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਦਲਦਲੀ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੁਆਰਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਵਰਲਡ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਾਈਟ, ਇਹ ਸੁੰਦਰਬਨ 4264 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਲੁਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਲਦਲੀ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਤਪਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰੀਦਾਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਕਰਦੇ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀ ਸੱਪ, ਮਗਰਮੱਛ, ਮੱਛੀ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਾਨਹਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼:-

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਟਾਈਗਰ ਰਿਜ਼ਰਵ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਾਨਹਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੰਜਾਰ ਅਤੇ ਹੈਲਨ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਯਾਤਰੀ ਚੀਤੇ, ਚੀਤਲ ਅਤੇ ਭੇੜੀਏ ਆਦਿ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਾਨਹਾ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਬਾਮਨੀ ਦਾਦਰ ਚੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਰ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਬਾਰਾ ਸਿੰਖਿਆ ਜਾਂ ਦਲਦਲੀ ਹਿਰਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਮੱਰਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲੈਣ ਦਾ ਪਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਦੁਮਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਕਰਨਾਟਕਾ

ਮਦੁਮਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕਾ ਦੇ ਚੰਗਸਤੇ ਤੇ ਸਥਿਤ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਰਾਹ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜੈਵਿਕ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਸੰਪਦਾ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਬਹੁਤਾਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਤਪਤਬੰਡੀ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਜੰਗਲ ਬਨਸਪਤੀ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਸੰਗਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀ ਮਦੁਮਲਈ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ ਹਨ: ਸਾਂਬਰ, ਚੀਤਲ, ਜੰਗਲੀ ਸੂਅਰ, ਬਾਂਦਰ ਅਤੇ ਹਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ -2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਟਾਈਗਰ।

ਗਿਰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਸੈਂਚੁਰੀ, ਗੁਜਰਾਤ

ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘਰੇ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੁਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਗਿਰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਤੱਟ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਝੜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦੱਖਣੀ ਪੱਛਮੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖਾਸ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਆਕਸ਼ਰਣ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਗਿਰ ਵੱਡੀਆਂ ਬਿਲੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-2 ਤੇਦੂਏਂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੇਦੂਏਂ ਹਨ। ਸੈਂਚੁਰੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਗਰਮੱਛ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਰੇਂਗਣ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੀਓਲੈਡੀਊ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਰਾਜਸਥਾਨ:

ਕੀਓਲੈਡੀਊ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪੰਛੀ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮਹਾਂਰਾਜਿਆਂ ਲਈ ਬੱਤਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਖੇਤਰ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਾਈਬੇਰੀਅਨ ਕਰੇਨ, ਵਾਲਬਲਰਜ਼ (ਚਹਿਚਾਊਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ) ਅਤੇ ਬੈਬਲਰਜ਼ (ਬੁੜਬੁੜਾਊਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ), ਰੈਡ ਕਾਈਟ, ਸਾਈਨਰਸ ਗਿੱਧ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸੀਏਬਲ ਲੈਪਵਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਹਰੀ-ਭਰੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਝੀਲਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮੰਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਇੱਕ ਤੋਹਫਾ ਹੈ।

ਲੋਕਤਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਮਨੀਪੁਰ

ਲੋਕਤਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੀਬੁਲ ਲੈਮਜਾਊ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮਨੀਪੁਰ ਦੀ ਲੋਕ ਤੱਕ ਝੀਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਟਮਈ (endangered) ਸੰਗਈ ਜਾਂ ਮਨੀਪੁਰ ਬਰੋਏਨਟਲਰਡ ਹਿਰਨ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਪਰਿਆਵਰਣੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਚ 23,1990 ਦੀ ਰਾਮਸਰ ਸਭਾ (Ramsar Convention) ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਜਲਗਾਹ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਡਾਚੀਗਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ:

ਡਾਚੀਗਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਤੋਂ 22 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ 140 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਰਕ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ “ਦੱਸ ਪਿੰਡ” ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ 10 ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਨਿਗਮਾਨ ਲਈ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਪਾਰਕ ਨੂੰ ਸੰਨ 1910 ਤੋਂ ‘ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੇਤਰ’ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸ਼੍ਰੀ ਨਗਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਕੇ ਸੰਨ 1981 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁੱਖ ਜਾਨਵਰ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਜਿਸ ਲਈ ਡਾਚੀਗਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਹੈਂਗੁਲ ਜਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸਟੈਗ (The Kashmir Stag) ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਹਨ ਮਸਕ ਹਿਰਨ (Musk Deer), ਤੇਂਦੂਆ (Leopard), ਹਿਮਾਲਿਅਨ ਗਰੇਅ ਲੰਗੂਰ (Himalayan Grey Langur), ਹਿਮਾਲਿਅਨ ਕਾਲਾ ਭਾਲੂ (Himalayan black bear), ਪਹਾੜੀ ਲੂੰਬੜੀ ਅਤੇ ਉਦਬਿਲਾਵ (Otter) ਆਦਿ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸਨ

1 ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਘਰਾਂ ਉੱਤੇ ਛੋਟਾ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

7.5 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ 10 ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ

ਭਾਰਤ ਕਈ ਸਥਾਨਿਕ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸਥਾਨ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਸਥਾਨਿਕ ਸੁੰਦਰ ਪੰਛੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਸਟਰੀ ਪੰਛੀ ਮੌਰ, ਗਰੇਟ ਇੰਡੀਅਨ ਬਸਟਰਡ, ਇੰਡੀਅਨ ਹੋਰਨ-ਬਿਲ, ਕਿੰਗਫਿਸਰ ਅਤੇ ਇੰਡੀਅਨ ਈਗਲ, “ਗਰੁੜ”, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਪੰਛੀ (ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ) ਆਦਿ। ਗਰੇਟ ਇੰਡੀਅਨ ਹੋਰਨ ਬਿਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹੋਰਨ ਬਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਲਗਭਗ 1200 ਪਰਜਾਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੁਲੀਕ (ਰਾਇਰਗੰਜ) ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਨਵਾਬਰਗੰਜ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੈਚੁਰੀ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹੋਟੇ-ਦੋਹੋਟੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਬਰਡਿੰਗ (Birding), ਟਵਾਈਚਿੰਗ (twitching) ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚਿਤ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ। ਟਵਾਈਚਿੰਗ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਲੰਬੀ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ “ਟਵਾਈਚਰ” ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਰਤਪੁਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ:-

ਮਸ਼ਹੂਰ ਭਰਤਪੁਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੀਉਲੈਡੀਓ ਘਾਨਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਭਰਤਪੁਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਚੋਣਿੰਦਾ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਗ੍ਰੋਟ ਥਾਰ ਮਾਰੂਬਲ, ਵੱਡੇ ਕਿਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਝੀਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਰਤਪੁਰ ਸੈਂਚਰੀ ਦੇ ਪੰਛੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਸਰਦੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੁਰਲੱਭ ਅਤੇ ਸੰਕਟਮਈ (endangered) ਪੰਛੀ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਾਸ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਲੋਕ ਭਰਤਪੁਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ:-

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਗੁੜਗਾਵਾਂ (Gurgaon) ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕਈ ਰੰਗਦਾਰ ਪੰਖਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਗੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੱਟ ਛੁੰਘਾਈ ਵਾਲੀ ਤਾਜੇਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਝੀਲ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀ ਆਪਣਾ ਦਾਨਾ-ਪਾਣੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਲਤਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤਾਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਡਣ ਵਾਲੇ ਪਰਭਖਸੀਆਂ (Predators) ਲਈ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਸਲੀਮ ਅਲੀ ਪੰਛੀ ਰੱਖ:-

ਸਲੀਮ ਅਲੀ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਕਈ ਸਥਾਨਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਗੋਆ ਦੀ ਮਨਡੋਵੀ ਨਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਚੋਰਾਊ ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸਲੀਮ ਅਲੀ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੀ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਡਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ (sparrow), ਸੁੰਦਰ ਮੌਰ, ਤੇਤੇ, ਬੱਤਖਾਂ(Pelican), ਭਾਰਤੀ ਵੱਡੀ ਗਲਹਿਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੁਰਲੱਭ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੋਆ ਦੇ ਬੀਚਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਲੀਮ ਅਲੀ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਗੋਆ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਕੁਮਾਰ ਕੋਮ ਪੰਛੀ ਰੱਖ:

ਕੁਮਾਰਾਕੋਮ ਪੰਛੀ-ਘਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਮਬਾਨੰਦ ਰੱਖ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵੇਮਬਾਨੰਦ ਝੀਲ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕੇਰਲਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਲਾਈ ਕੈਚਰ, ਟੀਲ, ਸਾਈਬੇਰੀਅਨ, ਸਟੋਰਕ, ਕਰੋਨ, ਤੋਤੇ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਬੱਘੇ ਨੂੰ ਬਸੇਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਸੰਦੀਦਾ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਸਵਰਗ ਹੈ। ਕੇਰਲਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰੱਖਾਂ ਹਨ ਮੰਗਲਾਵਨਮ ਅਤੇ ਬੱਤੇਕਡ ਰੱਖ ਜੋ ਕਿ ਪੇਰੀਆਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਾਸ

ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਰੰਗਨਾਥਿਊ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ

ਰੰਗਨਾਥਿਊ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕਾਵੇਗੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਲਕਾ ਇਬੀਸ, ਇਗਰੇਟ, ਪਾਰਟਰਿਜ਼, ਹਿਰੋਨ, ਗੀਵਰ ਟਰਨ, ਸਨੋਕ ਬਰਡ(Snake Bird), ਸਟੋਨ ਪਲੋਅਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਆਕਰਸ਼ਨ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਗਜ਼ਾਸਾਗਰ ਡੈਮ (KRC) ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਬਰਿੰਦਾਬਨ ਗਾਰਡਨ ਤੋਂ ਮਹਿਜ 20 ਕਿਮੀ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ।

ਵੇਦਾਨਬੰਗਲ ਪੰਛੀ ਰੱਖ

ਵੇਦਾਨਬੰਗਲ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਵੇਦਾਨਬੰਗਲ ਝੀਲ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਨਟੇਲ, ਗਾਰਗੈਨੇਅ, ਗਰੇਆ ਵੈਗਟੇਲ, ਬਲੂ-ਵਿੰਗਡ ਟੀਲ, ਕੱਮਨ ਸੈਡਪਾਈਪਰ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦਾ 1/6 ਹਿੱਸਾ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਘਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਸਵਰਗ ਹੈ। ਕੁੰਬਾਕੁਲਮ ਅਤੇ ਪੁਲੀਕਟ ਝੀਲ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਬਾਰੱਡਰ ਤੇ ਸਥਿਤ ਪੰਛੀ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬਾਵਾਂ ਹਨ।

ਕੋਨਦੀਨਿਆ ਪੰਛੀ ਰੱਖ

ਕੋਨਦੀਨਿਆ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਵੋਤਮ ਪੰਛੀ-ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਿਤੌੜ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਰੱਖ ਉੱਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੈਗਲ ਅਤੇ ਕੋਨਦੀਨਿਆ ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਨਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਨਦੀਨਿਆ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਵੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਕੋਲੇਰੂ ਝੀਲ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਵੀ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਝੀਲ ਕੋਲੇਰੂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ।

ਚਿਲਕਾ ਝੀਲ ਪੰਛੀ ਰੱਖ

ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚਿਲਕਾ ਝੀਲ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਉਡੀਸਾ ਵਿੱਚ ਪੁਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਚਿਲਕਾ ਝੀਲ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਝੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਚਿਲਕਾ ਝੀਲ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਾਤਕਾਲੀਨ ਥਾਂ (Wintering Ground) ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਚਿਲਕਾ ਝੀਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਰਵੋਤਮ ਪੰਛੀ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਮਯਾਨੀ ਪੰਛੀ ਰੱਖ

ਮਯਾਨੀ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਤਾਰਾ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਆਪਣੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਕਈ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਈਬੇਰੀਆ ਤੋਂ ਫਲੈਮਿੰਗ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਾਸ ਪੰਛੀ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਨਲ ਸਰੋਵਰ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ

ਨਲ ਸਰੋਵਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਝੀਲ ਅਤੇ ਦਲਦਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਨਲ ਸਰੋਵਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਲਗਾਹ ਪੰਛੀ ਰੱਖ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਇਸ ਰੱਖ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀ ਜਿਵੇਂ ਡਾਲੈਮਿੰਗੋ, ਪੈਨੀਕਨਸ, ਸਪੂਨਬਿਲ, ਐਵੋਸੇਟ, ਕੂਟ, ਪਿਨਟੇਲ, ਛੋਟੇ ਕੌਰਮੈਂਟਸ, ਛੋਟੇ ਗਰੀਬੇਸ ਅਤੇ ਸੌਵੇਲਰਸ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੌਣਕ ਵਾਲੀਆਂ ਸੈਲਾਨੀ ਬਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਓ:

ਕਾਲਮ-ਏ

ਨਲ ਸਰੋਵਰ ਪੰਛੀ ਰੱਖ

ਡਾਚੀਗਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਬੰਧਵਗੜ੍ਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ

ਚਿਲਕਾ ਝੀਲ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ

ਕਾਲਮ-ਬੀ

ਉਡੀਸਾ

ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼

ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ, ਗੁਜਰਾਤ

ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ

7.6 ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ (Botanical Garden)

ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੌਦੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਫਰਨ, ਕੋਨੀਫਰ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੌਦੇ, ਯੋਜ਼ ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਮਕਸਦ ਵਜੋਂ ਉਗਾਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੰਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਆਨੰਦਯੋਗ ਬਾਗਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੌਦੇ ਅਕਸਰ ਸਜਾਵਟੀ ਫੁੱਲ ਆਦਿ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪਸੰਦ ਲਈ ਹੀ ਉਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ ਬਿਰਖਾ ਲਈ ਖਾਸ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਬੋਰੇਟਮ (Arboreums) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀ ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੜੇ-ਚਾਅ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ:

- ਅਚਾਰਿਆ ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਇੰਡੀਅਨ ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ ਸ਼ਿਬਪੁਰ, ਕੋਲਕਾਤਾ।
- ਐਗਰੀ-ਹੌਰਟੀਕਲਚਰਲ ਸੋਸਾਇਟੀ ਅੱਫ ਇੰਡੀਆ, ਅਲੀਪੁਰ ਕੋਲਕਾਤਾ।
- ਅਸਾਮ ਸਟੇਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ-ਕਮ-ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ, ਗੁਹਾਠੀ।
- ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ, ਸਾਰੰਗਪੁਰ ਨੇੜੇ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਨਕਸ਼ਾ 7.2 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਰੱਖਾਂ

- ऐम्प्रैस गारडन, पुणे (Empress Garden Pune)
- गारडन आँड मैडीसीनल पलांटस, नैरप बंगाल यूनीवरसिटी, पॅडमी बंगाल
- सरकारी बैटेनीकल गारडन, उटाकामुंड, जिला नीलगिरी, उमिलनाडू
- IFGTB बैटेनीकल गारडन- दी इंस्टीचिउड आँड होरेसट जैनेटिक्स ऐड ट्री बरीडिंग (IFGTB) कॉर्पोरेशन, उमिलनाडू
- जमू ऐड कसमीर मैडीसीनल पलांटस इंटरेक्शन सैटर, सैनमरग, कसमीर
- जवाहरलाल नहिरु टरोपीकल बैटेनिक ऐड रिसरच इंस्टीचिउटस (TBGRI) डिव्हेदरम, केरला

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ? ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।

7.7 ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

1. ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤ:-

ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤ ਉਹ ਸਰੋਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਜੈਵਿਕ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

2. ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ (Flora):

ਬਨਸਪਤੀ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਜੋ ਖਾਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਖਾਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕੱਠੀਆਂ “ਬਨਸਪਤਿਕ ਸੰਪਦਾ” ਅਖਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਲੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰੈਮਨ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

3. ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ (Founa):

ਜੀਵ-ਜਗਤ ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ।

(ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।)

- ਝਾਂਸੀ ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ ਝਾਂਸੀ, ਝਾਂਸੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼।
- ਲਾਲ ਬਾਗ, ਬੈਂਗਲੋਰ, ਕਰਨਾਟਕ।
- ਲਲਾਇਡ ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ, ਦਾਰਜਲਿੰਗ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ।
- ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼।
- ਸੇਨਮੋਜੀ ਬੂਂਗਾ, ਚੇਨੈਂਈ, ਉਮਿਲਨਾਡੂ।
- TNAU Botanical Garden, Agriculture University, Coimbatore, Tamilnadu (ਤਨੂ ਬੋਟੈਨੀਕਲ ਗਾਰਡਨ, ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੋਰਿਂਗਲ, ਉਮਿਲਨਾਡੂ)
- ਵੇਲੇਆਨੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਲਜ, ਡਿਵੰਦਰਮ, ਕੇਰਲਾ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਜੈਵਿਕ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵੱਡੇ ਜੀਵਜੰਤੂ ਘਰ, ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਅਤੇ ਪਾਰਕ ਆਦਿ ਹਨ।

ਬਨਸਪਤੀ

ਨਲ ਸਰੋਵਰ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ

ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ, ਭਾਰਤ

ਸੁੰਦਰਬਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ

ਕਾਜੀਰੰਗਾ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘਰ, ਆਸਾਮ

ਲਾਲਬਾਗ ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ ਬੈਂਗਲੌਰ

4. ਬਾਇਓਮ (Bioam):

ਬਾਇਓਮ ਉਹ ਵੱਡਾ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਨੋਂ ਭੌਤਿਕੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਤੱਤ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

5. ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ:-

ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਜੈਵਿਕ ਹਿੱਸਿਆਂ (ਮਨੁੱਖ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ) ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕੀ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਭਿੰਨਤਾ। ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਿੰਨਤਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

6. ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਵਿਗਿਆਨ:-

ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਜੈਵਿਕ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਵਿਗਿਆਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਭਿੰਨਤਾ ਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਲਈ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਿਆਵਰਣ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਵਧਣ-ਛੁੱਲਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।

7. ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ:-

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਛੋਹ ਰਹਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕੀਤੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

8. ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰ (Wildlife Sanctuaries):-

ਇਹ ਉਹ ਖੇਤਰ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲਾਂਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਰ, ਮੱਛੀ ਪਕੜਣਾ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਨਾ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੈਂਚੁਰੀ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਪਕੜਣਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਜੀਵਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਮੁਹੱਈਆਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

9. ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ

ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੈਂਦੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਫਰਨ, ਕੋਨੀਫਰ ਅਤੇ ਛੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੈਂਦੇ ਖੋਜ ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਮਕਸਦ ਵਜੋਂ ਉਗਾਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ:-

1. _____ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਗ ਭਾਰਤੀ ਹਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਝੁੰਡਾਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
2. _____ ਇੱਕ ਸਿੰਗ ਵਾਲੇ ਗੈਂਡੇ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ।
3. ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਦਲਦਲੀ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ _____ ਦੇ ਸਮਰਾਜ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਬਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. _____ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕਾ ਦੇ ਚੌਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ, ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਜੰਗਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਰਸਤਾ ਹੈ।
5. _____ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਘਰ ਵੱਡੀਆਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੇਦੂਏਂ ਲਈ ਵੀ ਵੱਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸਥਾਨ ਹੈ।
6. ਡਾਚੀਗਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਕ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ _____ ਹੈ।
7. ਭਰਤਪੁਰ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਨੂੰ _____ ਰਾਸ਼ਟਰੀ-ਪਾਰਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
8. ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ _____ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਹੈ।
9. ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ _____ ਝੀਲ ਏਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਝੀਲ ਹੈ।
10. _____ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਲਗਾਹ ਪੰਛੀ-ਰੱਖ ਹੈ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ:-

1. ਜੈਵਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ?
2. ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਵਿਗਿਆਨ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ?
3. ਬਾਇਓਮ ਕੀ ਹੈ ?
4. ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ?
5. ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਉ ?
6. ਬਨਸਪਤਿਕ ਬਾਗ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਵੱਡੇ-ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ:-

1. ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਸੰਪਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ (Tourism) ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ ?
2. ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਕੀ-ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ? ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਕਸੇ ਉੱਤੇ ਪਰਿਆਵਰਣਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਓ ?
3. ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਈ ਦੱਸ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ ?
4. ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਈ ਦੱਸ ਪੰਛੀ-ਰੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸ ਕੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ ?
5. ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਈ ਦਸ ਬਨਸਪਤਿਕ ਥਾਗਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ?

7.8 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀ:-

1. ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਕਸੇ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੀਵ-ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਓ ?

ਯੂਨਿਟ - 8

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

8.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

- ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਹੁਨਰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ
- ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ
- ਪੜਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਮੁਲਾਂਕਣ

8.1 ਜਾਣ ਪਛਾਣ

8.2 ਬਣਾਏ ਗਏ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ

8.3 ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ

8.4 ਖੇਡ ਸਰੋਤ

8.5 ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨਵਾਦ

8.6 ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਰੋਤ

8.7 ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਵੱਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ

8.8 ਕਲਾਂ, ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆ ਅਤੇ ਖਾਦੀ ਭੰਡਾਰ (ਹੈਂਡਲੂਮ)

8.9 ਆਵਾਜਾਈ ਜਾਲ (ਨੈੱਟਵਰਕ) ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਰਚਨਾ

8.10 ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

8.11 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

8.0 ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨ

ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਯੂਨਿਟ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇਗਾ :-

- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ
- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾ
- ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆ ਕਿਸਮਾਂ

-ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

-ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਧਰਾਤਲੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਸਰੋਤ ਸਮੱਗਰੀ

1. A.K. Bhatia - Tourism Development: Principles and Practices, Sterling Publishers Pvt. Ltd, 2002
2. Krishna Lal and M. Bhattacharyya – Cultural Tourism in India, D.K. Print World, 2002,
3. Kapila Vatsyayan - Arrested Movements: Sculpture and Paintings, Under the Incredible India Series, Wisdom Tree Publications, New Delhi, 2007
4. Pushpesh Pant - Cuisines, Under the Incredible India Series, Wisdom Tree Publications, New Delhi, 2007

ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਯੂਨਿਟ 8 ਸੈਰਸਪਾਟੇ ਦੇ ਡੈਂਤਿਕ ਸਰੋਤ-	ਨਤੀਜੇਇਹਨਾਂ ਸਭ-ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
8.1 ਭੂਮਿਕਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-2 ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.2 ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.3 ਧਾਰਮਿਕ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.4 ਖੇਡ ਸਰੋਤ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆ ਖੇਡਾ ਨੂੰ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.5 ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨਵਾਦ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪੁਰਾਤਨਵਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.6 ਮਨੋਰੰਜਨ ਸਰੋਤ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੰਗੀਤ, ਸਿਨੇਮਾ ਅਤੇ ਨਾਚ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.7 ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.8 ਕਲਾਂ, ਕ੍ਰਿਤੀਆ ਅਤੇ ਹੈਡਲੂਮ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਲਾਂ, ਕਲਾਂ ਕ੍ਰਿਤੀਆ ਅਤੇ ਹੈਡਲੂਮ ਨੂੰ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
8.9 ਆਵਾਜਾਈ ਨੈਟਵਰਕ ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਰਚਨਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨੈਟਵਰਕ ਨੂੰ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਲਾਂਕਣ ਪਲਾਨ (ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ):

ਜੁਨਿਟ-8	ਵਿਸ਼ਾ	ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਤੀਜਾ	ਸਮਾਂ ਸਾਰਣੀ	ਕਥਨ
8.1	ਭੂਮਿਕਾ ਬਣੇ ਹੋਏ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.2	ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.3	ਧਾਰਮਿਕ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.4	ਖੇਡ-ਸਰੋਤ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.5	ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨਵਾਨਦਾ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.6	ਮਨੋਰੰਜਨ ਸਰੋਤ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.7	ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵੱਜੋ ਭਾਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.8	ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤੀਆ ਅਤੇ ਹੈਡਲੂਮ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		
8.9	ਆਵਾਜਾਈ ਨੈਟਵਰਕ ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਰਚਨਾ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ		

8.1 ਭੁਮਿਕਾ

ਭਾਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਲਈ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਦਿਰ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਥਾਨ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਕਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹੋਰ ਸੈਲਾਨੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਸਵੀਰਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਵਸਤੂਕਲਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਦਿਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਅੱਜ ਉਤਸੂਕ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵੱਜੋਂ ਲੱਦਾਖ ਅਤੇ ਸਿੱਕਿਮ ਦਾ ਗੋਮਪਾ (ਬੋਧੀ ਸੱਚ), ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੋਪਰਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੱਖਣੀ ਰਾਜ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੜੀ ਹੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਾਲ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਚਤਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਥਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਤੀਰਥ ਕਰਨ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਉਪਲੱਬਧੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਬਦਰੀਨਾਥ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਤੀਰਥਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਵਾਰਕਾ। ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ , ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ, ਵਾਰਾਨਸੀ (ਕਾਸ਼ੀ) ਉੱਜੈਨ (ਅਵੰਤਿਕਾ ਪੁਰੀ) ਅਤੇ ਅਯੋਧਿਆ (ਅਯੋਧਿਆ ਪੁਰੀ) ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਦਵਾਰਕਾਪੁਰੀ। ਮਿਥਿਹਸਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 12 ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਿਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 51 ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ 'ਸ਼ਕਤੀ ਪੀਠ' ਵੱਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਵੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਥੁਰਾ ਬ੍ਰਿਦਾਵਨ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਸਥਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਗਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਚਕਤਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਦਿਰਾਂ ਨੇ ਕਈ ਅਲੋਕਿਕ ਦਿਸ਼ਾ, ਪਹਾੜੀ ਸ਼ਿਖਰਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗਮ, ਨਦੀ ਜਾਂ ਝੀਲ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਟਾਪੂ, ਜੰਗਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਝੁੰਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਫੈਲਾਇਆ।

ਅਗਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਖੰਡਰ ਅਤੇ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਥਰ ਕੱਟ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਡੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਅਵਸੇਸ਼ ਹਨ ਜਾਂ ਚਤੌਬਾਂ 'ਸਤੂਫ਼' 'ਟਾਵਰ' ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਮਹਿਰਾਬ (ਗੁੰਬਦ) ਹਨ। ਇੱਥੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਨ ਜੋ ਅਰਧ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਲਮਗਨ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਾਂ ਖੰਡਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਮੰਦਿਰ ਜਾਂ ਪੀਠ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਅੱਜ ਵੀ ਅਨੁਯਾਈ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਖੇਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਥਾਨਿਕ (ਘਰੇਲੂ) ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਜਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਨ।

ਜੈਨ ਤੀਰਥ ਸਬਾਨ ਗੁਜਰਾਤ, ਬਿਹਾਰ, ਗਾਜਸਬਾਨ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਜੈਨ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਸਤੂਕਲਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਹਜਾਰੀਬਾਗ ਦੇ ਕੌਲ ਮਾਊਂਟ ਪਾਰਸਨਾਬ ਉੱਤੇ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਤੀਰਥਸਬਾਨਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਂਦਰ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥਸਬਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਤੀਰਥ ਸਬਾਨ ਬਿਹਾਰ, ਕਰਨਾਟਕ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਗੋਆ ਅਤੇ ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨ ਗਿਰਿਜਾ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਨ ਅਤੇ ਜੀਉ ਅਤੇ ਪਾਰਸੀਆਂ ਦੇ ਪੂਜਾਸਬਾਨਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਦਰਗਾਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਖਵਾਜਾ ਮਇਉਦੀਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਅਜਮੇਰ ਵਿੱਚ, ਹਜ਼ਰਤ-ਨਿਜਾਮ-ਉਦ-ਦਿਨ ਔਲੀਆ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਰਗਾਹਾਂ ਮਹਾਨ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗਿਆਤ ਅਤੇ ਅਗਿਆਤ ਮਸਜਿਦਾਂ ਆਪਣੇ ਮਹਿਗਾਬਾ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਚੁਖੜੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ ਵੱਜੋਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਮੱਕਾ ਮਸਜਿਦ, ਭੋਪਾਲ ਵਿੱਚ ਤਾਜ ਮਸਜਿਦ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਾਹ ਹਮਾਦਨ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਬਲ ਮਸਜਿਦ।

ਦੋ ਮਹਾਨ ਖੰਡਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਨੰਬਰ ਇੱਕ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਹੰਪੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਗਰਾ ਕੌਲ ਫਤਿਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ। ਹੰਪੀ ਦੇ ਖੰਡਰ ਡੈਕਨ ਪਠਾਰ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਚਟਾਨਾਂ ਚੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਲੇਸਾਂ ਦੇ ਅੰਸ, ਮੰਦਿਰ, ਮਾਰਕਿਟ, ਤੁੰਗਬਦਰਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਕੌਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜਲ-ਸਰੋਤ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਲਈ ਮਹਾਨ ਵਿਜੈਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਸਾਮਰਾਜ ਅਰੋਬੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਅਤੇ ਗੋਆ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਇਆ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਰਾਜਪੂਤ, ਮੁਗਲਾ ਮਰਾਠਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸੈਨਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਲਈ ਬਣਵਾਏ ਗਏ। ਜਿੱਤ ਦੀ ਮੀਨਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਤੁਬ ਮੀਨਾਰ ਦਿੱਲੀ ਨੇੜੇ ਮਹਰੌਲੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਰਾਜਸਬਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਚਿਤੌੜਗੜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀਰਤੀ ਸਤੰਬਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਏ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਲਕਾਤਾ ਵਿਖੇ ਵਿਲੀਅਮ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਚੇਨੋਈ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਜੋਰਜ ਅਤੇ ਕੋਚੀ ਵਿਖੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਕਿਲ੍ਹਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਰੋਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆ ਥਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਕੀ ਆਪਣੀ ਵੀਰਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਸਪੂਤਾ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵੀ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦੈਪੁਰ ਨੇੜੇ ਹਲਦੀ ਘਾਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ। ਪੋਰਟ ਬਲੇਅਰ ਵਿਖੇ ਸੈਲੂਲਰ ਜੇਲ੍ਹ। ਕੰਨਿਆਕੁਮਾਰੀ ਵਿਖੇ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਚਟਾਨ ਮੈਮੋਰੀਅਲ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਬਰਮਤੀ ਵਿਖੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਆਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਗਰਾਮ ਅਤੇ ਪਾਂਡੂਚਿਰੀ ਵਿਖੇ ਔਰਬਿੰਦ ਆਸ਼ਰਮ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਅਲਵਾਈ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕਾਲਾੜੀ ਵਿੱਖੇ ਆਦੀ ਸੰਕਰਾਚਾਰਯ ਦੇ ਜਨਮਸਬਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖੋ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ। ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਉਸਦੇ ਅਜਾਇਬਘਰ, ਕਲਾ-ਭਵਨ ਅਤੇ ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ

ਹੋਲੀ

ਦੁਰਗਾ ਪੂਜਾ

ਪੇਂਗਲ

ਈਦ

ਗਨੇਸ ਚਤੁਰਥੀ

ਗੁਰਪੁਰਬ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ

ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ

ਗੋਆ ਦਾ ਕਾਰਨੀਵਾਲ

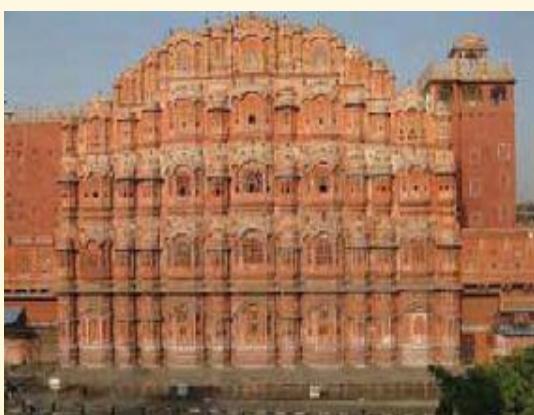

ਮਾਰਵਾੜ ਤਿਉਹਾਰ, ਜੋਧਪੁਰ

ਕੁੰਭ ਦਾ ਮੇਲਾ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ

ਹਵਾ ਮਹਿਲ ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਜੈਪੁਰ

ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਦਾ ਰਾਜਕੀਯ ਅਜਾਇਬ ਘਰ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਅੰਜਨ

ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਅੰਜਨ

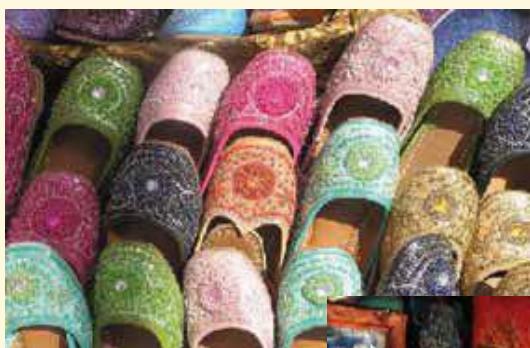

ਮੁਗਲੈਈ ਵਿਅੰਜਨ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁਸਤਬਾ

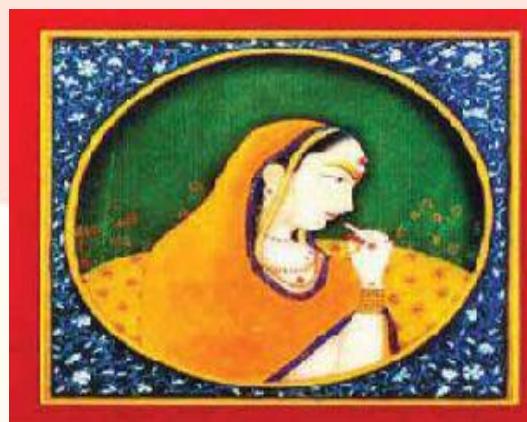
ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੈਡਲੂਮ ਅਤੇ ਹਸਤ ਕਲਾਂ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੈਡਲੂਮ ਅਤੇ ਹਸਤ ਕਲਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦ

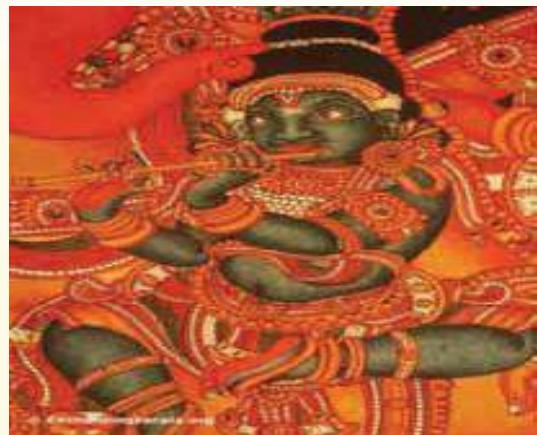
ਬੰਦੋਸ਼

ਲਘੂ ਕਲਾ

ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਂਜੀਵਰਮ ਹੈਡਲੂਮ

ਕੇਰਲਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਮਿਯੂਰਲ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ

ਟੈਗਕੋਟਾ ਦਾ ਕੰਮ

ਮੁਗਲ ਕਲਾਂ

8.2 ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ:-

ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਸਲੀ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮੂਰੌ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਝ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ ਮੌਹਿੰਜਦਾਰੋਂ, ਕਾਲੀਬੰਗਨ, ਲੌਥਲ, ਹੰਪੀ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਰਵੇਤਮ ਨਮੂਨਾ- ਤਾਜਮਹਿਲ, ਕੁਤੁਬ ਮੀਨਾਰ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਕੋਨਾਰਕ ਸੂਰਜ ਮੰਦਿਰ, ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ ਅਤੇ ਮੀਨਾਕਸੀ ਮੰਦਿਰ (ਤਮਿਲਨਾਡੂ) ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅਤੇ ਪੈਲੇਸ ਹਨ, ਆਗਰੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਅਜੰਤਾ ਅਤੇ ਅਲੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ, ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਅਤੇ ਕੋਲਕਾਤਾ ਦੇ ਪੈਲੇਸ, ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਗੀ ਦਾ ਮਕਬਰਾ (ਸਾਸਾਰਾਮ, ਬਿਹਾਰ) ਖੁਜ਼ਰਾਹੋ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਫਤਿਹਪੁਰ ਸ਼ਿਕਰੀ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰ, ਗੇਟਵੇਅ ਆਂਫ ਇੰਡੀਆ (ਮੁੰਬਈ) (ਗਾਇਸੈਨਾ) ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ (ਡਿੱਲੀ) ਅਤੇ ਢਿੱਲੀ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਆਦਿ ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ 5 ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ

8.3 ਧਾਰਮਿਕ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੜਾਂ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਬਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 7 ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮਖੂਰਾ, ਕਾਸ਼ੀ, ਹਰਿਦੁਆਰ, ਉਜੈਨ, ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ, ਅਯੋਧਿਆ ਅਤੇ ਦਵਾਰਕਾ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਅਜਮੇਰ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸ਼ਿਰਡੀ, ਪੁਰੀ ਅਤੇ ਬੋਧਗਯਾ ਆਦਿ ਹਨ ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਭਾਰਤ ਦੇ 7 ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ

(I) ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ :-

ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਲਾਨੀ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ, ਉਲਾਸ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

(ਇ) ਭਾਰਤ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਰੰਗ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀ ਭਾਰਤੀ ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਚੰਬਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਕਰ ਸਕਰਾਂਤੀ, ਵਿਸਾਖੀ, ਦੀਵਾਲੀ, ਦੁਰਗਾ ਪੂਜਾ, ਦੁਸ਼ਹਿਰਾ, ਅੰਨਮ, ਹੋਲੀ, ਜਨਮਾਸਟਮੀ, ਕਰਵਾਚੰਥ, ਮਹਾਸ਼ਿਵਰਾਤਰੀ, ਨਾਗ ਪੰਚਮੀ, ਗਨੇਸ਼, ਚਤੁਰਥੀ, ਨਵਰਾਤਰੇ ਆਦਿ ।

ਪੌਂਗਲ, ਰਕਸ਼ਾ ਬੰਧਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੈਅੰਤੀ, ਲੋਹੜੀ, ਈਦ- ਉਲ ਫਿਤਰ, ਮੌਹਰਮ, ਰਾਮ ਨੌਮੀ, ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ਼, ਗੁੱਡ ਫਰਾਈਡੇ, ਉਨਮ, ਵਿਸਾਖੀ, ਮਹਾਂਵੀਰ ਜੈਅੰਤੀ, ਬੁੱਧ ਜੈਅੰਤੀ, ਗੁਰੂ ਪੂਰਨਿਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਨਮ ਅਸਟਮੀ, ਗਾਂਧੀ ਜੈਯੰਤੀ, ਕੁੰਭ ਦਾ ਮੇਲਾ, ਬਾਲ ਦਿਵਸ, ਗਨੇਸ਼ ਚਤੁਰਥੀ, ਜਮਸ਼ੇਦ ਨਵਰੋਜ, ਹੇਮਸ ਗੋਮਧਾ ਆਦਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਿਉਹਾਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਗਾਂਧੀ ਜੈਅੰਤੀ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿਵਸ, ਅਤੇ ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਿਉਹਾਰ ਹਨ ।

(ਅ) ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੇਲੇ:-

ਰਾਸਮੇਲਾ (ਬਿਲਾਸੀਪਾਰਾ, ਆਸਾਮ), ਬ੍ਰਾਹਮੋਤਸਵਮ (ਤਿਰੁਪਤੀ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਸੌਨਪੁਰ ਮੇਲਾ (ਸੌਨਪੁਰ, ਬਿਹਾਰ), ਸੌਮਨਾਥ ਮੇਲਾ (ਪਾਤਨ, ਗੁਜਰਾਤ), ਗੰਗੋਰ ਮੇਲਾ (ਸਿਰਸਾ, ਹਰਿਆਣਾ), ਸੂਰਜਕੰਡ ਮੇਲਾ (ਸੂਰਜਕੰਡ, ਹਰਿਆਣਾ), ਕਿਸਾਨ ਮੇਲਾ (ਕਰਨਾਲ, ਹਿਆਣਾ), ਦੇਹਾਤੀ ਮੇਲਾ (ਲਾਡਾਨਾ, ਹਰਿਆਣਾ), ਮਿਨਜਾਰ ਮੇਲਾ (ਚੰਬਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਦੁਸ਼ਟਿਹਾਰ (ਕੁੱਲੂ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਜਹੀਰੀ ਮੇਲਾ (ਜਹੀਰੀ, ਜੰਮ੍ਹ ਕਸ਼ਮੀਰ), ਕੁੰਡਾ ਮੇਲਾ (ਪ੍ਰਤਾਪੁਰ, ਝਾਰਖੰਡ), ਦਸਾਰਾ (ਮੈਸੂਰ, ਕਰਨਾਟਕ), ਗੋਡਾਚੀ ਮੇਲਾ (ਗੋਡਾਚੀ, ਕਰਨਾਟਕ), ਹੰਪੀ (ਹੰਪੀ, ਕਰਨਾਟਕ), ਪੌਰਮ ਤਿਉਹਾਰ (ਤ੍ਰਿਚੂਰ, ਕੇਰਲ), ਮਾਕਾਰਾ ਵਿਲਾਕੁ (ਮੱਲਾਪੁਰਮ, ਕੇਰਲ), ਚਿਰਾਪੂ (ਕੋਟਾਅਮ, ਕੇਰਲ), ਓਮਾਲੋਰ ਮੇਲਾ (ਓਮਾਲੋਰ, ਕੇਰਲ) ਮਗਾਰਾ ਜਯੋਤੀ (ਸਬਾਰੀਮਾਲਾ, ਕੇਰਲ) ਸ਼੍ਰੀ ਸੁੰਦਰੇਸ਼ਵਰ (ਕਨੂੰਰ, ਕੇਰਲ), ਉਤਸਵਮ (ਮੱਲਾਪੁਰਮ, ਕੇਰਲ), ਅਰਾਨਮੁੱਲਾ ਵਲੱਮਕਾਲੀ (ਅਗਮੁਲਾ, ਕੇਰਲ), ਕੇਰਲਾ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਕੋਵਾਲਮ, ਕੇਰਲ), ਕਾਰਤਿਕ ਮੇਲਾ (ਉਜੈਨ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਕਦਾਮ ਮੇਲਾ (ਖੜਗਪੁਰ, ਮੱਧਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਪਾਰਿਕ ਮੇਲਾ (ਗਵਾਲੀਅਰ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਮਕਰ ਸਕਰਾਂਤੀ (ਉਜੈਨ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਨੀਮਰ ਉਤਸਵ (ਨਾਗਪੁਰ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ), ਗਨੇਸ ਤਿਉਹਾਰ (ਸਾਂਗਲੀ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ), ਰਥ ਯਾਤਰਾ (ਪੁਰੀ, ਉੜੀਸ਼ਾ), ਜੋਗਾਡਾ ਮੇਲਾ (ਜੋਗਾਡਾ, ਉੜੀਸ਼ਾ), ਪੇਂਡੂ ਖੇਡਾਂ (ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਇਪੁਰ, ਪੰਜਾਬ), ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ (ਸ਼੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾਬ), ਵਿਸਾਖੀ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਥੋ, ਪੰਜਾਬ), ਮਾਘੀ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ, ਪੰਜਾਬ) ਰਾਮਤੀਰਥ ਮੇਲਾ (ਕਲੇਰ, ਪੰਜਾਬ), ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ ਮੇਲਾ (ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾਬ), ਸੋਡਲ ਮੇਲਾ (ਜਲੰਧਰ, ਪੰਜਾਬ) ਛਪਾਰ ਮੇਲਾ (ਛਪਾਰ, ਪੰਜਾਬ) ਖਾਟੂ ਸ਼ਿਆਮ ਜੀ (ਸ਼ਿਕਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਉਰਸ ਅਜਮੇਰ (ਅਜਮੇਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ) ਪੁਸਕਰ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਪੁਸਕਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਰਾਮਦੇਵਰ (ਰਾਮਦੇਵਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਦੁਸ਼ਟਿਹਾਰ ਮੇਲਾ (ਕੋਟਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਬਨੇਸਵਰ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਦੁੰਗੇਰਪੁਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਚੰਦੇਰਬਾਗ ਮੇਲਾ (ਝਲਾਵਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਖੇਤਲਾਜੀ ਮੇਲਾ (ਬੁੰਦੀ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਗਨੀਸਤੀ ਮੇਲਾ (ਝਨੁਝਨ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਕੈਲਾ ਦੇਵੀ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਕਰੌਲੀ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਕਾਲਾਜੀ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਬਨਸਵਾਗ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਮਾਰਵਾਰ ਤਿਉਹਾਰ (ਜੋਧਪੁਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ), ਪੀਰੀਆ ਕੀਰਥੀਗਲ (ਭਰੁਪਾਰਨਕੰਦਰਮ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ), ਪਨੀਮਯਾ ਮਾਥਾ ਤਿਉਹਾਰ (ਟੂਟੀਕੋਰਨ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ), ਇਲਾਜਹਾਗਰ ਬਨਾਰਲ (ਬਨਾਰਲ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ), ਕੁੰਦਮ (ਚਿਕਾਰਮ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ), ਬੀਮੋਲੀ ਕਟਰਾ ਮੇਲਾ (ਬੀਮੋਲੀ ਕਟਰਾ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਕੈਲਾਸ ਮੇਲਾ (ਆਗਰਾ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਮਕਰ ਸਕ੍ਰਾਂਤੀ (ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਰਾਮਨੌਮੀ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਅਯੋਧਾ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਸ਼ਰਵਨ ਝੂਲਾ (ਫੈਜਾਬਾਦ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਨੌਚਾਂਦੀ ਮੇਲਾ (ਮੇਰਠ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਚੀਰਾਕੁਟ ਰਾਮਲੀਲਾ (ਚੀਰਾਕੁਟ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਰਾਮਬਾਰਤ (ਆਗਰਾ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਪਸੂ ਮੇਲਾ (ਦਾਦਰੀ, ਉੱਤਰਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਗੋਕੁਲਨੰਦ ਮੇਲਾ (ਗੋਕੁਲਪੁਰ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ), ਸਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਮੇਲਾ (ਗੰਗਾਨਗਰ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ), ਛੁੱਲ ਵਾਲੋਨ ਕੀ ਸੈਰ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਮੇਲੇ ਆਦਿ (ਦਿੱਲੀ) ਅਤੇ ਗੋਰਮਾ ਕਾਰਨੀਵਾਲ ਆਦਿ

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- 1) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ 4 ਮੇਲਿਆ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ
- 2) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ 4 ਤਿਉਹਾਰਾ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ

8.4 ਖੇਡ ਸਰੋਤ

(ਉ) ਅੰਤਰਰਾਸਟਰੀ ਖੇਡਾਂ

ਕ੍ਰਿਕੇਟ, ਛੁੱਟਬਾਲ, ਬਾਸਕਟਬਾਲ, ਟੈਨਿਸ, ਸ਼ਤਰੰਜ, ਸੋਟਰ ਸਿੱਟ, ਬੈਡਮਿੰਟਨ, ਗੋਲਡ, ਕੋਰਡ ਬਾਂਲ, ਵਾਲੀਬਾਲ, ਹੈਡਬਾਲ, ਥਰੋਬਾਲ, ਮੁੱਕੇਬਾਜੀ, ਸਾਇਕਲਿੰਗ, ਟੇਬਲ ਟੈਨਿਸ, ਕਯਾਕਿੰਗ, ਬਾਇਕਿੰਗ, ਰੌਕ ਕਲਾਈਬਿੰਗ, ਆਰਚਨੀ, ਦੌੜ, ਭਾਰ ਚੁੱਕਣਾ, ਕੁਸਤੀ, ਜਿਮਨਾਸਟਿਕ, ਬਿਲਿਅਰਡਸ, ਸਨੂਕਰਸ ਅਤੇ ਇਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਖੇਡਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ

(ਅ) ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਖੇਡਾਂ

ਇਹ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੇਸੀ (ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ) ਖੇਡਾਂ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਲੀ ਡੰਡਾ, ਕੰਚੇ, ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਣਾ, ਥੋੜੀ, ਕਬੱਡੀ, ਕਬੂਤਰਬਾਜ਼ੀ, ਮੁਰਗਿਆ ਦੀ ਲੜਾਈ ਆਦਿ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- 1) ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ

8.5 ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਾਂ (conservatories)

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਾਂ (conservatories) ਵਿੱਚ ਅਜਾਇਬਘਰ ਪੁਰਾਲੇਖ ਭਵਨ ਅਤੇ ਕਲਾ ਭਵਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਨ। ਹਰ ਇੱਕ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੱਸ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੰਜਰਵੇਟਰੀਆਂ ਇਹ ਹਨ :

1. ਹਵਾ ਮਹਿਲ ਅਜਾਇਬ ਘਰ
2. ਇੰਡੀਅਨ ਅਜਾਇਬ ਘਰ
3. ਜੈ-ਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ
4. ਕਰਨਾਟਕ ਅਜਾਇਬ ਘਰ
5. ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਵਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਜਾਇਬ ਘਰ
6. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ
7. ਨਹਿਰੂ ਯਾਦਗਾਰ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ
8. ਪ੍ਰਿੰਸ ਅੱਫ ਵੇਲਜ਼
9. ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਪੈਲੇਸ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੋਈ 4 ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।

8.6 ਮਨੋਰੰਜਨ ਸਰੋਤ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਹਰ ਇੱਕ ਸਰੋਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਚਮਕ-ਧਮਕ ਅਤੇ ਬਣਾਵਟ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਣਗਿਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਇਹ ਹਨ:

ਸੰਗੀਤ

ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕਲਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਇੰਡਸਟਰੀ ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਿਕ ਪੱਖ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਗੀਤ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀਆਂ ਹਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਅਖੰਡ ਭਾਗ ਉਸਦਾ ਸੰਗੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੰਗੀ ਵੀਨਾ, ਸ਼ਹਿਨਾਈ, ਬੰਸਰੀ, ਤਬਲਾ, ਸਰੌਦ, ਰਾਗ, ਭਜਨ, ਕਵਾਲੀ, ਗਜ਼ਲ, ਖੰਮਰੀ ਆਦਿ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਨੇਮਾ /ਬੀਏਟਰ

ਸਿਨੇਮਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਫਿਲਮ ਉਦਯੋਗ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ ਜਗਤ ਹੋਰ ਖੇਤਰੀ ਫਿਲਮ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਿਲਮਾਂ ਸਾਲ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮੀ ਜਗਤ ਮੁੰਬਈ (ਬੱਲੀਵੁੱਡ) ਤੋਂ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖੇਤਰੀ ਫਿਲਮ ਉਦਯੋਗ ਹਨ - ਭੋਜਪੁਰੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਹਰਿਆਣਵੀ, ਦੱਖਣੀ ਫਿਲਮ ਜਗਤ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਫਿਲਮ ਉਦਯੋਗ।

ਨਾਚ

ਸੈਲਾਨੀ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਜਿਵੇਂ ਕਾਬਾਰੇਟ ਅਤੇ ਡਿਸਕੋ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੌਲਿਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਨਾਚ ਜਿਵੇਂ ਭਰਤਨਾਟਯਮ (ਤਮਿਲਨਾਡੂ), ਕੱਥਕ (ਰਾਜਸਥਾਨ, ਦਿੱਲੀ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) (ਗਿੱਧਾ ਅਤੇ ਭੰਗੜਾ ਪੰਜਾਬ), ਕੱਥਕਕਲੀ (ਕੇਰਲ), ਕੁੱਚੀਪੜੀ (ਆਂਧਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਮਨੀਪੁਰੀ (ਮਨੀਪੁਰੀ), ਸੋਹੀਨਾਟਿਆਮ (ਕੇਰਲ), ਓਡੀਸੀ (ਉਡੀਸ਼ਾ) ਸਤਰੀਆ (ਅਸਾਮ) ਗਰਬਾ ਅਤੇ ਡਾਂਡੀਆ (ਗੁਜਰਾਤ) ਅਤੇ ਭੰਗੜਾ (ਪੰਜਾਬ) ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤਰੀਕੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਹਨ ?

8.7 ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ

ਵਿਅੰਜਨ

ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਾ ਭੁੱਲਣਯੋਗ ਖੁਸ਼ਬੂ ਉਸਦੇ ਭੋਜਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਰਸੋਈਏ ਕੋਲ ਲਗਪਗ 25 ਮਸਾਲੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਾਤਰਾ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਖੇਤਰ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਅਕਸਰ ਬਿਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮੀਟ ਡਿਸ਼ ਆਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੋਗਨ ਜੋਸ਼, ਗੁਸ਼ਤਬਾ (ਦਹੀਂ ਵਿੱਚ ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਮੀਟ) ਅਤੇ ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਬਰਿਆਨੀ (ਚਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਕਨ, ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਲ)। ਮੁਗਲੀ ਵਿਅੰਜਨ ਜੋ ਕਿ ਮੇਵੇ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਲਾਈਦਾਰ, ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਡਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੰਦੂਰੀ ਪਕਵਾਨ (ਚਿਕਨ, ਮੀਟ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਹਰਬਸ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅਵਨ ਭੁੰਨੇ ਵਿੱਚ ਹੋਏ) ਅਤੇ ਕਬਾਬ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ, ਕੜੀ ਅਕਸਰ ਸਬਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਗਰਮ ਪਰੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੇ ਭੁਜੀਆਂ (ਸਬਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਕੜੀ), ਡੋਸਾ, ਇਡਲੀ, ਸਾਂਭਰ ਅਤੇ ਰਾਇਤੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀਅਲ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ, ਬੰਬਈ ਡੱਕ (ਤਲੀ ਹੋਈ ਬੋਮਨ ਲਦੀ ਮੱਛੀ) ਅਤੇ ਪੋਮਫਰੇਟ

(ਭਾਰਤੀ ਸੇਲਮੈਨ) ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਖਾਸੀਅਤ ਪਾਰਸੀ ਧਨ ਢੱਕ ਸਕ ਅਤੇ ਸਿਰਕੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿੰਡਾਲੂ। ਮੱਛੀ ਬੰਗਾਲੀ ਪਕਵਾਨ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦਹੀਂ ਮਾਚ ਅਤੇ ਮਲਾਈ (ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਅਲ ਦਾ ਚੂਰਾ) ਹੈ।

ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਚਾਵਲ ਮੁੱਖ ਭੋਜਨ ਹੈ, ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਪਲੀਸੈਟ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਈ ਵਾਗੀ ਬ੍ਰੈਂਡ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੂਰੀ, ਚਪਾਤੀ (ਮੱਕੀ, ਬਾਜ਼ਗਾ), ਸਰੋਂ ਦਾ ਸਾਗ ਅਤੇ ਨਾਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਚੀਜ਼ ਦਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦਹੀਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੜੀ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਠੰਢਕ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਕੀ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਠਾਈਆਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪਕਵਾਨ, ਪੇਸਟਰੀ ਅਤੇ ਪੈਨਕੇਕ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਲਫੀ, ਆਈਸਕ੍ਰੀਮ, ਰਸਗੁੱਲੇ, ਗੁਲਾਬ ਜਾਮੂਨ ਅਤੇ ਜਲੇਬੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਿਠਾਈਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫਲਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੰਬ, ਅਨਾਰ, ਖਰਬੂਜਾ, ਤਰਬੂਜ, ਖੁਰਮਾਨੀ, ਸੇਬ ਅਤੇ ਚੈਰੀ ਆਦਿ। ਕੁਝ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਮਿਠਾਈਆਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਣਾ ਪਚਾਊਣ ਲਈ ਪਾਨ ਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਨ ਇੱਕ ਪਾਨ ਦੇ ਪਤੇ ਵਿੱਚ ਇਲਾਇਚੀ ਅਤੇ ਸੌਂਫ ਦੇ ਬੀਜ ਲਪੇਟ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੁਭਾਵਣੇ ਸਨੈਕਸ (snacks) ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮੋਸਾ, ਡੋਸਾ, ਵੜਾ ਆਦਿ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਥੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਕਵਾਨ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਸਲੀ ਢੰਗ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਂਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਿਠਾਈਆਂ

ਕੁਝ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਮਿਠਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :

- ਬਰਫੀ :** ਸੁੱਕੇ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕਾਜੂ, ਬਾਦਾਮ ਜਾਂ ਪਿਸਤਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਵਰਕ ਵਪੀਆ ਦਿਖਣ ਲਈ ਉੱਪਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਚਿੱਕੀ :** ਮੁੰਗਫਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ੀਰੇ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ।
- ਗੁਲਾਬ ਜਾਮੂਨ :** ਮਿੱਠੇ ਗਾੜੇ ਵਿੱਚ ਤਲੇ ਹੋਏ ਦੁੱਧ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨੂੰ ਡੋਬ ਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਲਾਬ ਗਾੜਾ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਦ।
- ਜਲੇਬੀ :** ਗਿੱਲੇ ਆਟੇ ਨੂੰ ਕੋਆਇਲ (coil) ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਤਲ ਕੇ ਮਿੱਠੇ ਦੇ ਗਾੜੇ ਵਿੱਚ ਭਿਉਂ ਕਿ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਚਾਹ ਲੱਸੀ ਜਾਂ ਦਹੀਂ ਨਾਲ ਖਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਕੁਲਫੀ :** ਭਾਰਤੀ ਕੁਲਫੀ ਕਈ ਸਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਬ, ਕੇਸਰੀ ਜਾਂ ਇਲਾਇਚੀ।
- ਖੀਰ :** ਇਹ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਚਾਵਲ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ।
- ਮਾਲਪੋਆ :** ਕਣਕ ਜਾਂ ਚਾਵਲਾਂ ਦੇ ਆਟੇ ਦੇ ਪੈਨਕੇਕ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਤਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿੱਠੇ ਗਾੜੇ ਵਿੱਚ ਡੂਬੇਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਰਸਗੁੱਲਾ :** ਇੱਕ ਮਿਠਾਈ, ਜੋ ਕਸੀਨ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਗੋਂਦਾਂ ਨੂੰ ਉਬਾਲ ਕੇ ਮਿੱਠੇ ਗਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

9. ਸੋਂਦੇਸ਼ : ਪਨੀਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਰਾ, ਚੀਨੀ ਦਾ ਬਰੀਕ ਚੂਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ।

10. ਸ੍ਰੀਖੰਡ : ਇੱਕ ਕਰੀਮ ਵਾਲੀ ਮਿਠਾਈ ਜੋ ਦਹੀ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਵਿਆਂ ਨਾਲ ਪਰੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਬ।

11. ਕਾਜੂ ਕਤਲੀ : ਬਰਫੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਜੂ ਦੇ ਬਰੀਕ ਚੂਰੇ ਨੂੰ ਘੀ, ਇਲਾਇਚੀ ਅਤੇ ਖੰਡ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

12. ਰਬੜੀ : ਰਬੜੀ ਇੱਕ ਮਿੱਠੀ ਦੁੱਧ ਆਧਾਰਿਤ ਡਿਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਹਲਕੀ ਆਂਚ ਉੱਤੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਰੱਖ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗਾੜੀ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦ ਤੱਕ ਪਕਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਖੰਡ, ਮਸਾਲੇ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਮਿਸ਼ ਸਵਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੰਡਾ ਕਰਕੇ ਪਰੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੇਅ ਪਦਾਰਥ (Beverages)

1. ਬਿਨਾ ਅਲਕੋਹਲ ਦੇ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ (ਪੇਅ)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਸਾਲਾ ਚਾਹ ਮੁੱਖ ਪੇਅ ਹੈ ਪਰ ਇੰਡੀਅਨ ਫਿਲਟਰ ਕਾਂਫੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਲੱਸੀ ਅਤੇ ਚਾਹ ਵੀ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪੇਅ ਪਦਾਰਥ ਹੈ।

ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਂਫੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੇਅ ਪਦਾਰਥ ਹੈ।

ਸ਼ਰਬਤ, ਨਿੰਬੂ ਪਾਣੀ, ਚਾਸ, ਬਾਦਾਮ ਦੁੱਧ, ਨਾਰੀਅਲ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ “ਪਨੀਰ ਸੌਡਾ” (ਜੋ ਕਾਰਬੋਨੇਟਿਡ ਪਾਣੀ, ਗੁਲਾਬ ਜਲ, ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦੁੱਧ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਪੇਅ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਅਲਕੋਹਲਕ ਪੇਅ ਪਦਾਰਥ (Beverages)

ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪੇਅ ਪਦਾਰਥ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਈ ਦੋ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਅਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।

8.8 ਕਲਾ, ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੈਂਡਲੂਮ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਾ, ਕਲਾ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੈਂਡਲੂਮ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਛੋਟੀ ਕਲਾਵਾਂ ਕੰਧ ਦੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ, ਟੈਗਕੋਟਾ ਦਾ ਕੰਮ, ਬੁੱਤ ਤਰਾਸੀ, ਸ਼ੈਲ ਦਾ ਕੰਮ, ਚਾਂਦੀ, ਸੇਨਾ ਅਤੇ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਕੰਮ ਆਇਦ ਹਨ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੈਂਡਲੂਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬੰਧੇਜ਼, ਜਗੀ, ਸ਼ਹਿਡੂਸ਼, ਪਸ਼ਮੀਨਾ, ਕੁਂਜੀਵਰਮ, ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਖੱਦਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਹੈਂਡਲੂਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।

8.9 ਆਵਾਜਾਈ ਨੈੱਟਵਰਕ ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਰਚਨਾ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਗਹਿਣ ਲਈ ਸਸਤੇ ਹੋਟਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 5 ਸਟਾਰ ਹੋਟਲਾਂ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ। ਹਾਈਵੇਅ ਉੱਤੇ (ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗ) ਮੋਟਲ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਦੇਖਣਯੋਗ ਬਾਵਾਂ ਹਵਾਈ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਪਾਣੀ, ਸੜਕ ਅਤੇ ਰੇਲ ਰਸਤਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਕਈ ਸੈਲਾਨੀ ਟਰੇਨਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਪੈਲੇਸ ਆਨ ਵਹੀਲਜ਼, ਰੋਇਲ ਓਗੀਏਟਾਂ, ਮਹਾਂਪੰਗੀ ਨਿਰਵਾਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈੱਸ ਆਦਿ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਪਰਬਤਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਛੋਟੀਆਂ ਟਰੇਨਾਂ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ ਹਨ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਸੈਲਾਨੀ ਟ੍ਰੈਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ।

8.10 ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

1. ਸੱਭਿਆਚਾਰ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਵਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਸਮਾਰਕ

ਸਮਾਰਕ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਕਿਆ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਅਦਾਰੇ ਲਈ ਉਸਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ

ਸ਼ਿਲਪਕਲਾ-ਯੋਜਨਾ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਅਤੇ ਵਾਸਤੂਕਲਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦ ਦੇਵੇਂ ਹੀ ਹਨ।

4. ਵਿਅੰਜਨ

ਵਿਅੰਜਨ ਇੱਕ ਖਾਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਪਕਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਪੇਅ ਪਦਾਰਥ (ਬੀਵਰੇਜ)

ਬੀਵਰੇਜ ਇੱਕ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6. ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਾਂ :-

ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਾਂ ਉਹ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

7. ਅਜਾਇਥ ਘਰ :-

ਇਹ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਲਾ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਹੋਰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ, ਕਲਾ ਭਰਪੂਰ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

8. ਪੁਰਾਲੋਖ ਭਵਨ :-

ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

9. ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀ :-

ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਜਾਂ ਮੱਧਕਾਲ ਸਮੇਂ ਚਾਨਣ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

10. ਕੰਧ ਦੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ :-

ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੰਧ, ਛੱਤ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਸਥਾਈ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਸਿਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

11. ਹੋਟਲ :-

ਇਕ ਵਪਾਰਿਕ ਸੰਸਥਾ ਜੋ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜੀ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

12. ਮੋਟਲ :-

ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਜੋ ਕਾਰ ਚਾਲਕ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਮਰੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੜਾਉਣ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਨਾ ਛੱਤੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਮੋਟਰ ਕੋਰਟ, ਮੋਟਰ ਲੋੜ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਅਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਖਾਲੀ ਬਾਵਾਂ ਭਰੋ

1. ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਧਾਮ ਪੁਰਬ, ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ _____ ਥਾਂ, ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ _____ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ _____ ਥਾਂ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ।
2. ਖਵਾਜਾ ਮੋਇਨ-ਊਦ ਦੀਨ ਚਿਸਤੀ ਮਹਾਨ ਦਰਗਾਹ _____ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ।
3. _____ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦਾ ਖੇਤਰੀ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ।
4. _____ ਕੇਰਲਾ ਦਾ ਖੇਤਰੀ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ।
5. ਤੰਦੂਰੀ ਪਕਵਾਨ ਇਕ (ਚਿਕਨ, ਮੀਠ ਜਾਂ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੀ ਬੂਟੀਆਂ ਨਾਲ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅਤੇ ਕਲੇਅ ਅਵਨ ਵਿੱਚ ਭੁੰਨੀ ਹੋਈ) _____ ਵਿੰਅੰਜਨ ਹੈ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ? ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
2. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਦੱਸ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ਅਤੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਦੱਸੋ।
3. ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਨ।
4. ਕਿਹੜੀਆ ਕਲਾ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੈਂਡਲੂਮ ਦੇ ਕੰਮ ਭਾਰਤ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਨੈਟਵਰਕ ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸਰੰਚਨਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਾਇਨਾਂ ਲਿਖੋ।

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਭਾਰਤ ਇਕ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ, ਖੇਤਰਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਗੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਹਿਤ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰੋ।
2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਕਿਵੇਂ ਸੈਰ ਸਪਾਟ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।
3. ਭਾਰਤੀ ਵਿੰਅੰਜਨ, ਮਠਿਆਈ ਅਤੇ ਪੇਅ/ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਹਿਤ ਬਹਿਸ ਕਰੋ।
4. ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਇਸ ਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਸੈਲਾਨੀ ਆਕਰਸ਼ਨ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

8.11 ਪ੍ਰਯੋਗੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ :-

1. ਰੋਲ ਪਲੇਅ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
2. ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ।